

”Jottei heitä noitina tuomittaisi, jotka eivät noitia ole”

Noituus ja noituussyytösten kyseenalaistaminen 1600-luvun puolivälin noituutta
käsittelevissä kiistateksteissä.

Kaisa Luhta

Pro gradu -tutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, kulttuurihistoria

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2026

**TURUN
YLIOPISTO**

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, filosofian maisteri, kulttuurihistoria

Kaisa Luhta

”Jottei heitä noitina tuomittaisi, jotka eivät noitია ole” — Noituus ja noituussyytösten kyseenalaistaminen 1600-luvun puolivälin noituutta käsittelevissä kiistateksteissä.

Sivumäärät: 69 s., 0 liites.

Tässä Pro gradu -tutkielmassa tutkin noituuden kuvailua ja noituussyytöksiin liittynyttä kriittisyyttä John Gaulen kirjassa *Select Cases of Conscience Touching Vvitches and Vvitchcrafts* (1646), Sir Robert Filmerin kirjassa *An Advertisement to the Jury-men of England, Touching Witches. Together With a Difference Between an English and Hebrew Vvitch* (1653) ja Thomas Adyn kirjassa *A Candle in the Dark: or, A Treatise Concerning the Nature of Witches & Witchcraft* (1655). Näistä noituutta käsittelevistä kiistateksteistä tarkoituksenani on selvittää, miten noituutta kuvailtiin noitaoikeudenkäyntejä kyseenalaistavissa teksteissä ja millä perusteilla noitია vastaan käytettyihin todisteisiin suhtauduttiin kriittisesti.

Keskityn tutkielman ensimmäisellä puoliskolla siihen, miten käsittelemäni kirjoittajat kuvailevat ja kategorisoivat sekä raamatullista että perinteistä noituutta. Raamatullisen noituuden perustana kaikilla käsittelemilläni kirjoittajilla on 5. Moos. 10—11. Perinteisen noituuden käsittelyssä puolestaan ammennetaan myös kansanuskomuksista ja muiden aikalaiskirjoittajien teksteistä.

Toisella tutkielmani puoliskolla käsittelen sitä, millä perusteilla noituudesta yleisesti käytettyihin todisteisiin suhtauduttiin kriittisesti. Taikauskoina pidettyjen noidan tunnistuskeinojen lisäksi analysoin sitä, miten käsittelemäni kirjoittajat suhtautuivat epäiltyjen noitien tunnustuksiin.

Vaikka noituuden kuvailu erosi paikoin huomattavastikin kirjoittajien välillä, oli kaikkien kirjoittajien noitakuva ydin kristinuskosta pois johdattaminen. Noituussyytöksissä käytettyjä todisteita syyllisyydestä taas kritisoitiin pitkälti tiedon luotettavuuden perusteella. Eroavaisuuksista huolimatta kirjoittajien noitakuva ja kritiikki perustuivat siis samoihin ydinasioihin.

Avainsanat: aatehistoria, Englannin sisällissota (1642—1651), noidat, noituus, noitavainot, oikeushistoria

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	5
1.1. Taustaa ja tutkimuskysymys.....	5
1.2. Lähdeaineiston esittely.....	7
1.3. Metodologia.....	10
1.4. Aiempi tutkimus.....	12
2. ”Älköön keskuudessasi olko”: Noituuden käsitteet.....	16
2.1. Raamatun kuvaama noituus.....	16
2.2. Perinteinen noituus.....	32
3. ”Jos ei pelkkä tunnustus ole riittävä todiste”: Syytteiden epäily.....	44
3.1. Taikauskoinen noidan tunnistaminen.....	44
3.2. Syytettyjen tunnustukset.....	54
4. Lopuksi.....	62
Lähteet.....	66

1. Johdanto

1.1. Taustaa ja tutkimuskysymys

Pro-gradu-tutkielmassani käsittelem enlantilaisia 1600-luvun puolivälin noituutta käsitteleviä kiistatekstejä. Käsittelemissäni teksteissä kyseenalaistettiin perusteet oikeudenkäynneille, joissa ihmisiä syytettiin vahingonteosta noituuden avulla, eli *maleficiumista*. Tällaisia noitaoikeudenkäyntejä tapahtui Englannissa kahdessa suuremmassa aallossa; ensin 1580—1620-lukujen välillä ja sen jälkeen alkaen Englannin sisällissodan aikana vuosina 1642—1651 ennen kuin oikeudenkäynnit alkoivat hiipua 1700-luvulle tultaessa. Näissä oikeudenkäynneissä syytteet liittyivät pitkälti noituudella vahingoittamiseen ja apuhenkien pitämiseen, vaikka myös noitien salaiset tapaamiset noitasapatissa¹ nousivat aika ajoin esille.²

Tarkoitukseni on tässä tutkielmassa selvittää, millaisin perustein kiistateksteissä kyseenalaistettiin noitaoikeudenkäyntejä, joita Englannissa 1600-luvun puolivälissä käytiin. Vastatakseni tähän kysymykseen aion selvittää, millaisena käsittelemäni kirjoittajat noitia pitivät ja millaisina he näkivät noituudesta yleisesti käytetyt todisteet. Kirjoittajien noitakäsityksen selvittämiseksi analysoin heidän tulkintojaan sekä Raamatussa esitetystä noituudesta että sitä, millaisena he kuvailivat perinteistä noituutta. Todisteita taas käsittelem analysoimalla, miten tutkimani kirjoittajat käsitelivät yleisiä keinoja, joilla noitia yhteisöistä tunnistettiin, sekä sitä, miten he suhtautuivat noituudesta syytettyjen tunnustuksiin.

Luettaessa tekstejä historiallisista noitaoikeudenkäynneistä Euroopassa on tärkeä muistaa, miten erilainen Euroopan hengellinen kulttuuri oli 1600-luvulla kuin 2000-luvulla. Jumala ja paholainen olivat maailmaan konkreettisesti vaikuttavia voimia, ja teologit pitivät lopun aikojen ja Kristuksen toisen tulemisen lähestymistä tosiasioina. Lopun aikojen ja Jeesuksen toisen tulemisen ymmärrettiin tarkoittavan, että Jumalan ja paholaisen taistelu ihmissieluista kiihtyi. Yhteiskunnalliset onnettomuudet, kuten sodat ja taudit, sekä ihmisten moraalittomuus ja epäkristillisuus olivat merkkejä siitä, että paholainen riehui maan päällä. Demonologiasta tuli tapa selittää sekä teologisesti että fyysisesti käsittämättömiä ilmiöitä ja epäkristillistä käytöstä. Tähän toi oman lisänsä reformaatio, joka tarkoitti, että protestanttisilla alueilla

¹ Noitasapattiin lentäviä noitia pidettiin pitkään leimallisena uuden ajan alussa Manner-Euroopassa käydyille suurille noitaoikeudenkäynneille ja sapattitarinoiden puuttumista tai vähyyttä poikkeuksina. Nykytutkimuksen valossa noitasapattiin perustuvat oikeudenkäynnit olivat kuitenkin harvinaisia, ja noituutta käsittelevissä oikeudenkäynneissä huomattavasti tyypillisempiä olivat syytteet, jotka pohjautuivat perinteiseen magiaan ja ehtoollistarpeiden väärinkäyttöön. Nenonen 2006, 191—209.

² Elmer 2016, 1—2.

haluttiin kitkeä ”papistista taikauskoo”, ja katolisilla alueilla protestanttisuuden leviämistä pyrittiin hillitsemään. Tämä kärjistyi 1500—1600-lukujen uskonsodiksi ja eri uskonryhmien vainoksi.³

Tämän laajemman hengellisen viitekehyksen lisäksi tutkielman aineistoon on vaikuttanut Englannissa parlamentaristien ja rojalistien välillä vuonna 1642 alkanut sisällissota, jonka taustalla olivat muun muassa Kaarle I:n personaalihallinto, verotusuudistukset ja Cantenburyn arkkipiispa William Laudin johtamat Englannin kirkon epäsuositut uudistukset. Vaikka Englannin sisällissotaan viitataan tyypillisesti yhtenä sotana, koostui konflikti kolmesta erillisestä sodasta Englannin ja Walesin alueella. Lisäksi sotaan liittyi väkivaltaisuuksia Skotlannissa ja Irlannissa Skottipresbyteerien liiton ja Kilkennyn konfederaation kanssa. Sisällissota päättyi vuonna 1651 parlamentaristijoukkojen voittoon Worcesterissa ja Kaarle II:n pakoon Englannista Ranskaan.⁴ Sisällissotaa seurasi Oliver Cromwellin hallinto vuoteen 1659 ja monarkian restoraatio Kaarle II:n noustua kuninkaaksi vuonna 1660.⁵

Noitavainoja on toisinaan tulkittu tapahtuneen enemmän alueilla, joissa hallinto oli hajanaista tai ylempiä valvovia hallintoelimiä ei ollut. Tämän lisäksi Englannin sisällissodan kumpikin puoli syytti toista noitien värväämisestä sotatoimien avuksi. Muun muassa rojalistijoukkojen komentajana toiminut prinssi Ruprecht esitettiin parlamentaristisessa propagandassa toisinaan noitana ja hänen koiransa Boy hänen apuhenkensä. Rojalistisotilaiden keskuudessa taas kiersi huhu, jonka mukaan puritaanipastori Robert Balsom oli noita, joka oli voimineen auttanut parlamentaristeja Wardour Castlen piirityksessä vuonna 1644.⁶

Vuosina 1645—1647 Itä-Angliassa teloitettiin noin 200 ihmistä syytettyinä noituudesta oikeudenkäyntien aallossa, jota on myöhemmin alettu kutsua Hopkinsin oikeudenkäynneiksi. Nimitys juontuu syytteiden toisesta tuottajasta Matthew Hopkinsista (?—1647), joka John Stearnen (?—1670) kanssa kiersi Essexissä ja Suffolkissa paljastaen noitia. Hopkins ja Stearne eivät olleet ainoita ammattimaisia noidanlöytäjiä Englannissa, mutta heidän avullaan oikeuden eteen vietyjen noitien määrä oli ajanjakson pituuteen nähden poikkeuksellisen suuri.⁷

3 Olli 2004, 118; Nenonen 2006, 123—125.

4 Ohlemeyer 2025.

5 Rosevare 2025.

6 Nenonen 2006, 141; Elmer 2016, 111—113.

7 Gaskill 2005, xiii—xv; Elmer 2016, 114.

Vaikka oikeuteen asti päätyneet noituustapaukset vähenivät 1660-luvulta alkaen, ei usko noituuteen ja noitien olemassaoloon vähentynyt. Oikeudessa käsiteltyjen tapausten hiipumisessa kyseessä oli ennemmin muutos siinä, millaisia todisteita oikeuden edessä voitiin käyttää. Virallisten oikeudenkäyntien vähetessä lisääntyivät epäiltyihin noitiin kohdistuneet omankädenoikeus ja lynkkaukset, joista on merkintöjä vielä 1700-luvun puolivälin jälkeen.⁸

1.2. Lähdeaineiston esittely

Käytän pääasiallisena aineistonani kolmea tekstiä, jotka käsittelevät noituutta kyseenalaistaen aikalaiset noitaoikeudenkäynnit: John Gaulen *Select Cases of Conscience Touching Vvitches and Vvitchcrafts. By Iohn Gaule, Preacher of the Word at Great Staughton in the County of Huntington* (1646), Sir Robert Filmerin *An Advertisement to the Jury-Men of England, Touching Witches. Together with a Difference between an English and Hebrew Vvitch* (1653) ja Thomas Adyn *A Candle in the Dark Shewing the Divine Cause of the Distractions of the Whole Nation of England and of the Christian World* (1655). Ajallisesti tekstien julkaisu sijoittuu vuosikymmenen ajalle, vuosien 1646—1655 välille. Tekstit on siis julkaistu Englannin toisen noitaoikeudenkäyntien aallon lopulla, ennen kuin noitaoikeudenkäynnit Englannissa alkoivat nopeasti vähentyä.

Tekstit valikoituivat tutkimukseni lähteiksi noitaoikeudenkäyntien perusteita kyseenalaistavan argumentaation lisäksi niiden ajallisen ja maantieteellisen läheisyyden vuoksi. Kaikki käsittelemäni tekstit ovat myös painojulkaisuja, eli niiden on ollut tarkoitus osallistua julkisesti ajan poliittiseen ja kulttuuriseen keskusteluun. Käyttämässäni tutkimuskirjallisuudessa John Gaulea ei yleensä kategorisoida yhteen Robert Filmerin ja Thomas Adyn kanssa. Syynä tälle voi olla Gaulen kirjan julkaisu Englannin sisällissodan aikana siinä missä Filmerin ja Adyn kirjat julkaistiin Cromwellin hallinnon aikana. Syynä voi olla myös se, että toisin kuin Filmer ja Ady, Gaule piti *maleficiumia* eli vahingoittavaa noituutta mahdollisena. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole tutkia, miten noituuden mahdollisuutta tai mahdottomuutta jäseneltiin teologisesti, vaan sitä, millä perusteilla noitaoikeudenkäyntejä kyseenalaistettiin. Mielestäni Gaulen teksti tuo esiin myös sen, miten noitien tuomitsemista oikeudessa problematisoitiin käyttäen myös kansanuskomuksiin liittyviä elementtejä.

John Gaule (1604?—1687) käy kirjassaan *Select Cases of Conscience Touching Vvitches and Vvitchcrafts. By Iohn Gaule, Preacher of the Word at Great Staughton in the County of*

⁸ Gaskill 2000, 81—83.

Huntington (1646) läpi 12 noituuteen liittyvää kysymystä, kuten pitäisikö noitien olemassaoloon uskoa, mitkä ovat noidan tunnusmerkit, onko noitien metsästys kirkon ja valtion sallima ammatti ja miten noitia tulisi rangaista. Gaule oli saarnaaja Great Staughtonissa, ja hänen kirjansa on tarkoitettu vastineeksi erityisesti Matthew Hopkinsille. *Select Cases of Consciencen* lisäksi Gaule on kirjoittanut kirjan astrologiasta sekä hengellistä kirjallisuutta, ja joitain hänen saarnojaan on julkaistu pamfletteina. Tutkielmani pääotsikko on vapaasti käännetty ote Gaulen tekstistä.⁹

Sir Robert Filmer (1588?—1653) kertoo teoksensa *An Advertisement to the Jury-Men of England, Touching Witches. Together with a Difference between an English and Hebrew Vvitch* (1653) taivoitteena olevan selvittää, onko Englannin maallisessa laissa kriminalisoitu noita sama kuin Mooseksen laissa kuvattu noita. Filmer käsittelee asiaa ensin analysoimalla William Perkinsin ja Martin Del Rion määritelmiä ja noituudesta käyttämiä todisteita. Tämän jälkeen hän kuvailee, miten noituutta käsitellään Raamatussa. Filmer oli kentiläinen filosofi ja herrasmies, jonka parhaiten tunnettuja teoksia on postuumisti julkaistu *Patriarcha, or, the natural power of kings* (1680). Noituutta käsittelevää kirjallisuutta ei Filmeriltä ole *An Advertisement to the Jury-Men of Englandin* lisäksi julkaistu.¹⁰

Thomas Adyn (k. 1672) teos *A Candle in the Dark Shewing the Divine Cause of the Distractions of the Whole Nation of England and of the Christian World* (1655) on jaettu kolmeen osaan: ensimmäisessä osassa Ady käy läpi, mitä noidat ovat Raamatun tekstien mukaan, toisessa osassa hän kuvailee, miten Raamatun tekstejä on noituuden osalta tulkittu väärin, ja kolmannessa osassa hän arvostelee englantilaisia, jotka hänen mukaansa ovat kirjoittaneet noituudesta virheellisesti. Ady oli essexläinen lääkäri, jolla uskotaan olleen yhteyksiä Essexin puritaaneihin ja presbyteereihin. Hänen tekstissään näkyikin vahvoja kalvinistisia vaikutteita. Kirja uudelleenjulkaistiin nimellä *A perfect discovery of witches shewing the divine cause of the distractions of this kingdome, and also of the Christian world* vuonna 1661, mutta käytän itse lähteenä vain vuonna 1655 julkaistua versiota. Ady ei tiettävästi julkaissut muuta materiaalia.¹¹

9 ”But God forbid they should be thus punished for Witches; that indeed are no Witches.” Gaule 1646, 1, 4—5, 93; ProQuest a. Viitatessani alkuperäislähteisiini käytän EEBO:n kuvadigitointien kuvanumeroita julkaisujen oman sivunumeroinnin sijaan. Syynä tälle on viittauksen yhdenmukaisuus, sillä käyttämäni lähteiden kaikki tekstisivut eivät ole sivunumeroituja.

10 Filmer 1653, 6, 12—5; Sommerville 1991, xi—xv; Elmer 2016, 161—2.

11 Ady 1655, 3; Elmer 2016, 161, 164—165; ProQuest b.

Peter Maxwell-Stuart, joka on tutkinut keskiajan ja uuden ajan alun Euroopan okkultisia tieteitä ja kääntänyt noituutta käsitteleviä tekstejä 1400—1500-luvuilta, jakaa noituutta käsittelevät kirjoitukset kolmeen luokkaan: käytännön oppaat, kuten Johann Niderin *Formicarius* (c. 1438) ja Heinrich Kramerin *Malleus Maleficarum* (1486), henkilökohtaiset selonteot, joiden kirjoittajat ovat olleet tavalla tai toisella osallisina noitaoikeudenkäynneissä, kuten Nicolas Remyn *Daemonolatria* (1595) ja Henri Boguetin *Discours des sorciers* (1602), ja poleemiset eli kiistatekstit.¹² Kaikki käsittelemäni tekstit asettuvat tässä jaottelussa kiistateksteihin.

Sekä Ady että Filmer kertovat suoraan, että heidän tekstinsä on suunnattu ainakin osin lainoppineille ja valamiehille.¹³ Valamiehinä toimineilla olikin suuri vaikutusvalta oikeuden eteen tuotujen noituudesta syytettyjen kohtaloon. Varhaismodernin Euroopan aate- ja kulttuurihistoriantutkija Stuart Clarkin mukaan tyypillisesti noituudesta kirjoittava protestantti oli kuitenkin papiston jäsen eikä akateeminen teologi, mikä teki protestanttisista noituusteksteistä tyypillisesti keskittyneempiä evankelikalismiin ja saarnaoppiin katolilaisille tyypillisen teoreettisen teologian sijaan.¹⁴ Oma aineistoni ei noudata tätä trendiä, sillä käsittelemistäni kirjoittajista ainoastaan John Gaule oli pappi. Hänen tekstinsä onkin maanläheisempi kuin Filmerin ja Adyn, joiden tekstit nojaavat enemmän teoreettiseen teologiseen ja lailliseen ajatteluun.

Vaikka Gaulen, Filmerin ja Adyn kaltaisiin kirjoittajiin viitataan tutkimuskirjallisuudessa usein skeptikkoina, on skeptikko käsittelemieni kirjoittajien kuvaajana mielestäni nykylukijalle pahimmillaan hieman harhaanjohtava, sillä nykykielessä termillä tarkoitetaan usein sekulaariskeptikkoa, mitä Gaule, Filmer ja Ady eivät olleet. Käsittelemiini kirjoittajiin viitataan kirjallisuudessa skeptikkoina, koska he asettivat kapeampia rajoja demonisille voimille ja sille, pystyivätkö ihmiset ohjaamaan näitä voimia, verrattuna tyypillisinä pidettyihin aikalais teksteihin. Heidän skeptisisminsä liittyi siihen, miten noituutta kuvailtiin ja käsiteltiin, ei noitien ja noituuden olemassaoloon periaatteellisesti.¹⁵ Esimerkiksi Gaule aloittaa kirjansa kysymyksellä ”Tulisiko noitien olemassaoloon uskoa”. Tähän hän vastaa ”joka voi uskoa, ettei noitia ole, voi yhtä hyvin uskoa, ettei ole paholaista, ja joka voi uskoa,

¹² Maxwell-Stuart 2007, 16—17; Machielsen 2020a, xiv.

¹³ Filmer 1653, 1; Ady 1655, 86.

¹⁴ Clark 1999, 528—529; Darr 2011, 49—59.

¹⁵ Clark 1999, 145. 190, 520; Elmer 2016, 17, 47.

ettei ole paholaista, pian uskoo, ettei ole jumalaa”. Myös Ady sanoo useassa kohtaa tekstiään, ettei kiellä noitien olemassaoloa vaan sen, millaisia ihmisiä Englannissa tuomittiin noitana.¹⁶

Gaule, Filmer ja Ady eivät myöskään ole noitaoikeudenkäyntien kritisoijina erikoisia, sillä erityisesti noitasapatin todellisuutta epäileviä ääniä löytyy 1500—1600-luvuilta ympäri Eurooppaa niin oppineiden maallikkojen kuin inkvisiittoreiden joukosta. Tietty skeptisyys yliluonnollisiksi väitettyjen asioihin ja ilmiöihin oli osa demonologista ajattelua sekä varhaismodernia luonnonfilosofiaa. Sama filosofinen perusta saattaa kuitenkin johtaa erilaisiin johtopäätöksiin; tässä tapauksessa demonologinen viitekehys johti sekä noitien pitämiseen eksistentiaalisena uhkana hurskaalle yhteiskunnalle että noitien tekojen ja kykyjen kyseenalaistamiseen.¹⁷

1.3. Metodologia

Koska tutkimuskysymykseni keskittyvät siihen, miten asiat esitetään tekstissä ja miten ne on ilmaistu, on luonnollista käyttää tutkimuksessa kielellisiä tutkimusmenetelmiä. Tutkimuskysymyksilleni hyödyllisimpinä menetelminä pidän diskurssianalyysiä ja käsiteanalyysiä. Tutkimus on tehty käyttäen aineiston lähilukua.

Tekemäni tutkimus perustuu konstruktiiviseen diskurssianalyysiin, jossa kielen käytön kohdetta merkityksellistetään, sillä tutkin noituutta juuri merkityssysteeminä. Noituusdiskurssi, etenkin puhuttaessa demonologisesta noituudesta, nojaa oppositionalistiseen kieleen ja inversioon. Semanttisesti varhaismoderni noituus on kristinuskon binäärivastakohta. Tämä tarkoittaa, että noituus varhaismodernissa demonologisessa käsityksessä rakentui sen ympärille, miten se oli vastakohtainen ja alisteinen kristillisyydelle, eikä niinkään itsenäisenä käsitteenä. Vastakohtaisessa kielessä binääriparit usein tarvitsevat toisiaan muodostaakseen koherentin kokonaisuuden. Oppositionalistisuus ei kuitenkaan ollut ainoastaan noituutta määrittävä piirre, vaan vastakohtaisuus retorisenä työkaluna oli yleistä monissa varhaismoderneissa diskursseissa. Hyvä tarvitsi paha, sillä ilman pahuutta ei voinut määritellä hyvyyttä, ja päin vastoin. Noituuteen liittyivät myös sekasorto, tottelemattomuus ja kapinallisuus vastaparina jumalaiselle järjestykselle. Demonisen ja vastakohtaisuuden kieltä

16 ”Whether it ought to be beleaved, that there are any witches” ja ”Hee that will needs perswade himself that there are no Witches, would as faine be perswaded, that there is no Devill; and hee that can already beleave that there is no Devill, will ere long beleave that there is no God”, Gaule 1646, 5—6; Ady 1655, passim. Käännökset englannista suomeksi Kaisa Luhta, ellei toisin mainita.

17 Clark 1999, 144—146.

käytettiin myös poliittisessa diskurssissa: poliittinen vastustaja oli oman puolen vastakohta, oma puoli noudatti jumalaista järjestystä ja vastapuoli demonista sekasortoa.¹⁸

Käytän käsiteanalyysin menetelmiä pääasiassa helpottamaan teksteissä esiintyvien noituuden käsitteiden hallintaa ja esittämistä. Käsiteanalyysin menetelmillä pystyn ainakin osin ratkaisemaan pahimmat aineistoni käsitteisiin liittyvät ongelmat: voin selkeyttää niitä tutkimukseen liittyviä käsitteitä, jotka voidaan modernin kielen tai populaarikulttuurin kautta ymmärtää eri tavalla kuin miten niitä sekä lähdeteksteissä että tutkimuksessa käytetään, ja saan hallittua aineistossa esiintyvien käsitteiden ja alakäsitteiden käsittelyä. Etenkin Mooseksen lain mukaisen noidan kuvauksessa on paljon erilaisia alakäsitteitä, joita käsittelemäni kirjoittajat eivät tulkitse täysin samalla tavalla ja joissa on jonkin verran päällekkäisyyttä.

Käyttämässäni teksteissä tehdään paljon kategorisointia ja käytetään useita eri nimityksiä samoille tai hyvin samankaltaisille asioille. Kaikille näistä ei ole vastaavaa suomenkielistä termiä, tai termit ovat suomeksi lähempänä synonyymeja kuin ne ovat englanniksi. Olen vapaasti kääntänyt termejä suomeksi siten, että ne vastaisivat nykylukijalle mahdollisimman selvästi niiden merkityssisältöä. Oman käänökseni lisäksi merkitsen viitteisiin sanat, joita lähteissäni käytetään, seuraavasti: G = Gaule, F = Filmer ja A = Ady. Esimerkiksi ”G: *A witch*; F: *A witch, a sorcerer*; A: *A jugler, prestigiator*”.

Käytän tässä tutkielmassa termiä *noita* kattoterminä henkilöstä, jonka uskotaan pystyvän yli-inhimillisiin tekoihin sekä henkilöstä, jonka syytetään olevan liitossa paholaisen kanssa. Käyttämässäni aineistossa sanaa *witch* (noita) käytetään sekä yleisnimityksenä että spesifinä alakategoriana. Sanalla *witch* on englannissa hieman monisyisempi merkitys kuin sanalla *noita* on suomessa.¹⁹ Selvyyden vuoksi käytän itse sanaa *noita* ainoastaan kattoterminä. Mikäli lähdeaineistossa sanalla *witch* viitataan spesifiin noidan kategoriaan, käytän tekstissä muuta tarkempaa suomenkielistä sanaa.

Tässä tutkielmassa käytän sanaa *noituus* kuvaamaan toimintaa tai tekoja, joiden tarkoituksena on vahingoittaminen tai huijaus ja uskosta harhaanjohtaminen yliluonnollisin tai yli-inhimillisin keinoin. Käytän tutkielmassa termiä *luonnollinen* puhuessani asioista ja prosesseista, jotka voitiin myös aikalaisittain selittää kokonaan ilman yliluonnollisia komponentteja. Käytän sanaa *maaginen* prosesseista, joiden toiminta selitetään kokonaan tai

18 Clark 1999, 9–10, 39–42, 80–81, 86–89.

19 Kielitoimiston sanakirja, *noita*, s.; Oxford English Dictionary (jatkoksa OED), *witch*, n.

osittain yliluonnollisin elementein. *Perinteinen magia ja perinteinen noituus* viittaavat tämän tutkielman kontekstissa kansanuskoon²⁰ sekä kansanuskon ja kristinuskon sekoittumisesta syntyneisiin magia- ja noituuskäsityksiin.

Kulttuurihistorioitsija Juhana Saarelainen kuvailee aate- ja oppihistorian kulttuurihistoriallista tulkintaa välineenä tarkastella, miten aatteet ja opit vaikuttivat oppinutta kontekstia laajemmassa yhteydessä niiden sisällöllisten merkitysten lisäksi. Siten aatteita ja oppeja voi tulkita sekä kulttuurin tuottamina että tuottajina, kuten kieltä diskurssianalyysissä. Aate- ja oppihistorian kulttuurihistoriallinen tulkinta auttaa siis sitomaan erikoistuneen noituutta käsittelevän aineiston laajempaan historialliseen kontekstiin uuden ajan alun laillisessa ja teologisessa ajattelussa.²¹ Tarkastelemalla englantilaista noituutta ympäröiviä aatteita ja oppeja voi ymmärtää, mikä on muotoillut tekstien takana olevaa ajattelua, ja toisaalta sen, millaiseen ajatteluun teksteillä on pyritty vaikuttamaan, vaikka se tapahtuikin lähes kokonaisuudessaan oppineen piirin sisällä. Noituutta käsittelevät tekstit olivat sekä noituuden käsittelyä että väline käydä poliittista ja teologista keskustelua.

Englannin sisällissodan (1642—1651) aate- ja oppihistoria on myös tärkeä kontekstoija käsittelemilleni teksteille. Vaikka vain Gaulen teksti on julkaistu sisällissodan aikana, myös Filmer ja Ady viittaavat sisällissodan aikana käytyihin oikeudenkäynteihin. Peter Elmer, joka on tutkinut varhaismodernin Englannin lääketieteen ja noituuden historioiden poliittisia juuria, yhdistää noitaoikeudenkäynnit etenkin uskonnollisiin konflikteihin, mutta myös muunlaista epävakautta on pidetty pohjana noitaoikeudenkäynneille. Elmer kuitenkin argumentoi, että Hopkinsin oikeudenkäynneille päinvastoin loi pohjan Itä-Anglian suhteellinen säästyminen sisällissodan vaikutuksilta, minkä takia oikeuselimet Itä-Angliassa pysyivät toiminnassa. Hopkinsin oikeudenkäynnit Itä-Angliassa olivat Elmerin mukaan osa yritystä luoda hurskas valtio, josta jumalaisen yhteiskunan viholliset oli kitketty pois, mille edelleen toimivat oikeuselimet ja hallintorakenteet olivat edellytys.²²

1.4. Aiempi tutkimus

Pitkään luultiin, että laajamittaisten noitavainojen juuret ulottuisivat osissa Eurooppaa myöhäiskeskiajan alkupuolelle. Akateemisessa historiantutkimuksessa tämä todettiin paikkansapitämättömäksi 1970-luvulla, ja tieto siitä, että keskiajalla ei ollut nykyaikaisen

20 Vrt. oppinut, teologinen.

21 Lantela 2022, 77; Saarelainen 2022, 179—182.

22 Nenonen 2006, 141; Elmer 2016, 1—2, 63, 115.

populaarikäsityksen mukaisia noitavainoja, on hiljalleen juurtumassa myös yleiseen tietoisuuteen. Lienee kuitenkin hyvä käydä läpi, mistä väite keskiaikaisista noitavainoista on peräisin, sillä tämän väitteen kumoaminen on yksi modernin noitatutkimuksen kulmakivistä.

Käsitys siitä, että jo keskiajalla Euroopassa olisi ollut laajamittaisia noitaoikeudenkäyntejä, joissa ihmisiä syytettiin noitasapatteihin osallistumisesta, perustuu tarinoihin sadoista noitina poltetuista ihmisistä Toulousessa ja Carcassonessa vuodesta 1275 alkaen. Nämä tarinat päätyivät Joseph Hansenin (1863—1943) kokoamaan keskiaikaisten noitaoikeudenkäyntiasiakirjojen lähdekokoelmaan, joka julkaistiin vuonna 1901. Hansen tuo lähdekokoelmassa ilmi, että hän ei ole löytänyt Toulousen ja Carcassonen oikeudenkäynneistä alkuperäislähteitä, vaan ne perustuvat Étienne-Léon de Lamothe-Langonin (1786—1864) teokseen *Ranskan inkvisition historia* (1829).²³

Lamothe-Langon oli tuottelias ranskalaiskirjailija 1800-luvun alussa, mutta nykyisin hänet tunnetaan pääasiassa *Ranskan inkvisition historiasta* ja tekaistuja elämäkertoja, kuten Napoleon Bonaparten elämäkerta *Mémoires de Napoléon Bonaparte* (1834). Noituutta ja noitavainoja sekä Suomessa että Euroopassa tutkineen ja noitatutkimuksen historiografiasta kirjoittaneen Marko Nenosen mukaan *Ranskan inkvisition historia* on ”puuta heinää alusta loppuun”. Tarinat Toulousen ja Carcassonen sapattinoitavainoista jäivät kuitenkin Hansenin lähdekokoelman avulla elämään tutkimuksessa ja sitä kautta yleisessä tietoisuudessa 1970-luvulle.²⁴

Toulousen ja Carcassonen noitavainotarinoiden paikkansapitävyyttä alkoivat lähes samanaikaisesti kyseenalaistaa Norman Cohn kirjassa *Europe's inner demons: the demonization of Christians in medieval Christendom* (1975) ja Richard Kieckhefer kirjassa *European witch trials: their foundations in popular and learned culture, 1300—1500* (1976).²⁵ Näistä kahdesta olen tarkemmin perehtynyt vain Kieckheferin tutkimukseen. Myöhemmin tutkimuksensa julkaissut Kieckhefer kertoo kirjansa alkusanoissa, että vaikka hänen tutkimuksensa oli jo valmistunut Cohnin kirjan ilmestyessä, teki hän Cohnin pohjalta omaan kirjaansa joitain viime hetken muutoksia. Lamothe-Langonin tekstit he olivat kuitenkin todenneet paikkansapitämättömiksi toisistaan riippumatta.²⁶ Oma tutkimukseni puolestaan liittyy varhaismoderniin noituuteen, mikä tarkoittaa, että Lamothe-Langonin tekstit

²³ Nenonen 2006, 36—42.

²⁴ Ibid., 40—46.

²⁵ Ibid., 39—40, 276.

²⁶ Kieckhefer 1975, viii—ix.

ja niihin viittaaminen vaikuttavat omalla kohdallani pääasiassa tutkimuskirjallisuuden ajoittamiseen ja arviointiin.

Puhuttaessa ”noitaskeptikoista” nousee tutkimuskirjallisuudessa esille erityisesti kaksi nimeä: Reginald Scott ja Johann Weyer. Johann Weyer (1515—1588) oli hollantilainen lääkäri ja Cornelius Agrippan oppilas, jonka teos *De praestigiis daemonum* (1563) oli Euroopan ensimmäinen, jossa puhuttiin noitina syytettyjen puolesta. Weyer argumentoi, että noitina pidetyt (tai itseään noidiksi väittävät) naiset²⁷ olivat seniilejä tai mielisairaita. Syyt näihin sairauksiin olivat luonnolliset, vaikka saattoivatkin olla syntyneet pahojen henkien vaikutuksesta, ja noidan ja paholaisen välisellä sopimuksella ei ollut todellisuuspohjaa. Noitia ei siis hänen mukaansa olisi tullut tuomita kuolemaan, sillä he olivat paholaisen uhreja. Weyerin argumentit noitien tuomitsemista vastaan tulkitaan toisinaan käytännössä modernin psykiatrian syntynä.²⁸

Reginald Scottia (n. 1590—1591) on tituleerattu Englannin ensimmäiseksi demonologiksi, ja Jaakko I²⁹ mainitseekin hänet nimeltä *Daemonologien* (1597) esipuheessa noituuden olemassaolon kieltäjänä. Scottin *Discoverie of Witchcraft* (1584) olikin ensimmäinen merkittävä englantilainen demonologiaa ja noituutta käsittelevä teos. Scott suhtautui siinä hyvin kriittisesti noituussyytösten ja perinteisen käsityksen mukaisten noitien olemassaolon lisäksi siihen, pystyivätkö demonit ja muut henkiolennot vaikuttamaan ihmisiin.³⁰

Tutkimukseni ensimmäisessä osassa nojaan aiemman tutkimuksen osalta pitkälti Stuart Clarkin teokseen *Thinking with demons: the idea of witchcraft in early modern Europe* (1999) sekä Peter Elmerin teokseen *Witchcraft, witch-hunting, and politics in early modern England* (2016). Clarkia käytän käsitellessäni oppineita noituuskäsityksiä, niihin kuuluneita luokitteluita ja niiden laajempaa teologista ja älyllistä taustaa. Elmerin teosta käytän avaamaan noituuden ja noituuskäsitysten älyllistä ja poliittista taustaa nimenomaan varhaismodernin Englannin ja Englannin sisällissodan kontekstissa. Tutkimukseni toisessa osassa, jossa käsitelen noituuteen liittyvää maallisen oikeuden oikeusprosessia ja oikeudessa

27 Weyer teki eron naisnoitien (*lamia*) ja rituaalimagiaa harjoittavien miesten välille. Valente 2020, 111.

28 Maxwell-Stuart 2007, 22; Valente 2020, 104—105; 110—111.

29 Jaakko I (1566—1625) oli Stuart-suvun hallitsija, joka hallitsi kuninkaana Skotlannissa nimellä Jaakko IV vuosina 1567—1625 ja Englannin kuninkaana nimellä Jaakko I vuosina 1603—1625. Mathew 2026. Selkeyden vuoksi käytän tässä tutkielmassa ainoastaan nimitystä Jaakko I, sillä myös tutkimani kirjoittajat käyttävät tätä nimeä skotlantilaisen Jaakko IV sijaan.

30 Almond 2020, 133—134.

noitia vastaan käytettyjä todisteita, käytän pääasiassa Orna Alyagon Darrin tutkimusta *Marks of an Absolute Witch: Evidentiary Dilemmas in Early Modern England* (2011).

2. ”Älköön keskuudessasi olko”: Noituuden käsitteet

2.1. Raamatun kuvaama noituus

Varhaismodernissa Euroopassa Jumala ja paholainen ymmärrettiin aktiivisina maailmaan ja ihmisten elämään vaikuttavina voimina. Demonologisessa noituuskäsityksessä noidat houkuttelivat muita ihmisiä paholaisen palvelukseen ja tekivät vahinkoa aidoille kristityille. Samanaikaisesti paholainen kuitenkin vahvisti sekä protestanttien että katolilaisten käsitystä heidän uskonsa oikeellisuudesta: jos heidän uskontonsa ei ollut oikea pelastukseen johtava uskonto, ei paholaisen tarvinnut hyökätä sitä vastaan.³¹

Kukaan käsittelemistäni kirjoittajista ei pitänyt noitien olemassaoloa sinänsä ongelmallisena tai epäilyksenalaisena, vaan heidän argumenttinsa keskittyivät kyseenalaistamaan perinteisen magian olemassaolon, käytön ja käyttäjät. Raamattua käytettiin vertailukohtana perinteisen käsityksen mukaiselle noituudelle ja perusteena kirjoittajien omille noituuskäsityksille. Sekä Filmer että Ady toteavat, etteivät löydä Raamatusta mainintaa siitä, että paholainen tai noita voisivat vahingoittaa ihmisiä tai omaisuutta ilman, että Jumala niin tahtoi. Ajan demonologiseen ajatteluun kuuluikin käsitys paholaisesta luomakunnan osana: paholainen ei ollut ainoastaan Jumalan vastakohta vaan myös hierarkisesti Jumalan alapuolella ja Jumalan tahdon alainen. Gaule pitää ihmisten ja omaisuuden vahingoittamista noituuden avulla mahdollisena, mutta toteaa erityisesti taikauskoisten ihmisten syyttävän usein jopa Jumalan rangaistuksista noitia.³²

Taikausko (*superstition*) on varhaismodernissa kontekstissa erilainen ja monisyisempi kuin sen nykyaikaisessa määrittelyssä. Siinä missä taikausko määritellään nykyisin (irrationaalisenä) uskona maailmassa vaikuttaviin yliluonnollisiin³³ voimiin, joihin ihminen voi vaikuttaa, oli taikausko varhaismodernissa Euroopassa käsitteellinen ja teologinen viitekehys. Varhaismodernissa merkityksessä taikausko jaetaan kahteen Tuomas Akvinolaisen *Summa theologiae* mukaan: *cultus falsus* ja *cultus superfluis*. *Cultus falsus* tarkoittaa toimintaa, jossa Jumalaa palvotaan väärillä tavoilla (esimerkiksi käyttäen Mooseksen lain³⁴ perinteitä tai seremonioita, jotka perustuivat valheellisiin ihmeisiin tai reliikkeihin).

31 Clark 1999, 138—142, 346—349; Levac 2013, 65; Elmer 2016, 110—111.

32 Jobin tarinaa käytettiin usein esimerkkinä siitä, miten Jumala saattoi sallia paholaisen tekemän vahinkoa uskonkoettelemuksena. Gaule 1646, 6—7, Filmer 1646, 12—13; Ady 1655, 57, 59; Clark 1999, 168.

33 Myös yliluonnollinen on varhaismodernissa kontekstissa hieman hienosyisempi konsepti kuin nyky-ymmärryksessä, tästä lisää tuonnempana.

Protestanttiset kirjoittajat näkivät tyypillisesti katoliset perinteet tämäntyyppisenä taikauskoisuutena. Katolilaiset puolestaan näkivät tämän merkitsevän keskittymistä palvonnan irrelevantteihin osiin ja ”liialliseen” palvontaan. *Cultus superfluis* puolestaan tarkoittaa toimintaa, jossa palvonnan riitit ovat oikeat mutta kohde väärä.³⁵

Cultus superfluis jaetaan edelleen kolmeen alakategoriaan: *idolatria*, *divinatio* ja *vana observantia*. *Idolatria* eli epäjumalanpalvonta yhdistettiin erityisesti pakanoihin ja Vanhan Testamentin tarinoiden. Katolilaisia saatettiin syyttää epäjumalanpalvonnasta, mikäli kuvien tai esineiden kunnioitus ylitti rajan, jossa kuvat itsessään muuttuivat symboleista palvonnan kohteiksi. Epäjumalanpalvontaa kuitenkin käsiteltiin tyypillisesti pääasiassa historiallisessa tai teoreettisessa teologisessa kontekstissa, johon *divinatio* ja *vana observantia* johtivat. *Divinatio* eli ennustaminen oli monimutkaisempi määriteltävä, sillä varhaismodernissa maailmassa tunnistettiin taikauskoisten ennustamistapojen lisäksi legitiimejä tapoja ennustaa tulevaa. Karkeasti määritellen ennustaminen, jonka katsottiin olevan ristiriidassa Jumalan kaitselmuksen kanssa, oli taikauskoista ennustamista, eli kuului *divinatioon*. *Vana observantia*, karkeasti käännettynä väärä palvonta, jaetaan edelleen neljään: *ars notoria*, *observantia sanitatum*, *observantia eventuum* ja *observantia reliquiarum*.³⁶

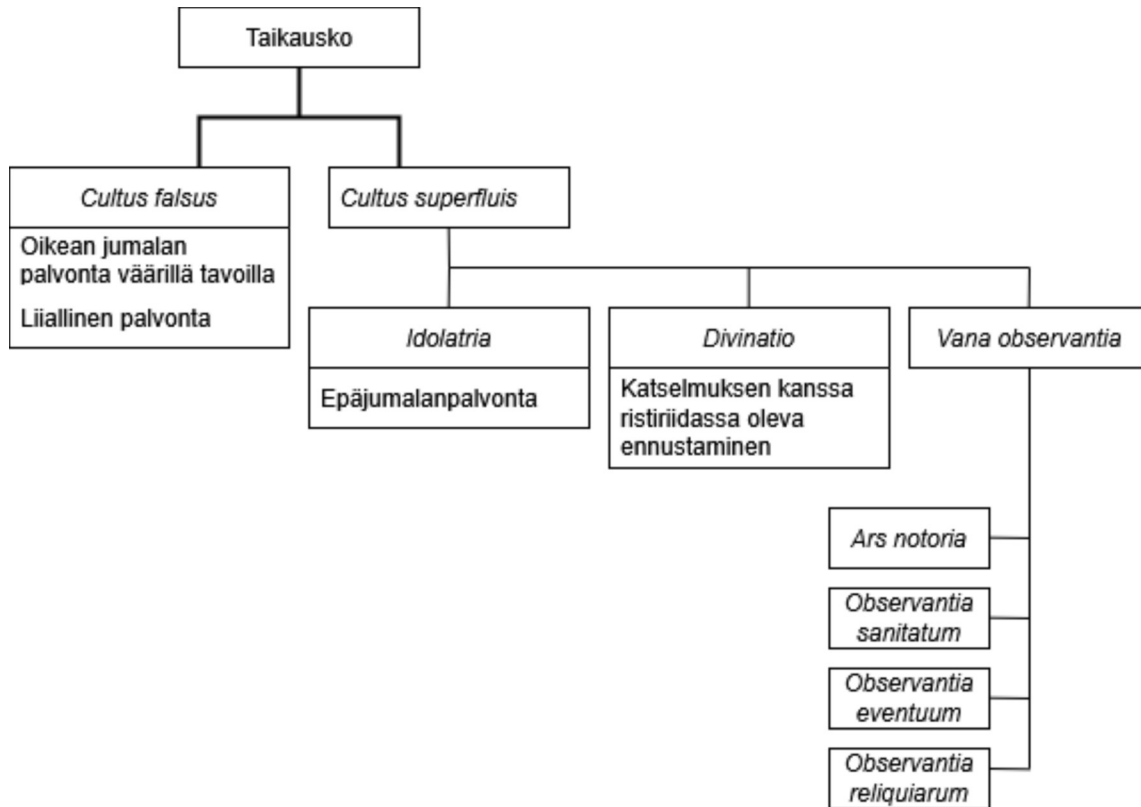
Ars notoria tarkoitti tiedon hankkimista erilaisilla riiteillä, kuten paastoamalla ja rukoilemalla. *Observantia sanitatum* tarkoitti taikauskoisten riittien käyttämistä ruumiilliseen terveyteen vaikuttamiseen. *Observantia eventuum* tarkoitti hyvän ja huonon onnen ennustamista ennusmerkeistä. *Observantia reliquiarum* tarkoitti reliikkien väärinkäyttöä. 1500—1600-luvuilla *vana observantiaan* alettiin yhdistää myös *magia* eli taikaus.³⁷

34 Mooseksen laki koostuu 2. Moos., 3. Moos., 4. Moos. ja 5. Moos. löytyivistä lakiteksteistä, jotka Jumala antoi Mooseksen kautta israelilaisille.

35 Clark 1999, 475—476.

36 Ibid., 477.

37 Ibid., 477—478.

Kuva 1: Taikauskon jaottelu varhaismodernissa maailmassa. Kaavio: Kaisa Luhta
Stuart Clarkin *Thinking With Demons* (1999) pohjalta.

Noitia ja noituutta ei kuitenkaan pidetty tuomittavana sekä maallisessa että sakraalioikeudessa ainoastaan sen taikauskoisten piirteiden vuoksi. Päin vastoin tutkimissani teksteissä taikauskoisia piirteitä käytettiin perusteena noituussyytösten epäilylle. Varhaismodernissa kristillisessä ajattelussa maallinen valtio oli Jumalan tahdon jatke, ja Jumalan lakien ylläpitoa pidettiin myös maallisten hallitsijoiden ja virkamiesten vastuuna. Vaikka kristillisessä (erityisesti protestanttisessa) teologiassa nähtiin Vanhan Testamentin lakien olevan pitkälti mitätöityjä Jeesuksen kuoleman jälkeisellä ajalla, käytettiin Mooseksen lakia laajalti perustana sille, miksi jumalaapelkäävien hallitsijoiden ja virkamiesten tulisi hävittää noidat heidän vastuullaan olevista yhteisöistä.³⁸ Erityisesti puritaanit näkivät noitien kieltäneen kristillisen kasteensa ja siten olevan uhka hurskaalle yhteiskunnalle.³⁹

Jakeita 5. Moos. 18:10—11 on yleisesti käytetty varhaismodernien kristittyjen kirjoittajien keskuudessa noituuden tuomitsemiseen ja määritykseen: jakeet on painettu Gaulen kirjan

³⁸ Ibid., 461—463, 561—567.

³⁹ Elmer 2016, 33.

kansilehteen, ja Filmer ja Ady käyttävät huomattavan osan teksteistään tämän Raamatunkohdan analysointiin. 5. Moos. 18:10—11:n tulkitaan tuomitsevan myös hyväntahtoisen eli valkoisen noituuden, mikä oli hyvin tyypillistä oppineelle protestanttiselle noituuskäsitykselle. 5. Moos. 18:10—11 on kuvauksiltaan laajempi kuin 2. Moos. 22:17 “noitanaisen älä anna elää” eli siitä voitiin ammentaa noituuden kategorisointia.⁴⁰ 5. Moos 18:10—11 on käännetty suomeksi vuoden 1992 Kirkkoraamatussa seuraavasti:

10 Keskuudessanne ei saa olla ketään, joka panee poikansa tai tyttärensä kulkemaan tulen läpi, ei myöskään ketään taikojen tekijää, enteiden tai ennusmerkkien selittäjää, noitaa, 11 loitsujen lukijaa, henkienmanaajaa, tietäjää eikä ketään, joka kysyy neuvoa kuolleilta.⁴¹

Raamatullista noituutta käsiteltäessä on yleistä viitata myös muualle Raamattuun, erityisesti tiettyihin Vanhan Testamentin tarinoihin, kuten 2. Moos. 7:10—8:7:een, jossa faaraon loitsijat kopioivat Mooseksen ihmetekoja, ja Saulin⁴² vierailuun En-Dorin noidan luona 1. Sam. 28:ssa. Myös käsittelemäni tekstit viittaavat näihin Raamatun kohtiin paljon, mutta kategorisointi kuitenkin perustuu 5. Moos. 18:10—11:een.⁴³

Ady kertoo, ettei perusta tulkintaansa ”epämääräisiin englantilaisiin käännöksiimme” vaan hepreakieliseen Vanhaan Testamenttiin ja latinankieliseen Junius-Tremellius-Raamattuun.⁴⁴ Filmer kutsuu 5. Moos. 18:10—11:ssa käytettyjä kuvauksia ”[näiden] kiellettyjen taitojen heprealaisiksi nimiksi”, ja lainaa tulkinnat näistä nimistä tekstiinsä Ainsworthilta.⁴⁵ Gaule ei mainitse käyttävänsä systemaattisesti mitään tiettyä kieltä tai käännoistä tulkintansa lähteenä, ja sanoo Raamatussa olevien noituuden nimitysten olevan ”niin sekavasti käytetty, eri tavoilla käännetty ja piittaamattomasti tulkittu”, että voi esittää niiden eroista vain valistuneen

⁴⁰ Raamatunkohtien suomenkielinen käänös Kirkkoraamattu 1992 (jatkossa KR92) ellei toisin mainita. Kuningas Jaakon Raamatussa (jatkossa KJV) ”Thou shalt not suffer a witch to live.” Clark 1999, 461—462.

⁴¹ KR 92.

⁴² Vanhan testamentin mukaan Saul oli ensimmäinen Israelin kuningas, jonka Jumala oli valinnut. Vaikka hän oli karkoittanut valtakunnastaan ”henkien manaajat ja enteiden selittäjät” (1. Sam. 28:3.), tuleva taistelu filistelealaisia vastaan sai hänet lähettämään palvelijansa etsimään henkien manaajaa. Henkien manaaja löytyi En-Dorista, ja Saul määräsi tämän manaamaan esiin kuolleen profeetta Samuelin. Samuelin henki kertoi Saulille israelilaisten häviävän taistelun filistelealaisille ja Saulin ja hänen kolmen poikansa kaatuvan taistelussa. West 2025. KR92 kutsuu En-Dorin noitaa henkien manaajaksi, kun taas KJV:ssa sanotaan tämän pitävän apuhenkeä.

⁴³ Clark 1999, 460—462, 567—568.

⁴⁴ ”not according to our English obscure translations”. Ady 1655, 8.

⁴⁵ ”the Hebrew Names of those prohibited Arts”. Ainsworth oletettavasti viittaa Henry Ainsworthiin (1571—1622). Filmer 1653, 12—13.

arvauksen. Gaule kuitenkin viittaa usein hepreankieliseen käännökseen esittäessään eri tulkintoja sanojen merkityksistä.⁴⁶

Kaikki tutkimani kirjoittajat ovat yhtä mieltä siitä, että 5. Moos. 18:10—11 kuvaa noituutta. Heidän tulkintansa kuitenkin eroavat siinä, miten noita tässä Raamatunkohdassa esitetään. Ady näkee Raamatussa kuvatut noidat yhdenlaisen noidan, eli väärän profeetan ja harhaanjohtajan, erilaisina kuvauksina. Gaule viittaa kuvauksiin noidan niminä ja käsittelee niitä erilaisina noitina tai noitatyyppinä. Toisinaan hänen käyttämänsä määritelmä poikkeaa huomattavasti hänen esittämästään hepreantulkinnasta. Gaulen noidan kuvailun pääpaino ei ole 5. Moos. 18:10—11:ssa, joten hän kuvailee sitä melko suppeasti, ja on todennäköisesti ottanut tulkintaansa vaikutteita myös muista noituuskäsityksistä. Filmer taas on yhtä mieltä Adyn kanssa siitä, että raamatullisessa kontekstissa noita kuvataan harhaanjohtajana, mutta käsittelee Gaulen tavoin 5. Moos. 18:10—11:ssa käytettyjä termejä erilaisina noitina.⁴⁷

10. jakeen alun “joka panee poikansa tai tyttärensä kulkemaan tulen läpi” -kohtaa eivät Filmer tai Gaule käytä ollenkaan noidan nimikkeenä. Gaule mainitseekin tekstissään etteivät kaikki, jotka keskustelevat noidista käyttäen 5. Moos. 18:10—11:aa, katso tämän nimenomaisen kohdan olevan noidan kuvaus. Gaule tulkitsee sen itse yleisenä paholaisen palvelukseen vihkiytymisen riittinä eikä niinkään noituuden tapana.⁴⁸ Ady pitää tulen läpi kulkemista viittauksena siihen, että noita on epäjumalanpalvoja tai epäjumalanpalvonnan päätekijä.⁴⁹ Ady kytkee tähän myös epäjumalankuvan pystyttämisen ja palvonnan, mitä hän kutsuu “kaikista suurimmaksi noituudeksi ja kaiken noituuden äidiksi”.⁵⁰

Adyn tässä kohtaa käyttämä englanninkielinen ilmaisu *the ringleader of idolatry* itsessään on kiinnostava heijastus Adyn noituuskäsityksestä, jossa noita on ennen kaikkea harhaanjohtaja. *Ringleader*-sanaa on englannin kielessä käytetty johtajaa, organisoijaa tai päätekijää tarkoittavassa merkityksessä ainakin 1500-luvulta asti.⁵¹ Sanaa käytettiin muinais- ja keskienglanninkielisessä runoudessa piiritanssin johtajasta, mihin termi etymologisesti perustuu. Eurooppalaisessa kristillisessä perinteessä tanssiin on suhtauduttu vaihtelevasti.

46 ”so promiscuously used, variously translated, and idifferently interpreted”. Gaule 1646, 17—19.

47 Gaule 1646, 16—9; Filmer 1653, 12—13; Ady 1655, 10—11.

48 Gaule 1646, 16.

49 A: *A ring-leader of idolatry*.

50 ”for the setting up or up holding of any Idol, is the Grand Witch-craft of all, and the very Mother of all other Witch-craft”. Ady 1655, 10—11.

51 OED, *ringleader*, n.

Toisaalta tanssi oli muistutus pakanismista ja tarkoitti antautumista demoniselle inversiolle, himolle, ylpeydelle ja riennaukselle. Toisaalta kristilliset mystikot toisinaan käyttivät metaforaa kosmoksen tanssista, jonka johtajana Kristus toimi.⁵²

Vaikka sanaa *ringleader* voidaan käyttää myös neutraalina terminä, sillä on nykykielessä usein negatiivinen sävy. Nykykielessä sanaa käytetään usein puhuttaessa esimerkiksi rikollisorganisaatioiden tai kapinoiden johtajista.⁵³ Sanan käyttäminen noituuden kontekstissa tavallaan jatkaa perinnettä tanssi-metaforan käyttämisestä pakanismin ja kristillisyyden vastakkainasettelussa. Metaforan käyttö noituuden yhteydessä kuitenkin sopi myös niihin varhaismoderneihin käsityksiin, joiden mukaan noitien salaiset tapaamiset noitasapatissa olivat joko yltäkylläisiä pitoja tai rienaavia palvontamenoja.

Clarkin mukaan oppineessa noitakäsityksessä esiintyvä noituuden yhdistäminen epäjumalanpalvontaan juontuu noituuden hengellistämisestä: oppineissa tulkinnoissa perinteisen noituuden piirteet nähtiin ennen kaikkea hengellisenä ongelmana, osana *cultus superfluista*. Reformaation jälkeisessä Euroopassa tämä näkyi myös protestanttisten ja katolilaisten kirjoittajien molemminpuoleisina syytöksinä toisen uskonnonharjoittamisen perustumisesta noituuteen. Protestanttisessa maailmassa pidettiin ensimmäisen käskyn rikkomuksena noituuden lisäksi hyvän tai huonon onnen pitämistä muiden ihmisten aiheuttamana. Kaitselmuksessa kaikki on ennalta määrätty, eli uskomalla ihmisen voivan vaikuttaa omaan tai muiden onneen kyseenalaisti Jumalan kaikkivoipuuden.⁵⁴

Ensimmäinen termi, jota käsitellään kaikissa kolmessa tekstissä, on *selvänäkijä*.⁵⁵ Tätä seuraa kaksi muuta noituuden määritelmää, jotka perustuvat pääasiassa tulevan ennustamiseen. Gaule kuvaa selvänäkijää laveasti henkilönä joka laatii omia ennustuksiaan tulevasta, ja rinnastaa tämän tyyppisen noidan erityisesti romaneihin. Ady määrittelee selvänäkijän henkilönä, joka käyttää ennustuksia kertoakseen tulevasta ja tietää salattuja ja piilotettuja asioita. Ady vertaa selvänäkijöitä profeettoihin sillä erotuksella, että selvänäkijät käyttävät valheellisia profetioita johtaakseen harhaan Jumalasta. Adyn selvänäkijän kuvaan kuuluvat myös näyt ja enneunet, kuitenkin sillä oletuksella, että niitä käytettiin harhaan johtamiseen ja

⁵² Dickason 2021.

⁵³ OED, *ringleader*, n.

⁵⁴ Clark 1999, 443, 476—477, 490—491, 530—534.

⁵⁵ G: *One that useth divination, one divining divinations, fortune-telling witch*; F: *A diviner, fore-seer, presager, a foreteller of things to come*; A: *A diviner, user of divinations/false profesies*.

itsensä nostattamiseen profeetaksi tai profeetan kaltaiseksi.⁵⁶ Myös Filmerin tekstissä selvänäkijää verrataan profeettoihin. Kuitenkin Filmerin tekstissä selvänäkijä kuvataan nimenomaisesti sellaisena, jonka ennustus vaatii jotain tekoa, josta ennustus tehdään.⁵⁷ Filmerin tekstissä käytetyssä kuvauksessa saatetaan viitata esimerkiksi seulonnan⁵⁸ kaltaisiin rituaaleihin.

Sekä noituuteen että demonisiin riivauksiin liittyi varhaismodernissa Euroopassa usein selvänäkö ja kyky tietää asioita, jotka eivät ole normaalein aistein havaittavissa. Näitä olivat esimerkiksi kyky ennustaa ja kyky tietää muiden salaisuuksia sekä kätkeytyneiden esineiden olinpaikkoja. Kuten aiemmin todettiin, varhaismodernissa Euroopassa Jumala ja paholainen olivat kuolevaiseen maailmaan konkreettisesti vaikuttavia voimia, mikä ilmeni muun muassa demonisina riivauksina tai jumalaisena inspiraationa. Demonisessa riivauksessa paholainen tai demoni asettui ihmisen ruumiiseen vaikuttaen tämän puheeseen, käytökseen ja ruumiintoimintoihin. Noituutta pidettiin yhtenä mahdollisena demonisen riivauksen aiheuttajana, sillä noitien uskottiin pystyvän määräämään paholaisen asettumaan jonkun ruumiiseen. Paholainen tiesi tulevasta tarpeeksi antaakseen selvänäölle ja ennustukselle uskottavuutta, mutta paholaisella ei kuitenkaan Jumalan tavoin ollut tietoa kaitselmuksesta.⁵⁹ Riivauksia käsitellään tarkemmin luvussa 2.2.

Tulevan ennustamiseen liittyvää termistöä jatkaa *astrologi*.⁶⁰ Gaule toteaa tekstissään ettei ole varma, miten tätä noidan nimeä tulisi tulkita termin monimutkaisen alkuperän vuoksi. Hän päätyy lopulta astrologin tarkoittavan suotuisia ja epäonnisia ajankohtia ennustavaa noitaa, mutta tuo esiin mahdollisuutena myös oraakkelin ja silmänkääntäjän sekä astrologian ja pilvistä ennustamisen. Astrologi 5. Moos. 18:10—11:ssa ei Adyn mukaan tarkoita ihmisiä, jotka harjoittavat ennustamista ja ihmisten toiminnan selittämistä taivaankappaleiden liikkeiden kautta. Päinvastoin Adyn mukaan tämänkaltaista astrologiaa ei ole kielletty Raamatussa, mikäli sitä ei käytetä väärin. Sen sijaan Ady näkee astrologin tarkoittavan 5.

56 Gaule 1646, 17; Ady 1655, 12—14.

57 ”the Hebrews take a Diviner to be one that doth things whereby hee may foretell things to come”. Filmer 1653, 13.

58 Historioitsija Jari Eilola kuvailee suomalaisessa kontekstissa seulontariittiä, jonka avulla selvitettiin henkilöllisyyksiä ja haettiin vastauksia. Seulonnassa seulan ulkolaitaan kiinnitettiin keritsimet, joiden perästä riitin tekijät pitivät sormillaan kiinni ja luettelivat nimiä. Eilolan mukaan samankaltaisia perinteitä löytyy myös muualta Euroopasta, mukaan lukien Englannista. Eilola 2003, 60—62.

59 Clark 1999, 189; Levac 2013, 14, 85.

60 G: *An observer of times, time-serving witch*; F: *An observer of times, soothsayer, observer of the clouds, a planetary, or an observer of the flying of fowles, an augur*; A: *A planetarian, planetarius*.

Moos. 18:10—11:n kontekstissa niitä, jotka käyttävät väärin taitoaan lukea ennusmerkkejä ja vertaavat itseään profeettoihin planeetoista ennustaessaan, sekä niihin, jotka osoittavat jumaluuksia planeetoille. Myös Filmerin tekstissä astrologeihin luetaan pilvistä ennustajat ja päivän valitsijat ja auguurit. Astrologin ja selvänäkijän ero on Filmerin tekstissä se, että astrologit tarkkailevat merkkejä luomakunnan olennoissa selvänäkijöiden tarkkaillessa hengellisiä merkkejä.⁶¹

Selvänäkijän kaltainen mutta siitä erillinen termi on *ennustaja*.⁶² Adyn mukaan ennustaja on selvänäkijä, jolla on tiettyjä rituaaleja, joihin ennustukset pohjautuvat, esimerkiksi sisäelimistä ennustaminen. Adyn englanninkielinen termi *conjecturer* viittaakin sekä enteiden tulkittamiseen että johtopäätösten tekemiseen merkkien ja vaikutelmien perusteella.⁶³ Filmerin tekstissä käytetään tästä noidan tyypistä nimitystä enteiden tarkkailija, ja ennustajaa kuvaillaankin pitkälti hyvän ja huonon onnen merkkien tarkkailijana. Gaule aloittaa tulkintansa ennustajasta hyvin samoilla linjoilla kuin Filmer ja Ady (noita, joka käyttää muun muassa lauluja, säkeitä ja numeroita, mikä sopisi myös myöhempään loitsijan määritelmään). Gaule kuitenkin kokee sopivammaksi käännökseksi myrkkynoita, sillä termin alkuperäistä merkitystä läheisempi sana *venefick* merkitsee käärmettä.⁶⁴

Myrkyttäminen on hyvin yleinen noituuteen liittyvä syytös, ja myrkkujen teko sekä niiden saaminen suoraan paholaiselta on usein osa noitasapattitarinoita. Myrkyttämisen yhdistäminen noituuteen juontui osittain siitä, että sekä noituus että myrkyttäminen olivat ”salaisia rikoksia”, joita oli vaikea todistaa. Tähän yhdistyivät demonologisessa ajattelussa paholaisen yli-inhimilliset kyvyt, joihin kuului ihmisymmärryksen ylittävä luonnonfilosofian⁶⁵ ja tieteen tuntemus. Paholainen tunsu ihmisiä paremmin luonnon ominaisuuksia ja saattoi jakaa tätä tietoa noitien kanssa. Noidat saattoivat siis käyttää myrkkyjä, joiden toiminta oli tavallisen ihmisymmärryksen ulottumattomissa, ja jotka siten saattoivat valistumattomille vaikuttaa yliluonnollisilta. Myös tapauksissa, joissa noituussyytteisiin ei liittynyt noitasapattiin

61 Gaule 1646, 17; Filmer 1653, 13; Ady 1655, 14—15.

62 G: *Enchanter, a chanting witch, calculating witch, serpentine, venefick/poysonous witch*; F: *An observer of fortunes, inchanter*; A: *A conjecturer, conjector*.

63 Ady 1655, 16—17; OED, *conjecture*, n.; OED, *conjecturer*, n.

64 Gaule 1646, 18; Filmer 1653, 13.

65 Luonnonfilosofia kuvataan usein eräänlaisena tieteen esiasteena, josta nykyisin tunnistettavat luonnontieteet ovat kehittyneet. Ensyklopedia Logoksessa varhaismodernia luonnonfilosofiaa luonnehditaan filosofisen ajattelun tapana, jossa pyritään selittämään kappaleiden vaikutusta toisiinsa ja tästä aiheutuvia muutoksia. Roinila 2018.

osallistumista, saatettiin käsitellä myrkyttämistä. Eroa sille, perustuiko myrkyntö toiminta luonnolliseen vai maagiseen toksisuuteen, ei välttämättä tehty.⁶⁶

Erilaisten ennustamiseen perustuvien noidan tyyppien lisäksi 5. Moos. 18:10—11 viittaa noituuden tapoihin, joilla hämätään aisteja ja johdatetaan uskomaan yliluonnollisiin ominaisuuksiin asioissa, jotka eivät olleet yliluonnollisia. Vaikka osassa näistäkin noidan määrittelyistä tehdään ennustuksia tai yritetään ennustaa tulevaa, näiden määrittelyjen perustana ovat harhaanjohtavat teot eivätkä niinkään valheelliset profetiat.

Varhaismodernissa kontekstissa luonnollisen ja yliluonnollisen erottelu on hieman monimutkaisempi kuin nykymäärittelyssä, vaikka kummassakin tapauksessa yliluonnollinen tarkoittaa jotain luonnonlakeja rikkovaa. Varhaismodernissa kontekstissa luonnollisen voi kuitenkin vielä erotella inhimilliseen ja yli-inhimilliseen. Enkelien ja demonien aikaansaamat ihmeellisyydet olivat ihmisten kykyjen ulottumattomissa, mutta ne noudattivat luonnonlakeja niinkuin ne tuolloin ymmärrettiin. Todelliseen luonnonlakien rikkomiseen, ihmeisiin, pystyi yksin Jumala. Akvinolaisessa ihmeen määritelmässä todetaankin, että paholainen pystyy todellisten ihmeiden (*miracula*) sijaan tekemään ihmeellisyyksiä (*mirum*).⁶⁷

Ensimmäinen aistien harhaanjohtamiseen liittyvä termi on *taikuri*.⁶⁸ Ady katsoo taikuruuden perustuvan kolmeen asiaan: silmänkääntöön, salaliittoon ja luonnontaikuuden väärinkäyttöön. Silmänkäännöllä tarkoitetaan erityisesti sorminäppäryyteen perustuvia temppuja, joihin myös nykyaikaisten taikuriesitysten lähitaikatempot perustuvat. Salaliitolla Ady tarkoittaa useamman ihmisen olevan mukana tempun tai huijauksen toteuttamisessa. Tästä hän käyttää Raamatun kontekstissa esimerkkinä Vanhan Testamentin tarinoiden epäjumalanpalvojia, jotka käyttivät jumaltensa temppeleissä salaovia ja muita huijauksia.⁶⁹

Luonnontaikuus taas on luonnonfilosofialle läheinen käsite, jonka voi Clarkin mukaan nähdä eräänlaisena luonnonfilosofian käytännön haarana. Luonnontaikuuden tarkoituksena oli ymmärtää ja ohjata luonnon okkultistisia piirteitä. Okkultistinen tässä kontekstissa tarkoittaa, etteivät syy-seuraussuhteet olleet silloisen ihmisymmärryksen ulottuvissa.⁷⁰

⁶⁶ Kieckhefer 1975, 49—50; Clark 1999, 161—163, 187, 196, 230.

⁶⁷ Englanniksi käytetään sanoja *miracle* (*miracula*) ja *wonder* (*mirum*). Suomeksi sävyero ihmeen ja ihmeellisyyden välillä ei kuitenkaan ole mielestäni yhtä selkeä, joten viitataan näihin tästä eteenpäin termein *miracula* ja *mirum*. Clark 1999, 152—153.

⁶⁸ G: *A witch*; F: *A witch, a sorcerer*; A: *A jugler, prestigiator*.

⁶⁹ Ady 1655, 18, 20—21.

⁷⁰ Clark 1999, 153, 218, 225—226.

Luonnontaikuuden väärinkäyttö oli Adyn mukaan luonnollisten ominaisuuksien tuntemuksen käyttöä tietämättömien ihmisten huijaamiseen ja harhaanjohtamiseen. Kuten Adyn tekstistä käy ilmi, luonnontaikuuden harjoittamista ei suoraan pidetty tuomittavana, vaan Ady itse kuvailee sitä luonnollisten ominaisuuksien tuntemisena. Luonnontaikuuden harjoittamista pidettiin kuitenkin vaarallisena, sillä *mirum* saattoi olla myös demonisten voimien aiheuttama. Tällöin altistui demoniselle noituudelle. *Mirum* perustui sekä luonnontaikuudessa että demonisessa noituudessa luonnon ominaisuuksiin: demonisessa noituudessa demoniset voimat toimivat välikätenä okkultististen ominaisuuksien ohjauksessa, luonnontaikuudessa niitä ohjattiin itse.⁷¹

Kaikki taikurit eivät kuitenkaan Adyn tulkinnan mukaan olleet noitia. Noidaksi teki se, että taikuruuden keinoja käytettiin *mirumin* esittämiseen *miraculana* ja siten ihmisten johtamiseen vääräuskoisuuteen. Ady piti erilaisten silmäkääntötemppejen opiskelua ja tuntemusta kunnioitettavana, sillä sen avulla saattoi paljastaa *mirumien* väärinkäyttöä. Gaulen mukaan taikuri käyttää sekä myrkkijä että silmäkääntöä, mutta ei kuvaile tätä tarkemmin. Filmerin tekstissä taikuri määritellään vain henkilönä, joka noituu ihmisten aistit tai mielen muuttamalla asioiden muotoa. Filmerin tekstissä viitataan ohimennen myös silmäkääntämiseen. Ei kuitenkaan ole täysin selvää, tarkoitetaanko tekstissä mainitulla asioiden muodon muuttamisella ihmisten tekemää silmäkääntöä vai demonisten voimien aiheuttamaa illuusiota.⁷²

Seuraava termi on *loitsija*.⁷³ Ady kuvailee loitsijaa henkilönä, joka huijaa ihmisiä esittämällä saavansa asioita tapahtumaan sanojen voimalla. Hän käyttää esimerkkinä muun muassa henkien manaamista sekä paperille kirjoitettuja loitsuja, joita ihmiset kantoivat mukanaan. Ady viittaa tällä sekä pakanoihin että katolilaisiin, ja käyttää esimerkkinä muun muassa irlantilaisien kapinallisten⁷⁴ mukanaan kantamia ”katolisen papiston tekemiä loitsupapereita”, joiden tarkoitus oli pitää kantaja turvassa.⁷⁵ Nämä paperit saattoivat olla neljännen tai kolmannen luokan reliikkejä.⁷⁶ Filmerin tekstin mukaan loitsijan käyttämät sanat ovat vierasta

71 Ady 1655, 21; Clark 1999, 226, 233—234.

72 Gaule 1646, 18; Filmer 1653, 13; Ady 1655, 18, 20—21.

73 G: *A charmer, exorcist, conjuring witch, assembling or associating witch*; F: *A charmer, one that conjureth conjuration*; A: *Inchanter, user of charms, charmer, incantator, utens incantatione*.

74 Viitannee Irlannin kapinaan 1641.

75 ”*Irish Rebels being found slain with Charms in their pockets, composed by the Popish Clergy*”. Ady 1655, 31—32.

kieltä (tai puhdasta siansaksaa), ja Filmerin tekstissä käytetyt esimerkit indikoivat loitsujen käytön olevan pääasiassa verbaalista toimintaa kirjoitettujen loitsujen sijaan.⁷⁷

Myös Gaule yhdistää loitsijan manaamisen.⁷⁸ Gaule ilmaisee pitävänsä henkien pois ajamista niiden kutsumista pahempana rikkeenä: se, että paholainen antaa palvelijansa, manaajan, ajaa itsensä pois riivatun fyysisestä ruumiista, avaa sekä manaajan että riivatun sielun paholaiselle. Euroopan ja Englannin varhaismoderniin hirtoriaan sekä noituuden- ja lakihistoriaan erikoistunut Brian Levac kirjoittaa teoksessa *The Devil Within: Possession and Exorcism in the Christian West* protestanttien pääasiallisen syyn manauksen noituudeksi kategorisoinnille olevan henkien pois manaukselle tyypillisen paholaisen valalle panemisen (*adjuration*) läheisyys paholaisen kutsumisen ja komentamisen (*conjunction*) kanssa. Gaule kuitenkin lopulta päätyy loitsijan hepreankielisen merkityksen tarkoittavan johonkin liittymistä. Gaulen mukaan loitsija siis liittyy itsensä yhteistyöhön paholaisen tai muiden noitien kanssa.⁷⁹

Sekä ennustajan että loitsijan kuvauksissa käytetään sanoja *enchanter/inchanter*, ja loitsijan kuvauksessa käytetään lisäksi sanaa *charmer*. Suomeksi sekä *enchantment* että *charm* käännetään sanaksi ”loitsu”, ja myös OED käyttää niitä toistensa synonyymeinä. John Trusler (1735—1820) määrittelee kirjassa *The distinction between words esteemed synonymous* (1783) sanojen eron seuraavasti: *Charm* on voima, jolla pysäytetään luonnollisten asioiden aiheuttamia vaikutuksia. *Enchantment* taas tarkoittaa aisteihin vaikuttavaa illuusiota.⁸⁰ Truslerin teksti on kuitenkin käyttämiäni tekstejä yli vuosisadan tuoreempi, joten on vaikea sanoa, ymmärsivätkö myös Gaule, Filmer ja Ady sanojen eron näin.

On myös mahdollista, että *enchant*-sanan kohdalla *en*-prefiksiä on käytetty vahvistavassa merkityksessä, jossa prefiksi yhdistetään verbiin.⁸¹ Esimerkiksi Gaulen tekstissä *enchanter* ja *chanting witch* on listattu peräkkäin ennustajaa tarkoittavina sanoina, jolloin niiden voisi

76 Katolisessa uskossa reliikit luokiteltiin neljään luokkaan: 1. luokan reliikki on pyhimyksen ruumis tai ruumiin osa; 2. luokan reliikki on esine (tai esineen osa), jota pyhimys on käyttänyt; 3. luokan reliikki on esine, joka on tarkoituksellisesti koskenut 1. luokan reliikkiä; 4. luokan reliikki on esine, jolla on kosketettu 2. luokan reliikkiä tarkoituksena tehdä 4. luokan reliikki. 3. ja 4. luokan reliikkejä annettiin ja myytiin ihmisille. Nickell 2007, 18—19.

77 Filmer 1653, 13.

78 Suomeksi manaus tarkoittaa sekä henkien esiin kutsumista että pois ajamista. Englanniksi käytetään kahta eri ilmaisua, ”*conjunction*” ja ”*exorcism*”. Gaule käyttää tässä yhteydessä kumpaakin englanninkielistä ilmaisua. Gaule 1646, 18.

79 Gaule 1646, 18, 21; Levac 2013, 85, 100—101.

80 Trusler 1783, 45.

81 OED, *en-*, prefix¹.

olettaa tarkoittavan samaa tai hyvin samankaltaista asiaa. Myös Filmer käyttää sanaa *inchanter* juuri ennustajan yhteydessä. Vain Ady käyttää sanaa *inchanter* loitsijan yhteydessä, jossa hän käyttää myös ilmaisua *utens incantatione*, loitsun tai manauksen käyttäjä.⁸² On siis mahdollista, että ennustajan kuvauksissa Gaule ja Filmer käyttävät vahvistetta sanalle *chant*, jolloin se muodostaa homonyymien lumoamista illuusion konnotaatiolla tarkoittavan sanan *enchant* kanssa tarkoittaen kuitenkin sanojen toistamista.

Seuraava 5. Moos. 18:10—11:ssä käytetty termi on *tietäjä*.⁸³ Gaule ei tässä kohtaa tekstiään avaa tietäjän määritelmää ollenkaan, mutta myöhemmin tekstissään Gaule kertoo, että yksi hänen tietäjälle osoittamistaan termeistä, oppinut noita (*arted witch*), tarkoittaa luonnontaiikuutta käyttävää noitaa.⁸⁴ Tästä lisää luvussa 2.2. Hepreaksi tietäjä kuvataan Filmerin tekstin mukaan sellaisena, joka eri tavoin vaivutti itsensä transsiin ja kertoi ennustuksia. Englanninkieliseksi vastikkeeksi nostetaan *cunning man*.⁸⁵ Näiltä osin Filmerin kuvaus on hyvin yhteneväinen Adyn kuvauksen kanssa: Ady yhdistää tietäjän kuvauksen tiukasti oraakkeleihin ja oraakkeleiden ennustuksiin, ja mainitsee historiallisina esimerkkeinä antiikin Kreikan ja Rooman oraakkeleita. Raamatullisena esimerkkinä Ady käyttää pääasiassa En-Dorin noitaa. Ennustuksen tehnyt oraakkeli oli noita, joka johti harhaoppisuuteen ja epäjumalanpalvontaan. Ady mainitsee tässä merkityksessä noitana myös sellaisen henkilön, joka saa tietäjältä ennustuksia hakemalla myös muut uskomaan tietäjän ennustusten voimaan. Tarinassa En-Dorin noidasta Saul ei Adyn mukaan syyllistynyt noituuteen hakeutuessaan oraakkelin luo (tällöin Saul oli noiduttu, harhaan johdettu), vaan johti muita noituudella harhaan uskoessaan näkemäänsä ja toimimalla sen perusteella.⁸⁶

Englannin sisällissodan aikana 1640-luvun alkupuolella Saul ja En-Dorin noita oli suosittu raamatullinen vertauskuva englantilaisissa saarnoissa ja poliittisissa puheenvuoroissa, joiden teemana oli paha tai harhaanjohtava hallitsijan neuvonantaja. Esimerkiksi äkillisiä muutoksia liittolaisuuksissa tai poliittisissa kannoissa selitettiin sillä, että joku neuvonantajista oli noitunut päätöksentekijän. Saulin tarina nähtiin kertomuksena hengellisestä kapinoinnista

82 Gaule 1646, 18; Filmer 1653, 13; Ady 1655, 27.

83 G: *A wizzard, sciolist, magicall/speculative/scientiall/arted witch*; F: *A wizzard, cunning man*; A: *An oracle-giver, one that seeketh out an oracle*.

84 Gaule 1646, 19, 21—22.

85 Englanniksi ja Englannin kontekstissa käytetään usein termejä *cunning folk* tai *cunning people*, *cunning men* ja *cunning women*. Nämä olivat tietäjiä tai noitatohtoreita, jotka harjoittivat parantamista, ennustamista, pahalta noituudelta suojautumista ja he peruiivat pahan noituuden vaikutuksia. *Cunning folk* ei tyypillisesti suoraan tarkoittanut noitaa. Filmer 1653, 17; Durrant ja Bailey 2012, 55.

86 Ady 1655, 37.

Jumalaa vastaan, ja (hengellistä) kapinointia verrataan noituuteen jo kohdassa 1. Sam. 15:23⁸⁷ ennen En-Dorin noidan tarinaa. Sekä Laudin uudistuksia vastustaneita puritaaneja että uudistusten kannattajia syytettiin toisen osapuolen noidaksi mustamaalauksesta, jos he olivat toisen osapuolen uskomusten tai tapojen yhteydessä viitanneet Sauliin.⁸⁸

Ennustamista ja aistien harhaanjohtamista yhdistää myös *vatsastapuhuja*.⁸⁹ Vaikka sekä Gaulen että Filmerin käyttämät nimitykset viittaavat apuhenkiin (*familiar spirit*, myös *imp*), käyttävät kaikki kuvailussaan “pullostapuhumista” tai vatsastapuhumista. Gaulen kuvauksessa apuhenki on pullossa, pussissa tai noidan vatsassa, josta se vastaa “pullomaisella” äänellä. Myös Filmerin tekstissä puhutaan pullomaisella äänellä puhumisesta, mutta vatsastapuhuminen yhdistetään myös noidan joutumiseen apuhenkensä riivaamaksi. Filmer yhdistää En-Dorin noidan tähän noidan tyyppiin, ja myös Raamatun KJV -käännöksessä viitataan En-Dorin noitaan apuhenkien pitäjänä. Vatsastapuhuminen tai puhuminen vääristyneellä äänellä liittyy usein varhaismoderneihin riivauskertomuksiin. Vaikka puheeseen liittyvissä riivausnarratiiveissa tyypillisesti oli kyse siitä, että riivattu puhui itselleen tuntemattomalla kielellä, kuvaillaan joidenkin riivattujen myös puhuneen niin, että puhe kuuluu heidän vatsastaan, puhuneen ilman, että heidän huulensa liikkuvat, tai puhuneen kahdella äänellä.⁹⁰ Ady käyttää tässä kohtaa nimitystä ennustaja, mutta koska ennustaja on oma määritelmänsä, tulkitsee Ady tämän tarkoittavan tiettyä ennustamisen tapaa, jossa puhutaan vääristetyllä äänellä. Samaan tapaan kuin Filmer, Ady näkee vatsastapuhumisen olevan hyvin päällekkäinen tietäjän kanssa, ja hän käyttää raamatullisena esimerkkinä En-Dorin noitaa.⁹¹

Apuhenget ovat englantilaisille historiallisille noituuskäsityksille ominainen piirre. Apuhenget olivat tyypillisesti ihmisten jokapäiväiseen elämään kuuluvien eläinten, kuten kissojen, koirien, hiirien, rottien tai jänisten hahmossa, ja niiden tulkittiin joko olevan paholainen

87 KJV: “For rebellion is as the sin of witchcraft, and stubbornness is as iniquity and idolatry. Because thou hast rejected the word of the Lord, he hath also rejected thee from being king.”; KR92: ”Kapinointi on noituuden vertainen synty, röyhkeys on kuin pettävät jumalankuvat. Sinä olet hylännyt Herran sanan. Siksi hän hylkää sinun kuninkuutesi.”

88 Elmer 2016, 91, 106—107, 111.

89 G: *A consulter with familiar spirits, gastromantick, a ventriquolist, bottle-bellied witch*; F: *Consulter with familiar spirits, consulter with Ob*; A: *Ariolus, hariolus, south-sayer*.

90 Gaule 1646, 19; Filmer 1653, 14; Levac 2013, 1, 11—13.

91 “The Eighth term of Description of a Witch in the text is, Ariolus, for the most part written Hariolus, and is by all men taken for a South-sayer, but a South-sayer differeth not from Utens Divinationibus, being the Second term of description, for what difference is there between South-saying, and using of Divinations, or lying Prophecies?” Ady 1655, 41—42.

eläimen hahmossa tai muulla tapaa yhteydessä paholaiseen. Apuhenget auttoivat noitia pahanteossa, ja niiden kuvattiin usein imevän noitien verta ja toisinaan olevan myös seksuaalisessa kanssakäymisessä noidan kanssa. Hopkinsin ja Stearnen saamista noituustunnustuksissa noituuden tunnustaneet vanhemmat myönsivät usein antaneensa lapsillensa apuhenkkiä, ja apuhenkkiä yritettiin myös houkutellessa esiin todisteeksi syytetyn noituudesta (tästä lisää luvussa 3.2.). Apuhenget kuitenkin esiintyivät pamflettikirjallisuudessa yleisemmin kuin oikeuspöytäkirjoissa.⁹²

Viimeinen 5. Moos 18:10—11:ssa käytetty termi on *nekromantikko*.⁹³ Gaule näkee nekromantikon henkilönä, joka hakee neuvoa kuolleilta eläviä koskeviin asioihin, tai henkilönä, joka säännöllisesti vieraili hautapaikoilla, jotta voisi ”luonnottomasti herättää kuolleita voidakseen kysyä heiltä neuvoa”.⁹⁴ Filmerin tekstissä kuvataan nekromantikkaa suppeammin henkilönä, joka hakeutuu kuolleiden joukkoon, ja kuolleet ilmestyvät tälle unessa ja vastaavat nekromantikon esittämiin kysymyksiin. Ady pitää nekromantikkaa hyvin päällekkäisenä näkijöiden, ennustajien, tietäjien ja vatsastapuhujien kanssa. Noidasta tekee nekromantikon se, että ennustusta tai tietoa teeskennellään kysyttävän kuolleiden hengiltä (esimerkiksi En-Dorin noita oli Adyn mukaan sekä tietäjä, vatsastapuhuja että nekromantikko). Nekromantikko vaikuttaakin Adyn tekstissä olevan lähempänä lisämäärettä kuin itsenäistä käsitettä.⁹⁵

Vaikka Gaule, Filmer ja Ady käyttävät 5. Moos. 18:10—11:n esittämistä termeistä toisinaan hyvinkin erilaisia käännöksiä ja tulkintoja, osoittaa tarkempi analyysi kaikkien kolmen olevan pitkälti samaa mieltä siitä, millaisesta toiminnasta 5. Moos. 18:10—11:ssa kuvailluissa noituuden tavoissa on kyse. Ainoita poikkeuksia ovat Adyn tulen läpi kulkemisen sisällyttäminen noituuden tavaksi ja Gaulen epävarmuus joistain termeistä sekä selvä poikkeama ennustajan määrittelyssä. Gaulen, Filmerin ja Adyn tulkinnoissa on kuitenkin isoakin eroja siinä, millaisena he tulkitsivat Raamatussa esitetyn noituuden kokonaisuutena.

Gaule puhuu raamatullisesta noituudesta tavalla, joka on paljon lähempänä perinteistä noituuskäsitystä kuin Filmerin ja Adyn tulkinnat. Hän kuvailee 5. Moos. 18:10—11:sta löytyvät noituuden käsitteet osana kokonaisuutta sen sijaan, että ne kattaisivat noituuden

92 Gaskill 2005, 58—59, 93; Darr 2011, 150; 2011, 142—144; Millar 2019, 241—244.

93 G: *A negromancer, the mortal/the deadly witch*; F: *A necromancer, one that seeketh unto the dead*; A: *A necromancer, one that seeketh counsel of the dead*.

94 ”Or, that haunted Craves and Sepulchers, as well praedigiously to raise the dead, as to be praestigiouly resolved by them”. Gaule 1646, 19.

95 Filmer 1653, 13—14; Ady 1655, 45.

kokonaisuudessaan.⁹⁶ Tämä voi kuitenkin johtua Gaulen kirjan kontekstista suorana vastineena sellaisiin noituussyytöksiin, joissa ei juuri Raamattuun viitattu. Matthew Hopkinsin omien sanojen mukaan hänen noitien jäljittämisenä perustui käytännön kokemukseen, ei niinkään raamatuntulkintaan tai teologiseen oppineisuuteen.⁹⁷ Gaule ei välttämättä nähnyt tarpeelliseksi Adyn käyttämää *sola scriptura* -analyysiä, koska niissä tapauksissa, joita vastaan Gaule argumentoi, ei juuri käytetty Raamattua syytteiden perusteena.

Filmerin analyysi 5. Moos. 18:ssa esitetystä noituudesta perustui pitkälti siihen, olivatko teot rangaistavia. Tämä on ymmärrettävää ottaen huomioon, että Filmerin teoksen tarkoituksena oli selvittää, kuvailtiinko Englannin laissa samanlaista noitaa kuin Mooseksen laissa. Filmerin tulkinnan mukaan Mooseksen laissa mainituista noidista kolmea ei tuomittu kuolemaan: taikuria, apuhenkeä (tarkoittaen oletettavasti apuhenkiä pitävää) ja tietäjää. Filmer katsoo Mooseksen lain oppineiden tulkitsevan, ettei noituuden tuomitsemisessa käytetä samanlaista myöntävää tai aktiivista kieltä kuin muissa tapauksissa, joissa Mooseksen lain mukaan tuomittiin kuolemaan. Tästä erosta on toisinaan vedetty johtopäätös, jonka mukaan Raamatussa kielletään noidan elättäminen ja ylläpitäminen, toisin sanoen yhteisön sisällä pitäminen, mutta ei määrätä noitaa teloitettavaksi.⁹⁸

Adyn kuva raamatullisesta noituudesta on rakentunut harhaanjohtamisen ja epäjumalanpalvonnan ympärille. Tällaisella tulkinnalla hän saakin yhdistettyä noituuteen sekä pakanalliset uskonnot että katolisuuden. 5. Moos. 18:10—11:ssa mainitut noituuden termit ovat siis erilaisia noitien käyttämiä tapoja johtaa harhaan oikeasta kristinuskosta. Tavat voi karkeasti jakaa kahteen ryhmään: ennustaminen ja huijaukset. Huijaus (*imposture*) on sana, jota Ady käyttää toistuvasti kuvaillessaan sekä noituutta että muuta toimintaa, jolle ei Raamatusta löydy suoraa perustetta. Calvinistiselle ajattelulle oli yleistä, että ainoastaan Raamatussa spesifisti mainitut asiat ovat aidossa kristinuskossa sallittuja, ja, kuten johdannossa on mainittu, Adylla todennäköisesti oli presbyteerikytköksiä.⁹⁹ Adyn ajattelussa noituuden määrittely puhtaasti aidon kristinuskon inversiona ja vastakohtana näkyy selvästi.

96 Gaule 1646, 19.

97 ”*Quer. 3. From whence then proceeded this his skill? was it from his profound learning, or from much reading of learned Authors concerning that subject? Answ. From neither of both, but from experience, which though it be meanly esteemed of, yet the surest and safest way to judge by.*” Hopkins 1647, 2.

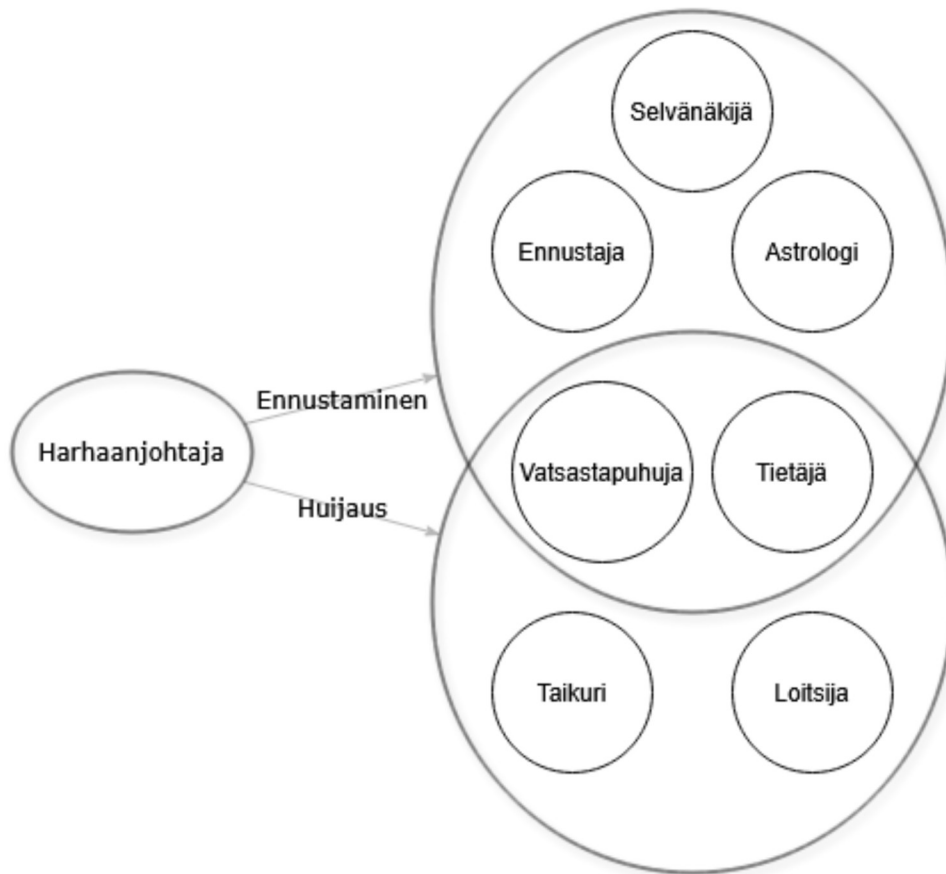
98 ”*The Man shall be stoned, shall die, shall be put to death*” vrt. ”*Thou shalt not suffer a Witch to live*”. Filmer 1653, 16.

99 Ady 1655, passim., ks. erit. 36—47; Clark 1999, 62—63.

Kirjoittaessaan sekä taikurista että tietäjästä Ady antaa kuitenkin selvän kuvan siitä, ettei hän pitänyt tuomittavana silmäkääntötemppeja ja luonnontaikuutta, mikäli tähän liittyi halu ymmärtää niitä tavalla, jonka avulla silmäkääntö ja vilpillisesti *miraculana* esitetyt *mirumit* pystyi paljastamaan huijauksiksi. Tekstistä ei kuitenkaan käy selvästi ilmi, tutkiko Ady silmäkääntötemppeja itse. Kohdissa, joissa Ady selittää yleisten silmäkääntötemppejen tekotapoja, hän kertoo lainaavansa Reginald Scotia. Scotin *Discoverie of Witchcraftissa* (1584) esitelläänkin melko yksityiskohtaisesti yli 40 erilaista silmäkääntötemppea ja se, miten ne tehdään.¹⁰⁰

Adyn raamatullisen noituuden käsitys muistuttaa myös hieman akvinolaisen taikauskokäsityksen *cultus superfluis* logiikkaa: *divinatio* ja *vana observantia* johtavat *idolatriaan*, kun taas harhaanjohtajan työkaluina ihmisten johtamisessa epäjumalanpalvontaan ovat ennustaminen ja huijaukset. Adyn kuvauksessa ennustamista ja huijausta ei kuitenkaan voi täysin erottaa toisistaan omiksi kategorioikseen, sillä sekä tietäjän että vatsastapuhujan määrittäminen perustuu kumpaankin kategoriaan. Tällainen päällekkäisyys on toki ymmärrettävää, sillä Ady itsekin sanoo pitävänsä 5. Moos. 18:10—11:ssä käytettyjä termejä enemmän toimintoina, joista noidan tunnistaa, kuin erilaisina noidan tyypeinä tai noituuden kategorioina.

100 Scot (1584) 1886, 421—449; Ady 1655, 24.

Kuva 2: Thomas Adyn Raamatullisen noidan nimitykset ja harhaanjohtamisen tavat. Kaavio: Kaisa Luhta

2.2. Perinteinen noituus

Varhaismodernissa Englannissa noitia ja noituutta pidettiin uhkana sekä pienemmille yhteisöille että valtakunnalle kokonaisuudessaan. 1640—1660-luvuilla käytössä ollut noituusasetus (*Witchcraft Act*) oli toimeenpantu vuonna 1604, ja se oli viides Englannissa käytössä ollut maallisen lain noituusasetus tai noituusasetuksen revisio vuoden 1542 jälkeen. Vuoden 1604 noituusasetus kielsi pahojen henkien esiin manaamisen ja pitämisen, kuolleiden ruumiiden tai ruumiinosien ottamisen noituudessa käytettäväksi, ja ihmisen tappamisen tai vahingoittamisen ”noituudella, lumouksella, loitsulla tai taikuudella”. Näistä rikoksista noituusasetus tuomitsi kuolemaan.¹⁰¹ Henkien manausta käsitellään myös raamatullisen noituuden yhteydessä, mutta 5. Moos. 18:10—11 ei kuitenkaan Gaulen, Filmerin ja Adyn

¹⁰¹ ”or shall use practise or exercise any Witchcraft Inchantment Charme or Sorcerie, wherebie any pson shalbe killed destroyed wasted consumed pined or lamed in his or her bodie, or any parte thereof”. Ewen 2011, 13—20.

tulkintojen mukaan käsitä ruumiiden tai ruumiin osien varastamista, ja ainoastaan Gaule tuo esiin noituudella vahingoittamisen raamatullisen noituuden kontekstissa.

Tässä luvussa käyn läpi sitä, miten käsittelemissäni teksteissä kuvataan sellaista noituutta, jonka kuvailu ei perustunut Mooseksen lakiin tai Raamattuun, eli perinteistä noituutta. Koska perinteisen noituuden määrittely perustuu laajaan kirjoon erilaisia noituuskäsityksiä, käsittelen tässä luvussa noidan määrittelyt kirjoittaja kerrallaan enkä termi kerrallaan kuten edellisessä luvussa. Käsittelen kirjoittajat tekstien julkaisuajan mukaisessa järjestyksessä, eli Gaule ensimmäisenä, Filmer toisena ja Ady kolmantena.

Perinteisen noidan määrittämisessä Gaule käyttää binäärisiä määritelmiä. Gaulen noitapareissa tulee paikoitellen hyvin selvästi esiin se, miten binääripareina esitettyjä käsitteitä on toisinaan hyvin vaikea määrittää ilman niiden paria. Se myös korostaa noituuden määrittelyä juuri kristinuskon vastakohtana. Perinteisen noituuskäsityksen (tai ”vulgaarin käsityksen”¹⁰²) mukainen jaottelu Gaulella on *paha* ja *hyvä noita* tai *musta* ja *valkoinen noita*. Paha noita tekee vahinkoa eläimille ja ihmisille, kun taas hyvä noita suojaa pahalta noidalta. Näistä kahdesta Gaule pitää vaarallisempana ja tuomittavampana hyvää noitaa, mikä on protestantisille ja oppineille noituuskäsityksille tyypillistä. Turvautuminen hyviin noitiin ja tietäjiin *maleficiumin* eli pahantahtoisen ja vahingoittavan noituuden ehkäisemisessä ja poistamisessa tarkoitti, etteivät ihmiset turvautuneet laillisiin ja kirkon sallimiin hengellisiin keinoihin.¹⁰³

Kategorioita, joita Gaule kutsuu noituuden universaaliksi jaotteluksi, on kaksi: oppinut noita (*arted witch*) ja sopimuksen tehnyt noita (*pacted witch*). Oppinut noita on henkilö, joka on alun perin ollut perehtynyt luonnontaikuuteen ja tieteseen, mutta päätyy paholaisen huijaamaksi ja alkaa käyttää luonnontaikuutta luonnottomiin tarkoituksiin.¹⁰⁴ Tästä mainitsin jo luvussa 2.1. luonnontaikuuden käsittelyn yhteydessä: sekä luonnontaikuus että demoninen noituus perustuvat samaan asiaan, mutta demonisessa noituudessa demoniset voimat toimivat vaikutusten välikätenä. Oppinut noita on siis luonnontaikuutta harjoittaessaan langennut demoniseen noituuteen.

102 ”According to the vulgar conceit”. Gaule 1646, 20.

103 Gaule 1646, 20—21; Gaskill 2000, 42—44.

104 Gaule 1646, 21—22.

Sopimuksen tehnyt noita taas pystyy *mirumien* tekoon ja vahingoittavaan noituuteen koska on solminut taikauskaisen sopimuksen paholaisen kanssa.¹⁰⁵ Tässä kohtaa on huomattava, että varhaismodernissa kontekstissa taikauskaisuus tarkoittaa vääränlaista oikean kohteen palvontaa tai oikealla tavalla tehtyä väärän kohteen palvontaa. Taikauskaisella sopimuksella Gaule siis todennäköisesti tarkoittaa, että sopimuksen tehnyt noita syyllistyy *cultus superfluisiin*. Sopimuksen tehneen noidan määritelmässä tulee myös kaikkein selvimmin esille, että Gaulen mukaan noidan on mahdollista tehdä maagisia asioita paholaisen avulla.

Sopimus saattoi Gaulen mukaan olla joko eksplisiittinen tai implisiittinen. Eksplisiittinen sopimus tarkoittaa, että noidan ja paholaisen välillä on joko kirjallinen tai verbaalinen sopimus, joka on vahvistettu muodollisesti ja seremoniaalisesti. Implisiittisellä sopimuksella taas on useampia eri muotoja: implisiittinen sopimus voi olla niinkin yksinkertainen kuin myöntyminen siihen, että haluaisi paholaisen tekevän jotakin, ja paholainen suostuu tähän. Implisiittinen sopimus voi myös olla solmittu välillisesti, jolloin noita saa muilta noidilta noituuden keinoja ilman välitöntä omaa sopimusta paholaisen kanssa. Implisiittinen sopimus on Gaulen mukaan solmittu myös, jos käyttää taikauskaisia tapoja tai kirouksia uskoen niiden voimaan.¹⁰⁶ Gaule kuitenkin pitää noidan ja paholaisen väisen sopimuksen määrittelyä muussa aikalaiskeskustelussa hyvin epämääräisenä, tästä lisää tuonnempana.

Gaulen seuraava jaottelu on *aktiivinen* ja *passiivinen noita*. Aktiivinen noita toimii liitossa paholaisen kanssa, iloitsee tekemästään vahingosta ja haluaa tehdä muistakin noitita. Passiivinen noita on paholaisen vaikutuksen alainen, mutta häpeilevä ja tekojaan inhoava.¹⁰⁷ Aktiivisia noitita olivat siis ne, jotka esimerkiksi antoivat lapsilleen tai tuttavillean apuhenkkiä ja muulla tavoin rekrytoivat uusia noitita passiivisen noidan piilotellessa toimintaansa enemmän.

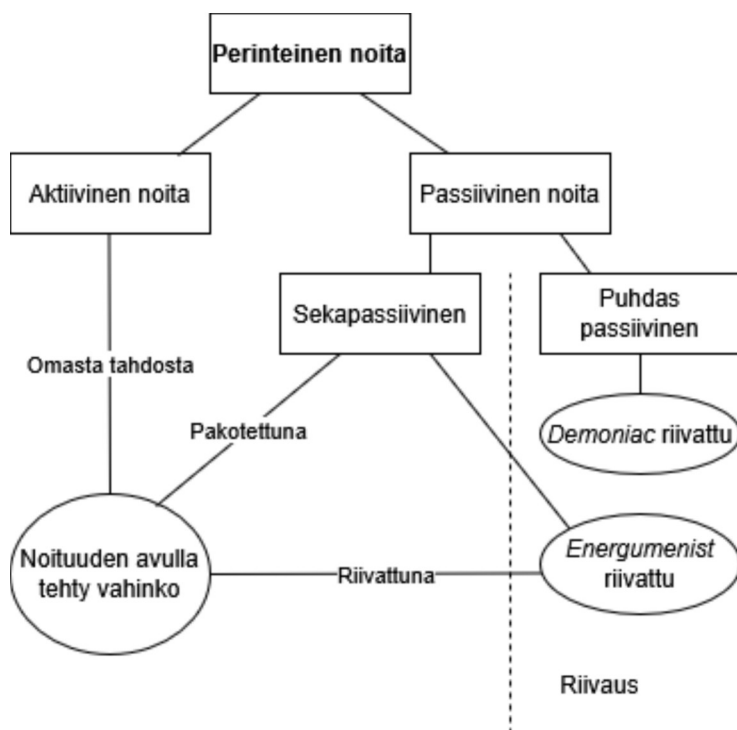
Passiivinen noita jakautuu vielä kahteen tarkempaan määrittelyyn: *puhdas passiivinen* (*meerly passive*) ja *sekapassiivinen* (*mixtly passive*). Puhtaasti passiivisia olivat ne riivatut, joille riivaus aiheutti kärsimystä, mutta eivät ne, joiden ruumista ja tekoja riivaaja kontrolloi. Gaule käyttää näistä termejä *demoniac* ja *energumenist*. Kumpaakin termiä käytetään riivatuista henkilöistä, joskin *demoniac* näkyy käytössä enemmän nykyisessä historiallista noituutta ja riivauksia käsittelevässä kirjallisuudessa. Siitä, miten Gaule näiden kahden eroa lyhyesti kuvailee, voisi ajatella Gaulen käyttävän sanaa *demoniac* tarkoittamaan niitä, joihin

¹⁰⁵ Ibid., 21—22.

¹⁰⁶ Ibid., 40—41.

¹⁰⁷ Ibid., 22—23.

riivaus vaikutti fyysisesti esimerkiksi kouristuksina, näön tai puhekyvyn menetyksenä tai vierasesineiden oksentamisena, ja sanaa *energumenist* niitä, joiden sielun riivaaja oli sulkenut ulos ruumiista, eli riivaaja hallitsi ruumista kokonaan. Sekapassiivinen noita on ollut alun perin aktiivinen, mutta on muuttunut pakotetummaksi aktiivisen noidan toimissa, minkä lisäksi paholainen saattoi riivata sekapassiivisen noidan ruumiin ”mikäli tämä laiskistuu kiusanteossa”.¹⁰⁸ Uskoisin, että *energumenist* viittaa sekapassiiviseen noitaan, mutta se ei yksin määritä sekapassiivista noitaa kuten *demoniac* määrittää puhdasta passiivista noitaa. Gaule ei myöskään anna ymmärtää, että sekapassiiviset noidat olisivat ainoita, joiden riivausta *energumenist* voisi kuvata.

Kuva 3: Gaulen perinteisen noidan jaottelu aktiiviseen ja passiiviseen noitaan sekä passiivisen noidan jaottelu siihen liittyvine riivauksineen. Kaavio: Kaisa Luhta

Kuten luvussa 2.1. mainittiin, riivaukset ja noituus liittyivät läheisesti toisiinsa, sillä noituutta pidettiin yhtenä riivauksen mahdollisista syistä. Vaikka demoniset riivaukset ja noituus liittyivät läheisesti toisiinsa, niitä erottavana tekijänä oli usein rikosoikeudellinen vastuu. Toisin kuin noidan, riivatun ei nähty olevan teoistaan vastuussa. Sekapassiivisen noidan

¹⁰⁸ ”[The Divell] now infesting them, if they grow slacke to infest others”. Gaule 1646, 22—24; Levac 2013, 6—14, 61.

kuvaus sopiikin Gaulen käsitykseen, jonka mukaan noituuden harjoittaminen saattoi altistaa myös noidan itsensä riivaukselle. Tämän kaltainen ajatus löytyy jo Johannes Niderin *Formicariusista*¹⁰⁹ (1475), jossa Nider päätteli demonisesti riivattujen olevan hyvin mahdollisesti syyllistyneitä myös noituuteen, koska kumpikin vaati läheistä kanssakäyntiä ihmisten ja demonien välillä. Ajatus siitä, että syntinen elämä altistaa sekä demoniselle riivaukselle että noituuteen lankeamiselle, on ominainen myös kalvinismille.¹¹⁰

Ei kuitenkaan riittänyt, että erilaiset noidat tai noidan ilmenemismuodot pystyttiin luokittelemaan ja kategorisoimaan. Yhteisössä toimivat noidat piti myös tunnistaa. Gaulen määrittelemät perinteisen noidan merkit ovat pitkälti hengellisiä, ja hän mainitsee taikauskoisten noidan tunnistamisen keinojen käytön olevan vaarallista. Lisää taikauskoisesta noidan tunnistamisesta luvussa 3.1. Gaulen mukaan aitoja noidan merkkejä on neljä: noita on jumalan hylkäämä, paholainen on noitien isäntä, synnit, jotka tekevät taipuvaiseksi noituudelle, sekä noidan liitto paholaisen kanssa.¹¹¹

Jumalan hylkäämisestä Gaule kirjoittaa, että mikäli Jumalan hylkääminen voi muuttaa enkelin demoniksi, voi se myös muuttaa ihmisen noidaksi. Tämä Jumalan hylkääminen tekee noidasta paholaisen alamaisen, eli paholaisesta tämän isännän. Luvussa 2.1. sivuttiin noituuden yhteyttä hengelliseen kapinointiin perustuen 1. Sam. 15:een, mutta tässä yhteydessä Gaule kuitenkin viittaa 2. Moos.:n kohtiin, joissa puhutaan faaraon loitsijoista.¹¹² Sekä tällä valinnalla että vertaamalla noitia demoneihin Gaule maalaa kuvan noidista avoimemmin ja aktiivisemmin antagonistisina toimijoina Jumalaa ja kristittyjä kohtaan: siinä missä Saul oli Jumalan valitsema Israelin kuningas, jonka Jumala hylkäsi tämän kapinoitua Jumalaa vastaan, faaraon loitsijat olivat lähtökohtaisesti Jumalan palvelijoiden (eli Mooseksen ja Aaronin) haastajia.

Gaulen mukaan on olemassa tiettyjä syntejä, jotka tekevät taipuvaiseksi noituudelle. Ensimmäinen näistä synneistä on epäjumalanpalvonta. Siinä missä Ady näkee epäjumalanpalvonnan itsessään noituutena, on Gaulen mukaan se vain noituudelle altistava synti. Toinen altistava synti on taikauskoisuus. Sekä epäjumalanpalvonta että taikausko sitovat noituuden ensimmäisen käskyn rikkomukseksi. Näitä seuraavat synnit ovat hyvin

109 Niderin *Formicariusista* pidetään ensimmäisenä demonologisena tekstinä, jossa noitia syytettiin noitasapatista. Siinä käsiteltiin myös, miten pyhimyksen erottaa riivatusta ja riivatun puolestaan noidasta. Nider oli dominikaani, joka toimi myös inkviittorina. Levac 2013, 64, 200.

110 Ibid., 191, 200, 206.

111 Gaule 1646, 27—28.

112 Ibid., 28—31.

jokapäiväisiä: kiroilu ja rienaus, kiroaminen¹¹³, kohtuuttomat himot ja kateus, viha ja kostonhimo. Näitä seuraa ”paheellinen ja ylenmääräinen melankolia” sekä viimeisenä ”ahneus, köyhyys jne.”¹¹⁴ Vaikka nykypäivänä saattaa tuntua ajatuksena kummalliselta määrittellä köyhyys synniksi, Gaule tarkoittanee sitä yhteydessä ahneuteen: köyhyydessä elävän kääntyessä paholaisen puoleen tilanteensa helpottamiseksi tämä syyllistyy ahneuteen ja liittoutumalla paholaisen kanssa noituuteen. ”On parempi kuolla hurskaana Jumalassa kuin parantua paholaisen magialla” oli sekä protestanttisten että katolilaisten oppineiden kanta köyhyydestä ja sairauksista johtuviin koettelemuksiin.¹¹⁵

Köyhyys liittyy noituudelle altistumiseen myös siten, että noituussyytökset lähtivät toisinaan noidaksi epäillyn pyytämästä hyväntekeväisyydestä. Jos hyväntekeväisyydestä kieltäytyttiin ja tätä seurasi jokin onnettomuus, saatettiin olettaa, että hyväntekeväisyyttä pyytänyt oli kostoksi noitunut auttamisesta kieltäytyneet. Toki noituussyytösten taustalla olivat usein muunkinlaiset konfliktitilanteet. On teoretisoitu, että Englannin Tudor- ja Stuart-hallintojen aikana tapahtuneet sosiaaliset ja taloudelliset muutokset muuttivat ihmisten suhtautumista yhteisöissä eläneisiin köyhiin ja marginalisoituihin negatiivisemmaksi samalla kun hyväntekeväisyydestä riippuvaisten (erityisesti naisten) määrä lisääntyi. Tämä johti yhteisöissä jännitteisiin, joille ei ollut luontevaa purkautumiskanavaa, jolloin jännitteet saattoivat kärjistyä syytöksiksi kirousten langettamisesta tai muusta pahantahtoisestä noituudesta.¹¹⁶

Viimeisenä aitona noidan merkinä Gaule käyttää noidan sopimusta tai liittoa paholaisen kanssa.¹¹⁷ Vaikka Gaule kuvailee ja määrittelee noidan ja paholaisen välistä sopimusta jonkin verran itse, hän sanoo noidan ja paholaisen välisen sopimuksen tai liiton olevan yleensä itsestäänselvyytenä pidetty ilman, että sen konkreettista olemusta tai luonnetta on kuvattu. Paholaisen ja noidan välisen liiton jääminen usein epäselväksi tai tulkinnanvaraiseksi saattaaakin juontaa juurensa noituuden rooliin ja määrittelyyn aidon kristinuskon inversiona: noidan ja paholaisen välinen sopimus oli kasteen demoninen vastakohta, eikä siten kaivannut kristillisen kasteen vastakohtaa laajempaa tai tarkempaa määrittelyä. Gaule kuvaileekin, miten

113 *Cursing*, vrt. kiroilu *swearing*.

114 ”*Depraved and indulged Melancholy*”, ”*Covetousness, poverty, &c*”. Gaule 1646, 32.

115 ”*It was better to die in piety with God than be healed by the devil's magic*”. Clark 1999, 513.

116 Clark 1999, 107; Darr 2011, 87.

117 G: *Covenant, compact, contract, confederation, league, societie, familiarity with the Devill*. Huom. sävyero *contract*, sopimus/sitoomus ja *covenant*, sopimus/liitto, välillä.

mystifioitu paholaisen ja noidan välisestä liitosta on tullut, kun kansanuskomuksia on yhdistetty hengellisiin kirjoituksiin. Liiton solmimispaikkana on kirkko ja siinä, miten liiton solmimista kuvailaan, lainataan kristillisten toimitusten kaavaa ja kuvastoa, kuitenkin vääristetynä ja päinvastaisena.¹¹⁸

Gaule ei siis näe ristiriitaa raamatullisen noidan ja perinteisen noidan välillä, vaan ne muodostavat Gaulen tekstissä pitkälti omat kategoriansa. Edellisessä luvussa sivuttiinkin jo sitä, miten Gaulen teksti oli tarkoitettu erityisesti Matthew Hopkinsin kritiikiksi, ja miten tämä vaikutti Gaulen raamatullisen noituuden analysoinnin suppeuteen. Tämän toinen puoli näkyy Gaulen hyvin tarkassa perinteisen noidan kategorisoinnissa ja analyysissä. Gaulen tekstissä ei myöskään ole luettavissa samanlaista perinteisen noidan kykyjen ja olemassaolon kyseenalaistamista, joka näkyy Adyn ja Filmerin kuvauksissa.

Filmer ei suoraan anna tulkintaa siitä, millainen perinteinen noita hänen mielestään on. Hän avaa sen sijaan tekstinsä kysymyksellä, ovatko ne noidat, jotka tuomitaan Englannin (maallisessa) laissa samanlaisia kuin noidat, jotka tuomitaan Mooseksen laissa. Filmerin tekstin perinteistä noituutta käsittelevä osuus onkin enemmän Raamatun ja muiden aikalaiskirjoittajien argumentoinnin vertailua. Filmer perustaa pohdintansa protestanttisen William Perkinsin¹¹⁹ ja jesuiitta Martin Del Rion¹²⁰ teksteihin todeten sekä protestanttisen että katolisen kirkon olevan yhtä mieltä noituuden synnin määritelmästä.¹²¹

Ensimmäisenä Filmer käsittelee noidan paholaisen kanssa tekemää sopimusta tai liittoa¹²², jota sekä Perkins että Del Rio pitävät Filmerin mukaan noituuden kulmakivenä. Filmer kuitenkin suhtautuu kriittisesti sekä Perkinsin että Del Rion perusteluihin siitä, onko sopimus paholaisen kanssa luettavissa Raamatusta: Perkinsin käyttämään Psal. 58:5:een¹²³ hän vastaa viittaamalla Ainsworthin tulkintaan, jossa psalmissa mainittua lumoojaa ei yhdistetä paholaiseen tai

118 Gaule 1646, 33—37; Clark 1999, 83—84.

119 William Perkins (1558—1602) oli yksi englantilaisen kalvinismin tärkeimmistä ajatteliijoista. Perkins kirjoitti ainoastaan yhden demonologiaa käsittelevän teoksen, *A Discourse of the Damned Art of Witchcraft* (1608), joka julkaistiin postuumisti. Dixon 2020, 238.

120 Martin Del Rio oli protestanttisuuden vastainen katolinen ajattelija ja kirjoittaja, jonka kuusikirjaiseen demonologiseen teokseen *Disquisitionum magicarum libri sex* (1599—1600) viittasivat niin katoliset kuin protestantit ja noitien tuomitsemista kannattavat siinä missä niitä vastustavatkin. Machielsen 2020b, 179, 190.

121 Filmer 1653, 5—6.

122 Myös Filmer käyttää sekä sanaa *contract* että *covenant*.

123 KJV: ”that will not heed the tune of the charmer, however skillful the enchanter may be.”; KR92 Psal. 58:6.: ”joka ei kuule käärmeenlumoojan ääntä, vaikka tämä kuinka taitavasti lumoaishi.” KR92:ssa psalmin alun ohje on merkitty psalmin ensimmäiseksi jakeeksi, KJV:ssa ei.

demoneihin vaan käärmeisiin. Kuten edellisessä luvussa kävi ilmi käsiteltäessä Gaulen ennustajan tulkintaa, ei kuitenkaan ollut tavatonta yhdistää käärmeitä noituuteen etenkin raamatullisessa kontekstissa. Myös Del Rion käyttämään Jes. 28:15:een¹²⁴ Filmer vastaa, ettei kyseisessä Raamatun jakeessa mainita paholaista tai demoneita vaan kuolema. Filmer toteaa sekä Perkinsin että Del Rion käsittelevän noidan ja paholaisen välistä sopimusta pintapuolisesti ja heidän sanovan asiasta hyvin vähän. Tämä huomio vastaa Gaulen havaintoa paholaisen ja noidan välisen liiton määrittelyn epämääräisyydestä oppineessa noituusdiskurssissa.¹²⁵

Filmer on myös hyvin skeptinen noidan ja paholaisen välisen liiton logiikasta, sillä hänen sanojensa mukaan kumpikaan osapuoli ei ole sidottu suorittamaan osuuttaan sopimuksesta. Filmerin esiin nostamassa Del Rion tekstissä Del Rio myöntää, että paholainen voi milloin tahansa halutessaan rikkoa omaa osuuttaan liitosta. Filmerin mukaan on myös mahdollista, että paholainen jättää osuutensa täyttämättä tahtomattaan. Mikäli noita pyytää paholaiselta jotain, mitä Jumala ei salli paholaisen tekevän, ei paholainen voi sitä tehdä. Ainakin Perkinsin mukaan¹²⁶ noita voi tehdä *mirumeita* paholaisen avulla vain Jumalan sallimissa rajoissa. Filmerin mukaan myös noita voi irtautua liitosta yksinkertaisesti katamalla.¹²⁷

Sopimusten solmiminen ja palvelusten pyytäminen paholaiselta ei ollut vain noituuteen liittyvää toimintaa, ja oli myös esimerkki siitä, miten oppinut demonologinen paholaiskäsitelmä ei välttämättä täysin vastannut kansanomaisia käsityksiä. Siinä missä hyviltä noidilta saatettiin pyytää apua pahojen noitien löytämiseen ja torjumiseen, paholaisen puoleen saatettiin kääntyä, mikäli rukoilemisen ei koettu tuottavan haluttuja tuloksia. Paholaisen huijuttaminen on elementti, joka esiintyy useissa kansantarinoissa, Britteinsaarilla tällaisia ovat esimerkiksi tarinat Jack o' Kentistä Englannissa ja Walesissa. Tarinoissa, joissa ihminen tekee paholaisen kanssa sopimuksen, paholaisen on tyypillisesti pakko noudattaa sopimuksen ehtoja kirjaimellisemmin kuin ihmisen, ja paholaisen huijaaminen perustuu porsaanreiän löytämiseen paholaisen kanssa tehdyn sopimuksen kielestä.¹²⁸

124 KJV: "You boast, "We have entered into a covenant with death, with the realm of the dead we have made an agreement. When an overwhelming scourge sweeps by, it cannot touch us, for we have made a lie our refuge and falsehood our hiding place.""; KR92: "Näin olette sanoneet: "Me olemme tehneet liiton kuoleman kanssa, tuonelan kanssa olemme solmineet sopimuksen. Kun tuhotulva vyöryy kohti, se ei saavuta meitä, sillä viekkaus on taannut meille turvapaikan, valheen suojaan me olemme piiloutuneet.""

125 Gaule 1646, 32—33; Filmer 1653, 3—5.

126 Filmerin tekstissä ei ole Del Riolta nostoja, jossa näin sanottaisiin.

127 "And yet neither of the parties are in any way bound to performe their part". Filmer 1653, 7—8.

Sopimuksesta irti pääseminen paholaista huijaamalla oli kuitenkin tiukasti maskuliinista toimintaa. Naisen ja paholaisen välisessä liitossa nainen oli tyypillisesti alisteisemmassa asemassa. Teoksessa *Oedipus and the Devil* (1994) varhaismodernin ja sukupuolihistorian tutkija Lyndal Roper rinnastaa naisen ja paholaisen välisen liiton ja sopimuksen avioliittoon, mikä teki liiton luonteesta myös seksuaalisen. Filmer ei kuitenkaan tee noidan ja paholaisen välistä sopimusta käsitellessään eksplisiittistä eroa sukupuolten välille, mutta viittaa (antaen ymmärtää myös Perkinsin ja Del Rion viittaavan) noitaan tässä kontekstissa maskuliinisilla pronomineilla *he* ja *him*, tai sekä maskuliinisilla että feminiinisillä pronomineilla. Myös Gaule liittää paholaisen solmimat avioliitot ja seksuaalisen kanssakäymisen vain mystifioituihin kertomuksiin noitien kokoontumisista, ja Ady mainitsee seksuaalisen kanssakäymisen vain katolisten noitauskomusten kontekstissa.¹²⁹

Sekä Perkins että Del Rio ovat Filmerin mukaan yhtä mieltä myös siitä, että astuakseen liittoon paholaisen kanssa tulee noidan kieltää kristinuskonsa ja kasteensa. Filmer huomauttaa tämän tarkoittavan, että astuakseen liittoon paholaisen kanssa on noidan pitänyt ensin olla kristitty¹³⁰. Clark kirjoittaakin noituuden määrittämisen inversion kautta olevan piirre, joka teki noidan määritelmästä haavoittuvaisen muunlaiselle loogiselle tarkastelulle. Noituuden epäilijät käyttivät tätä binäärivastakohtien määrittelyn heikkoutta usein hyväkseen argumentaatiossaan.¹³¹

Filmer tuo lisähuomiona esiin myös sen, että mikäli noituus ei ole noidan itsensä vaan paholaisen aikaansaamaa, ei noituudesta voi puhua “noidan työnä”, vaan se on “paholaisen työtä”.¹³² Tämä erotus voi vaikuttaa puhtaasti semanttiselta. Sillä, kuka todetaan tekijäksi tai mistä rikkeestä tekijää tarkalleen syytetään, oli kuitenkin iso vaikutus siihen, miten asiaa tulkittiin lain puitteissa. Filmerin mukaan se, että maagisten vaikutusten aikaansaaminen on yksin paholaisen toimintaa, johon noita suostuttelee tai määrää, tarkoittaa, että paholainen tulisi tuomita päätekijänä. Tässä määrittelyssä noita voitaisiin tuomita vain rikoskumppanina. Rikoskumppania ei kuitenkaan Filmerin mukaan voinut tuomita ilman päätekijän tuomitsemista, ja paholaisen tuominen oikeuden eteen tuomittavaksi oli laillisesti

128 A Dictionary of English Folklore 2003, Jack o' Kent; Olli 2004, 120—123, 126—127; Purola 2021, 100—101, 110—112.

129 Gaule 1646, 33—38; Filmer 1653, 6—9; Ady 1655, 50; Roper 1994, 228, 235—236; Olli 2004, 128—129.

130 Del Rion määritelmän mukaan myös katolilainen, sillä hän lisää uskon ja kasteen kieltämiseen myös neitsyt Marian kieltämisen.

131 Filmer 1653, 8; Clark 1999, 143—146.

132 ”*Witch-craft*” ja ”*Devils-craft*”. Filmer 1653, 5—6.

problemaattista. Samalla periaatteella esimerkiksi riivattuina noituutta harjoittaneiden tai rikoksia tehneiden oikeudessa tuomitseminen oli harvinaista, sillä se olisi periaatteessa tarkoittanut paholaisen tuomitsemista oikeudessa. Mikäli vaikutus oli lähtöisin noidasta itsestään, kuten esimerkiksi myrkyttäessä, voitiin noitaa Filmerin mukaan pitää syyllisenä, mutta siihen ei liittynyt mahdollinen liitto paholaisen kanssa.¹³³

Filmerin analysointia hankaloittaa se, että hän ei varsinaisesti sano, millainen perinteinen noita hänen käsityksessään on. Sen sijaan hän kertoo, mitkä perinteisen noidan määritykset hänen mukaansa perustuvat päättelyvirheisiin, mistä voi koostaa jonkinlaisen kuvan siitä, millaisena hän perinteistä noitaa pitää. Hän toteaa, etteivät Perkinsin ja Del Rion käyttämät esimerkit ole toimivia perusteita sille, että noidan ja paholaisen välinen sopimus tai liitto olisi perusteltavissa Raamatulla. Tämän kaltainen sopimus olisi myös lähtökohtaisesti hauras ja helposti rikottavissa. Tämä tarkoittaisi sitä, että mikäli noituuden perusteena oli liitto paholaisen kanssa, ei ollut kyse samanlaisista noidista kuin Mooseksen laissa. Tämän lisäksi Filmer sanoo, että magian ollessa lähtöisin paholaisesta eikä noidasta itsestään ei noitaa voi pitää päätekijänä. Toteaisin siis, että Filmerin tekstissä perinteinen noituus on erillinen raamatullisesta noituudesta, minkä lisäksi noita syyllistyy rikokseen vain välillisesti, ellei kyse ole vahingoittamisesta esimerkiksi myrkyillä.

Elmer kuvailee Filmerin tekstiä kritiikkinä sekä katoliselle yhteiskunnalle että Cromwellin hallinnolle: katolisten noituuskäsitysten rinnastaminen Cromwellin hallinnon alaisuudessa käytyihin noita-oikeudenkäynteihin maalasi kummankin protestanteille illegitiimiksi ja taikauskoiseksi. Elmer näkee tämän myös laajemmin keinona kyseenalaistaa Cromwellin hallinnon kyky tuomita etenkin politisoituneita rikoksia oikeudenmukaisesti. Myös päinvastoin noitien tuomitseminen oikeudessa oli tapa tunnustaa Cromwellin hallinnon legimiteetti. Vaikka pintapuolisesti tarkasteltuna noituus ei välttämättä näyttäydy politisoituneena rikoksena, on hyvä muistaa, että binäärivastakohtia käyttävä kieli ja demoninen vastakkainasettelu olivat retorisia keinoja, joiden käyttö ei rajoittunut pelkästään noituudesta käytyyn keskusteluun, vaan sitä käytettiin myös poliittisessa retoriikassa.¹³⁴

Adyn tulkinta perinteisestä noidasta nojaa ainoastaan hänen raamatuntulkintaansa, eli se eroaa jonkin verran Gaulen ja Filmerin tulkinnoista. Pääasiallisena erona on Adyn tekstin keskittyminen paaviin antikristuksena, mihin kuuluu käsitys uskosta perinteiseen noituuteen ja *maleficiumiin* lähtökohtaisesti epäkristillisenä. Adyn mukaan paavi on ”kristityn maailman

¹³³ Filmer 1653, 8, 16; Levac 2013, 191.

¹³⁴ Elmer 2016, 153, 163.

suuri noita”, jonka opettamana ihmiset pitivät noitina väärin profeettojen ja epäjumalanpalvojien sijaan ihmisiä, jotka paholaisen avulla pystyivät mahdottomuuksiin.¹³⁵

Raamatun ilmestyskirjassa¹³⁶ yksi lopun aikojen merkeistä on antikristuksen saapuminen. Nimensä mukaisesti antikristus on Kristuksen inversio, joka johdattaa ihmiskuntaa harhaan kristinuskosta. Keskiajalla alettiin ajatella antikristuksen elämänvaiheiden parodioivan Kristuksen elämänvaiheita, jotka kulminoituivat vastakohtaisuuden aikakauteen. Protestanttisessa ajattelussa taas keskityttiin yleensä antikristuksen piirteiden löytämiseen paavista. Käykin siis järkeen, että varhaismodernina aikana paholaisen ja demonien lisäksi pelättiin antikristusta, ja että Ady kuvaa kaikkein suurinta noitaa, eli pahinta harhaanjohtajaa, antikristuksena. Ady kirjoittaakin paavin käyttävän hyväkseen harhaanjohdettujen ihmisten uskoa perinteisen noituuden ja *maleficiumin* olemassaoloon, jotteivät kaikki kansat nousisi paavia vastaan.¹³⁷

Antikristus ja noituus eivät liity toisiinsa vain ajattelussa, jossa antikristus nähdään noitana, vaan yhteys liittyy laajemmin eskatologisiin käsityksiin inversiosta ja vastakkaisuudesta. Siinä missä noidat käänisivät vastakohtaisiksi kristinuskon tapoja ja oppeja sekä aiheuttivat vastakohtaisuuksia luonnossa, antikristus teki vastakohtaiseksi koko maailman. Harhaanjohtavan noituuden lisäksi tämä saattoi antikristuksen kohdalla tarkoittaa sosiaalista kumousta tai fyysistä inversiota, kuten jokien virtausta väärään suuntaan.¹³⁸

Adyn näkemyksessä katolilaisten lisäksi todellinen noituus käsitti kaiken, joka johti ihmisiä uskomaan asioihin, jotka eivät olleet Raamatun oppien mukaisia. Tähän lukeutuvat myös pakanat, tietäjät ynnä muut. Esimerkkinä tästä Ady käyttää noitia, jotka myivät suotuisia tuulia merenkävijöille. Adyn näkökulmasta he eivät kuitenkaan olleet noitia, koska heillä oli kyky nostattaa tuulia, vaan he olivat noitia, koska he johtivat ihmisiä harhaan väittämällä pystyvänsä vaikuttamaan säähän. Se, kumpusiko tämä liitosta pahoilaisen kanssa vai ei, on Adyn noitakuvassa samantekevää, vaikka Ady piti myös säähän vaikuttamista mahdottomana. Noidaksi teki se, että levitti Raamatun vastaista käsitystä, jossa paholaisen avulla voi tehdä asioita, joihin pystyy vain Jumala.¹³⁹

135 ”*The grand Witch of the Christian world*”. Ady 1655, 50—51.

136 Myös Johanneksen ilmestys.

137 Ady 1655, 50—51; Clark 1999, 348—352.

138 Clark 1999, 350—352.

139 Ady 1655, 10, 50, 57—58, 61—3; Gaskill 2005, 42.

Käsitys siitä, että noidat pystyivät hallitsemaan säätä, oli varhaismodernissa Euroopassa hyvin yleinen. Noitia syytettiin satoja tuhonneiden myrskyjen nostattamisesta erityisesti saksankielisillä alueilla. Myös Jaakko I:n kiinnostuksen noituuteen sanotaan heränneen noituudella nostetusta myrskystä. Vuonna 1589 noitien epäiltiin nostattaneet myrskyn Tanskassa ja Itä-Lothianissa tarkoituksena upottaa Tanskasta takaisin Skotlantiin matkalla ollut kuninkaan laiva.¹⁴⁰ Ady ei kuitenkaan puhu tässä kontekstissa vahingon tekemisestä sään avulla vaan suotuisten tuulten myynnistä ja ostamisesta, joka todennäköisesti rinnastui enemmän hyväntahtoiseen magiaan ja tietäjiin.

Kaikkien tutkimieni kirjoittajien kuva perinteisestä noituudesta täydentää heidän käsitystään raamatullisesta noituudesta. Vaikka todelliset noidan merkit perustuvat teologisiin seikkoihin, Gaulen käsitys perinteisestä noidasta on oma kategoriansa erillään Raamatussa kuvaillusta noidasta. Filmerin tekstistä voi päätellä hänen käsityksensä perinteisestä noidasta olevan, että kyse on lähtökohtaisesti paholaisen toiminnasta, jolloin noitaa ei voi pitää pääsyyllisenä. Ady puolestaan näkee perinteisen noidan ja uskon perinteiseen noituuteen enemmän sisältyvän raamatulliseen noituuteen noituuden keinona. Todellista noituutta 1600-luvun puolivälissä edustivat Adyn mukaan paavi ja katolinen papisto, ja usko *maleficiumiin* ja paholaisen kanssa liitossa olevaan noitaan oli näiden käyttämää harhaanjohtamista todellisesta kristinuskosta ja Raamatun opeista.

Elmer kirjoittaa sekä Gaulen, Filmerin että Adyn tekstien pohjautuvan poliittisesti pyrkimykseen korjata sisällissodan ja Cromwellin hallinnon aikaista sosiaalista epävakautta. Siinä missä tämä Gaulen tapauksessa tarkoitti noidanmetsästäjien ja noitien kevein perustein tuomitsemisen vastustamista, Filmerin ja Adyn tekstit pyrkivät noituuden uudelleenmäärittelyllä ohjaamaan valamiesten ja tuomareiden huomion kasvavaan lahkolaisuuteen¹⁴¹ ja sen muodostamaan uhkaan jumalaiselle yhteiskunnalle. Elmer näkee uhan siirtämisen noidista lahkolaisiin maltillisempien valtavirtaa edustavien puritaanien kantana ja Filmerin ja Adyn kuuluvan ryhmiin, jotka näkivät Cromwellin hallinnon alla häviävänsä eniten. Kiinnostavaa onkin, että myös perinteisen noituuden mukaisien noitien tuomitsemista kannattavat tekstit pohjautuivat samanlaisiin pyrkimyksiin sosiaaliseen vakauteen, joka mahdollisti uuden hurskaan valtion valtionrakentumisen.¹⁴²

140 Behringer 2020, 193—194; Maxwell-Stuart 2020, 165.

141 Esim. baptistit ja kveekarit. Elmer 2016, 141.

142 Ibid., 158—159, 161—169.

3. ”Jos ei pelkkä tunnustus ole riittävä todiste”: Syytteiden epäily

3.1. Taikauskoinen noidan tunnistaminen

Noituus oli 1600-luvun puolivälissä Englannin maallisen lain mukaan törkeä rikos (*felony*),¹⁴³ eli epäillyn noidan saattaminen oikeuden eteen seurasi pitkälti samaa protokollaa kuin muidenkin törkeiden rikosten kohdalla. Laillinen tuomitsemisprosessi alkoi pidätyksestä. Noituudesta epäillyn saattoi pidättää lainvalvoja (*constable, officer of the peace*) tai tavallinen kansalainen (esimerkiksi noituuden uhriksi joutunut tai noituutta todistanut), ja epäilty noita toimitettiin rauhantuomarin¹⁴⁴ eteen. Rauhantuomari kuulusteli sekä syytettyä että hänet tuomarin eteen tuoneita voidakseen päättää, vangittiinko noituudesta syytetty vai voitiinko tämä vapauttaa takuita vastaan. Koska rauhantuomarin tehtävä oli pääasiallisesti kerätä ja säilyttää syytteeseen liittyvää todistusaineistoa käräjäoikeudenkäyntiä¹⁴⁵ varten, ei hän voinut vapauttaa epäiltyä ilman takuita, vaikka olisikin itse pitänyt epäiltyä syyttömänä. Laki Englannissa ei vaatinut rauhantuomarin kuulusteluissa saatujen lausuntojen olevan valan alaisia, mutta kuulustelut oli dokumentoitava käräjätuomareita varten. Mikäli rauhantuomari ei pitänyt kuulusteluissa saatuja lausuntoja riittävinä, hän saattoi määrätä etsinnän lisätodisteiden keräämiseksi. Noituuteen kuitenkin liittyi elimellisesti yli-inhimillisiä piirteitä, jotka tarkoittivat, että todistusaineisto syytettyjä noitia vastaan oli erilaista kuin syytteissä esimerkiksi varkaudesta tai murhasta.¹⁴⁶

Käsittelen tässä luvussa sellaisia todisteita ja merkkejä jonkun noituudesta, joita käsittelemäni kirjoittajat pitävät epäluotettavina tai itsessään taikauskoina. Esimerkiksi Ady pitää näiden noidan löytämisen keinojen käyttämistä ja opettamista itsessään noituutena, jota paavi ja katolilainen papisto käyttivät. Käsittelen ensin sitä, miten Gaule, Filmer ja Ady kategorisoivat ja arvottivat taikauskoisten noidan tunnistamisen keinoja ja niiden käyttöä todisteena. Tämän

143 Englannin varhaismodernin lain tutkija Cynthia Herrup määrittelee törkeän rikoksen varhaismodernin Englannin kontekstissa seuraavasti: törkeä rikos on rikollisen harkinnan tulos, eli vahingonteko on tarkoituksellista, se rikkoo Raamatun kieltoja eli on moraaliton teko, ja se on uhka yleiselle rauhalle. Herrup 1987, 2—3.

144 Suomenkielisestä nimestä huolimatta rauhantuomarin ei vaadittu olevan lainoppinut, vaan rauhantuomarit olivat paikallisia virkamiehiä, jotka nimitettiin yhteiskunnallisen aseman perusteella alueen herrasmiesten joukosta. Rauhantuomarit johtivat neljännesvuosikäräjiä (*quarter sessions*), jotka käsittelivät puolivuotiskäräjiä (*the assizes*) vähäisempiä rikoksia, minkä lisäksi rauhantuomarit käsittelivät rikosilmoituksia ja huolehtivat taloussääntelyyn ja ei-rikollisiin sosiaalisiin ongelmiin liittyvistä asioista. Ibid., 42—43.

145 Koska noituustapauksia ei käsitelty neljännesvuosikäräjillä, viitataan tekstissä tästä eteenpäin sanalla *käräjä* pelkästään puolivuotiskäräjiin ellei toisin mainita.

146 Darr 2011, 32—34, 37, 42.

jälkeen käyn läpi tarkemmin kirjoittajien suhtautumista eräisiin yleisesti käytettyihin ja tunnettuihin noidan tunnistamisen tapoihin: paholaisen merkkeihin ja niiden etsimiseen, noidan uittamiskokeeseen ja veren vuotamiseen ruumiista. En käsittele paholaisen kanssa tehtyä sopimusta sen enempää kuin sitä on luvussa 2.2. käsitelty, sillä tutkimani kirjoittajat toteavat siitä olevan kirjoitettu epäselvästi, eivätkä siis käsittele sitä paljon.

Käsitlemistäni kirjoittajista Gaule käsittelee noidan merkkejä eniten. Hänen tekstissään noidan merkkejä on kolmenlaisia: aiheettomia, todennäköisiä ja varmempia.¹⁴⁷ Aiheettomista merkeistä Gaule kirjoittaa niillä voivan tunnistaa noidaksi vain näiden keinojen käyttäjän. Jos oikeudessa käytettiin todisteena jonkun noituudesta ainoastaan aiheettomia merkkejä, oli hänen mukaansa kyse ”törkeästä herjauksesta”. Aiheettomiin merkkeihin kuuluivat monet kansanuskoon perustuvat noidan tunnistamisen keinot, kuten noidutun asian tai epäillyn noidan katto-olkien polttaminen.¹⁴⁸

Todennäköisiä merkkejä Gaule pitää epäilyksiä aihauttavina, mutta niitä ei yksinään voinut käyttää todisteena noituudesta. Näiden merkkien käytössä hän kehoittaakin äärimmäiseen varovaisuuteen, sillä hän sanoo maallikkojen olevan taipuvaisia taikauskoisuuteen: todennäköisiä merkkejä käyttämällä oppimattomat maallikot voivat päätyä syyttämään noituudesta ”jokaista vanhaa ja äkäistä luotua”, ja ”jokaista onnettomuutta [...] jokaista tautia jonka syytä he eivät ymmärrä tai oireita eivät tunne on epäiltävä noituudeksi”. Varmempia noidan merkkejä taas ovat kuulustelussa annetut epäroivät, puutteelliset, vaihtelevat ja ristiriitaiset vastaukset, ”tarkassa uskon ja tapojen tarkastelussa” löydetyt aidot noidan merkit, se, että syytetty on todistettavasti houkutelut muita noituuden harjoittamiseen, sekä Jumalan sanan parjaus, kyseenalaistaminen, vääristely ja siitä pois johdattaminen. Myös varmemmat noidan merkit voivat Gaulen mukaan olla vilpillisesti ilmoitettuja, minkä takia hän painottaa noitaepäilyjen perusteellista tutkimista ennen tuomiota.¹⁴⁹

Varhaismodernissa Euroopassa epäiltyjä noituus- ja riivaustapauksia ei aina pidetty suoraan tosina, ja noituudesta syytetty on saattanut puolestaan haastaa syyttäjänsä oikeuteen

147 G: ”Some marks or Tokens of Tryall altogether unwarrantable”; ”Some signs probable”; ”Some more infallible and certaine signes”. Gaule 1646, 42—45

148 ”Egregious calumny”. Ibid., 42—43, 47.

149 ”Every poore and peevish olde Creature (such is their Ignorance and Uncharitableness) cannot but fall under their suspition, nay their infamous exprobaton; every Accident, (more then ordinary) every disease whereof they neither understand the Cause, nor are acquainted with the Symptomes) must bee suspected for witch-craft.” Ibid., 47.

herjauksesta.¹⁵⁰ Eräs hyvin tunnettu tapaus valheellisista noituussyytöksistä Englannissa on Anne Gunterin tapaus vuodelta 1604. Vuonna 1606 Anne tunnusti teeskennelleensä kohtauksia, joiden väitettiin johtuneen noituudesta, ja syyttäneensä asiasta Elizabeth Gregorya sekä Agnes ja Mary Pepwelliä hänen isänsä Brian Gunterin painostuksesta. Todisteena Gregoryn ja Pepwellien noituudesta ei kuitenkaan käytetty merkkejä, jotka Gaule olisi luokitellut varmemmiksi noidan merkeiksi, vaan todisteena käytettiin kansanomaisempia, Gaulen mukaan aiheettomia, noidan merkkejä.¹⁵¹

Filmer kritisoi pääasiassa Perkinsin esittämiä noidan merkkejä, mutta kommentoi niiden yhteydessä myös Jaakko I:n *Daemonologiessa* (1597) esittämiä noidan tunnistamisen keinoja. Filmerin mukaan Perkins tuomitsee mielivaltaiset ja pahantahtoiset noituussyytteiden nostot. Syytteiden ja etsintämääräysten tulisi sen sijaan perustua erityisiin oikeusolettamiin, joilla ”voidaan vähintään pitää todennäköisenä tai olettaa” syytetyn olevan noita, ja jotka ovat ”varmoja merkkejä, joiden avulla noita voidaan löytää”. Nämä oikeusolettamat Perkins jakaa riittämättömämpiin ja riittävämpiin merkkeihin, joiden lisäksi Perkins esittää olettamia, joita ei voi käyttää todisteena noituudesta, mutta voitiin käyttää perusteena kuulustelulle ja etsinnän määräämiselle.¹⁵²

Filmerin mukaan Perkins itse sanoo, etteivät hänen nimeämänsä riittämättömämmät noidan merkit ole sellaisia, joita voisi käyttää jonkun tuomitsemiseen noitana. Mitä eroa Perkinsin olettamilla ja riittämättömämmillä sitten oli? Filmer toteaa itse tulkitsevansa, että riittämättömämmät merkit oli eroteltu olettamista, jotta Perkins ei loukkaisi niitä noitien tuomitsemisen kanssakannattajia, jotka pitivät riittämättömämpiä merkkejä riittävinä todisteina jonkun noituudesta. Filmerin mukaan Perkins peräti myöntää pitävänsä osaa riittämättömämmistä merkeistä itsessään noituutena.¹⁵³ Tällaista neuvottelua noituusepäilyjen aiheellisuudesta Elmer kuvailee tapahtuneen myös yleisemmin Cromwellin hallinnon aikaisessa keskustelussa skotlantilaisista ja englantilaisista noidista: siinä missä noitien löytämisen ja kuulustelun menetöt Skotlannissa olivat barbarismia ja (presbyteeri)papiston

150 Kieckhefer 1975, 28—29; Sharpe 2000, 141; Darr 2011, 2.

151 Sharpe 2000, xi, 3, 5—7, 46—47.

152 ”Presumptions which doe at least probably, and conjecturally note one to be a Witch, and are certaine signes Whereby the Witch may be discovered”. F: ”lesse sufficient proofes”; ”more sufficient proofes”; ”presumptions”. Filmer 1653, 9—11.

153 Ibid., 10.

julmaa tyranniaa, nähtiin hyvin samankaltaiset toimet noitien löytämiseksi Englannissa oikeutettuina.¹⁵⁴

Riittävämpiä merkkejä Perkins esittää kaksi: noidan oma tunnustus tai kahden todistajan todistajanlausunto. Ilman noidan omaa tunnustusta voidaan Perkinsin mukaan pitää riittävämpänä noidan merkinä sitä, että kaksi todistajaa vannovat tietävänsä, että syytetty on tehnyt liiton paholaisen kanssa, on muuten harjoittanut noituutta, manannut paholaista tai toivonut paholaisen apua. Nämä kaksi riittävämpää merkkiä tulevat suoraan kanonisen oikeuskäytännön täyden todistuksen käsitteestä.¹⁵⁵

Sekä Perkinsin että Gaulen käyttämä kolmitasoinen todisteiden jaottelu toistuu paljon teologisissa ja demonologisissa noituusteksteissä. Jaottelu oli Englannissa perintöä manner-eurooppalaisista teksteistä, jotka perustuivat kanoniseen oikeuskäytäntöön. Kanoninen oikeuskäytäntö ja englantilainen oikeuskäytäntö kuitenkin erosivat toisistaan siinä, miten ne käsittelivät todistusaineistoa. Manner-Euroopassa noituus oli *crimen exceptum*, erityisen vakava rikos, jonka tuomitsemiseksi todistekäytäntöjä voitiin muuttaa tai hylätä kokonaan. Normaalisti kanonisessa oikeuskäytännössä aihetodisteita, jotka luokiteltiin vahvoihin, todennäköisiin ja heikkoihin, voitiin käyttää vain perusteena kidutukselle, jonka avulla voitiin saada oikeudessa käytettävä täysi todistus, eli tunnustus tai kahden luotettavan silminäkijän todistajanlausunto. *Crimen exceptum* saatettiin kuitenkin tuomita pelkkien aihetodisteiden perusteella, tai kidutuksen sallivien todisteiden määrää ja laatua saatettiin keventää. Englantilaisessa oikeuskäytännössä ei kuitenkaan ollut tarvetta laajentaa käytettävissä olevia todisteita, sillä englantilaisen oikeuskäytännön puitteissa aihetodisteita voitiin käyttää todistusaineistona oikeudessa.¹⁵⁶

Sekä tunnustuksen tai kahden todistajan lausunnon käyttö riittävänä todisteena sekä tuomitsemiseen että kidutuksen käytön salliminen tunnustusten saamiseksi tulee Perkinsille siis kanonisesta oikeuskäytännöstä. Filmer huomauttaakin esiteltyään Perkinsin näkemyksen myös kidutuksesta mahdollisena kuulustelukeinona, että Englannissa ei kidutusta ollut laillista käyttää muuten kuin tuomarin¹⁵⁷ määräyksestä. Filmerin mukaan rauhantuomarit ovat saattaneet käyttää kidutusta kuulustelukeinona maanpetostapauksissa, mutta silloinkin vain

154 Elmer 2016, 156—157.

155 Filmer 1653, 10—12; Darr 2011, 80.

156 Darr 2011, 79—84.

157 Otteessa Perkinsin tekstistä käytetään sanaa *magistrate*, joka viittaa rauhantuomariin, kun Filmer taas käyttää sanaa *judge*, (ammatti)tuomari. Filmer 1653, 10.

lisäyksityiskohtien selvittämiseksi, kun syyllisyydestä oli varmuus joko tunnustuksen tai varmojen todisteiden takia.¹⁵⁸

Etsintöjä tai lisäkuulusteluja ei siis ollut tapana määrätä tehtäväksi täysin mielivaltaisista perusteista, vaikka perusteet saattoivat olla sellaisia, jotka eivät olisi riittäneet noitana tuomitsemiseen oikeudessa. Etsintä saattoi käsittää sekä epäillyn noidan asumuksen että ruumiillisen etsinnän. Asumuksesta etsitiin noituuteen käytettyjä esineitä, kuten ihmistä esittäviä vahanukkeja, luita tai hiuksia. Ruumiillisessa etsinnässä pyrittiin löytämään epäillyn ruumiista paholaisen merkki.¹⁵⁹ Mikäli epäilty noita oli nainen, ruumiillisen etsinnän tekivät muut naiset. Samoin meneteltiin tapauksissa, joissa rikokseen syyllistynyt nainen vetosi olevansa raskaana. Tällöin raskauden todenperäisyyttä tutkimaan osoitettiin ”matroonavalamiehistö” (*jury of matrons*). Esimerkiksi Matthew Hopkins ja John Stearne pitivät seurueissaan naisia, joiden tehtävänä oli etsiä paholaisen merkki noituudesta syytetystä.¹⁶⁰

Erotaakseni paholaisen merkit taikauskaisista noidan merkeistä yleisesti, tarkoitan paholaisen merkillä tässä kontekstissa erikoista luomea, arpea tai ylimääräistä nänniä, jota pidettiin paholaisen noitaan laittamana merkinä ja paikkana, josta noidan apuhenget joivat noidan verta. Tutkimani kirjoittajat käyttävät paholaisen merkistä usein termiä *privy mark*. *Privy mark* saattoi tarkoittaa mitä tahansa erottuvaa piirrettä, ja se on muun muassa numismatiikassa käytetty termi. Noidan merkistä käytettiin toisinaan myös termiä *devil's privy mark*.¹⁶¹

Kuten mainitsin luvussa 2.2., pitää Ady perinteisten noidan löytämisen keinojen käyttämistä ja opettamista itsessään noituutena. Hän kuitenkin käsittelee noidan löytämisen keinoja ja noidan merkkejä myös laajemmin, vaikka hän kumoaakin ne kaikki toteamalla, ettei niille löydy perustaa Raamatusta. Pääasiallinen ongelma Adylle noitien löytämisen keinoissa olikin se, että hänen mukaansa Raamatusta kuvatut noidat eivät yrittäneet peitellä noituuttaan, eikä siten keinoille noitien löytämiseen ollut tarvetta. Hän nostaa esiin muun muassa faaraon loitsijat, Saulin, Paavalin kohtaaman ennustajatytön sekä Simon Maguksen ja Elymaan. Lääkärinä Adylla oli noidan merkeistä ja noidan tunnistamisen keinoista toki myös

¹⁵⁸ Ibid., 10.

¹⁵⁹ Darr 2011, 42—44.

¹⁶⁰ Gaskill 2005, 47—48.

¹⁶¹ OED, *privy*, adj., n. & adv.

mielipiteitä, jotka eivät liittyneet teologiaan tai raamatuntulkintaan, vaan hänen ihmisen fysiologian tuntemukseensa.¹⁶²

Ady selittää paholaisen merkkejä esimerkiksi luonnollisilla syntymämerkeillä, peräpukamilla, paiseilla ja roikkuvilla syylillä. Ady kirjoittaakin, että perinteisten noitakäsitysten takia ihmiset eivät pyydä lääkäreiltä apua tautien parantamiseen, vaan saadakseensa vahvistuksen sille, että tauti on noituuden aiheuttama. Hän sanoo myös huonojen lääkäreiden peittävän tietämättömyyttään väittämällä vaivan olevan noituuden aiheuttama, jos he eivät löydä sille luonnollista syytä. Gaule katsoo paholaisen merkkien olevan todennäköinen noidan merkki, mutta ainoastaan mikäli lääkäri on todennut, ettei niiden synnylle ole luonnollista syytä.¹⁶³ Filmer kertoo tekstissään Perkinsin sisällyttävän paholaisen merkin olettamien joukkoon pitkin hampain. Filmerin käyttämä ote Perkinsiltä vaikuttaakin siltä, että Perkins pitää olettamana ennemmin epäilyä siitä, että paholaisen merkki voisi löytyä. Filmer toteaaakin, että vaikka Perkins perustelee paholaisen merkkiä perusteena etsinnälle ”jotta totuus saataisiin esiin”, Perkins ei tarkemmin kuvaile sitä, millä keinoin totuus tarkalleen saadaan esiin.¹⁶⁴

Darr kuvailee paholaisen merkin löytymistä varhaismoderniksi vastineeksi sormenjälkien käytölle nykyaikaisessa rikostutkinnassa: ne olivat suora ja fyysinen todiste noidan ja paholaisen välisestä liitosta. Oppineessa demonologisessa ajattelussa paholaisen merkki oli todiste siitä, että syytetty noita oli itse tavannut paholaisen ja solminut tämän kanssa liiton molemminpuoleisella suostumuksella. Näkemys noudattelee mannereurooppalaisia demonologisia käsityksiä, joissa noituussyytteissä korostettiin liittoa paholaisen kanssa. Paholaisen merkillä noidan merkkinä oli paikkansa myös perinteisessä noituuskäsityksessä: paholaisen merkki oli todiste noidan pitämistä apuhengistä, jotka autoivat noitaa vahingonteossa. Ruumiillisen etsinnän ohella yhtenä noidan paljastamisen keinona käytettiin tarkkailua, joka tarkoitti epäillyn noidan vahtimista noidan apuhenkien ilmestymisen toivossa.¹⁶⁵ Noidan tarkkailusta tarkemmin luvussa 3.2.

162 ”Did not Pharaoh call them together without privie search, or inquiry?”, ”did not Saul banish all the Witches as people openly know?”, ”when Saul inquired for a Witch, did not his servants presently tell him there was one at Endor, was she not known without privie search, or prime marks?” ja ”Did not the Maid in the Acts, that was said to have the spirit of Python, or to be a Pythonist, follow Paul, crying openly?” Ady 1655, 57, 61.

163 Gaule 1646, 57—58; Ady 1655, 61, 67—68.

164 ”The Magistrate may cause such to be examined, or take the matter into his owne hands, that the truth may appeare”. Filmer 1653, 10.

165 Darr 2011, 112, 114.

Jos paholaisen merkki löydettiin, voitiin sen yliluonnollisuus todistaa vielä merkkiä pistämällä.¹⁶⁶ Britteinsaarilla paholaisen merkin pistämistä käytettiin todisteena noituudesta erityisen paljon Skotlannissa, mutta ammattimaisia ”pistäjiä” (*pricker, jobber*) löytyi myös Englannista. Siinä missä merkki itsessään oli fyysinen todiste, voitiin merkkiä pistämällä todistaa sen yli-inhimillinen alkuperä. Tämä tarkoitti myös siirtymistä fyysisistä todisteista, kuten noituuteen käytetyistä esineistä ja ruumiin olemuksesta, yliluonnollisiin todisteisiin ja koettelemuksiin.¹⁶⁷

Todisteena käytetyt koettelemukset olivat perua keskiaikaisesta oikeuskäytännöstä, jossa erityisen vaikeat oikeustapaukset annettiin Jumalan päätettäväksi. Näissä koettelemuksissa, eli Jumaltuomion kokeissa, ruumiillisina koettelemuksina saatettiin käyttää tulta, kuumaa rautaa tai kiehuvaa vettä, ja Jumalan antama tuomio pääteltiin siitä, miten syytetty koettelemuksesta selviytyi. Jumaltuomion kokeiden käyttö kiellettiin neljännessä lateraanikonsiilissa vuonna 1215, mutta koettelemuksia käytettiin laillisen prosessin marginaaleissa muun muassa todisteena noidaksi epäillyn syyllisyydestä vielä vuosisatoja Jumaltuomion kokeiden kieltämisen jälkeen.¹⁶⁸

Noidan uittamiskoe, *judicium aquae frigidae*, oli tällainen todisteena käytetty koettelemus. Uittamiskokeessa epäilty noita laskettiin veden varaan, toisinaan sidottuna niin, että oikea peukalo oli sidottu vasempaan isovarpaaseen ja vasen peukalo oikeaan isovarpaaseen. Koska veden uskottiin hylkivän niitä, jotka olivat luopuneet kasteestaan tehdessään sopimuksen paholaisen kanssa, syytön henkilö uppoaisi veteen, mutta noita kelluisi. Uittamiskokeen kaltaisten koettelemusten käyttö oli kuitenkin englannissa laitonta, eli uittamiskokeen uhriksi joutunut saattoi itse haastaa häntä noidaksi syyttäneen oikeudessa tuomittavaksi. Uittamiskoe ei myöskään täysin vastannut Jumaltuomion kokeita, sillä siinä missä Jumaltuomion kokeiden tulos määrittä lopullisen tuomion, uittamiskokeen kaltaiset koettelemukset olivat noituussyytöksissä osa esitutkintaa.¹⁶⁹

Uittamiskokeen suosio Britteinsaarilla lisääntyi erityisesti sen jälkeen, kun Jaakko I kannatti sen käyttöä noitien tunnistamisen keinona *Daemonologiessa*. *Daemonologien* alkuperäisen julkaisun aikaan Jaakko I hallitsi vielä pelkästään Skotlantia, jossa noituudesta syytettyjen kidutus tunnustusten saamiseksi oli paljon yleisempää kuin Englannissa. Englannissa

¹⁶⁶ Tämä saattoi olla yksi totuuden esiin saamisen keinoista, joihin Perkins viittasi.

¹⁶⁷ Pihlajamäki 2000, 10; Darr 2011, 120—121.

¹⁶⁸ Pihlajamäki 2000, 5; Kamali 2023, 2.

¹⁶⁹ Clark 1999, 590—591; Gaskill 2005, 105—106; Darr 2011, 43, 183; Butler 2015, 141; Kamali 2023, 2.

uittamiskoetta ei kuitenkaan välttämättä tulkittu kidutukseksi, vaan se saatettiin nähdä vain kaltoinkohteluna. Noidan uittamiskoetta käytettiin Englannissa erityisen paljon Hopkinsin oikeudenkäyntien yhteydessä.¹⁷⁰

Gaule lukee uittamiskokeen tuloksen aiheettomaksi merkiksi, eli kokeen tulosta ei voitu käyttää määrittämään, oliko koeteltu noita. Ady kutsuu uittamiskoetta silmäkäännöksi, minkä lisäksi hän kyseenalaistaa uppoamisen tai kellumisen käytön todisteena ihmisen fysiologian perusteella. Hän vetoaa muun muassa humoraalioppiin todeten, että ne, joiden temperamentti on raskaampaa, uppoavat helpommin kuin ne, joiden ruumiinnesteet ovat tasapainossa. Filmer toteaa myös Perkinsin tuomitsevan suoraan Jaakko I:n tuen uittamiskokeen käytölle pääasiallisena todisteena jonkun noituudesta, vaikkakin Filmer käyttää tätä perusteena sille, miten Perkins hänen mukaansa puhuu itsensä pussiin puhuessaan paholaisen merkin käytöstä perusteena etsinnälle.¹⁷¹

Toinen noitien löytämiseen käytetty Jumaltuomion kaltainen koettelemus oli *jus cruentationis cadaveri* tai *cruentation*, käsitys, jonka mukaan murhatun ruumis vuotaa verta murhaajan läsnäollessa tai murhaajan koskettaessa sitä. *Cruentationia* saatettiin käyttää myös mikäli uskottiin, että kuolema on ollut noituuden aiheuttama. Keskiaikaisessa teologiassa veri oli elämän ja sielun olinpaikka, ja *cruentation* perustui ajatukseen, että veri puhui ruumiin puolesta. Vaikka myös *cruentation* lukeutui Jumaltuomion kokeiden kaltaisiin metodeihin, veren vuotamista ruumiista käytettiin todistusaineistona joissain osissa Eurooppaa vielä 1700-luvulla.¹⁷²

Filmer ei mainitse veren vuotamista ollenkaan. Gaule katsoo, että *jus cruentationis cadaveri* on todennäköinen noidan merkki, eli kokeen tulos ei riitä todisteeksi oikeudessa, mutta sitä voi pitää perusteena tarkemmalle tutkimukselle. Ady tuo esiin, että ruumiinnesteiden mätänemisen vuoksi myös luonnollisella tavalla kuolleet näyttävät vuotavan suustaan verta oltuaan muutaman päivän hautaamatta. Ady kuitenkin sanoo myös, että Jumala toisinaan johdattaa murhaajan olemaan läsnä murhatun ruumiin vuotaessa verta, jotta veren näkeminen saisi murhaajan omatunnon painamaan ja ajaisi tämän tunnustamaan.¹⁷³ Ady siis torjuu ajatuksen *cruentationin* käytöstä kokeellisena keinona, mutta pitää mahdollisena veren vuotoa osoituksena korkeammasta tahdosta. Tavallaan Adyn tulkinta on siis lähempänä keskiaikaista

170 Vrt. *torture ja ill-treatment*. Jaakko I 1597, 55; Darr 2011, 160—161; Ewen 2011, 65.

171 Gaule 1646, 42—43; Filmer 1653, 10; Ady 1655, 54.

172 Butler 2015, 140—141; Davies ja Matteoni 2017, 21—23.

173 Gaule 1646, 45; Ady 1655, 69—70.

Jumaltuomion koetta kuin Gaulen, koska kyseessä ei ole luonnollinen reaktio vaan Jumalan tahto.

Ady arvosteleekin kirjassaan Gaulen kirjoitusta noituudesta sanomalla

*[Gaule] (hänen palossaan Jumalaan ja uskonnollisessa vihassaan tämän ajan barbaariseen julmuuteen köyhien ja viattomien vainossa) on taipuvaisena Totuuteen, enkä voi hänestä sanoa muuta, kuin että hänen aikeensa ovat hurskaat; [...] hän taipuu rahvaanomaiseen virheeseen joka on tahrannut maailman [...], että noita raamatun merkityksessä on sellainen, joka on tehnyt paholaisen kanssa sopimuksen ja saa häneltä voiman tappaa ynnä muuta.*¹⁷⁴

Tässä näkyy erinomaisesti Gaulen ja Adyn lähestymistapojen välinen konflikti: kummankin pyrkimyksenä on, ettei ihmisiä tuomittaisi noitina väärin tai taikauskoisin perustein. Ady kuitenkin näkee lähtökohtaisesti virheellisenä noitien tuomitsemisen kritiikin perustamisen muuhun kuin puhtaasti Raamatun tekstiin Gaulen ottaessa huomioon myös kansanuskoon perustuvia noituuden piirteitä.

Noituustapausten laillisessa käsittelyssä rauhantuomarin päätettyä, voiko syytetyn noidan vapauttaa takuita vastaan, asia jäi odottamaan seuraavia puolivuotiskäräjiä. Tämä tarkoitti, että mikäli vapautusta takuita vastaan ei tehty, syytetty saattoi odottaa asian käsittelyä vangittuna useita kuukausia. Käräjillä syyte esitettiin ensin suurelle valamiehistöille (*grand jury*), joka arvioi, riittikö todistusaineisto syytteen nostamiseen ja mitkä syytteet nostettiin. Mikäli todisteet olivat riittävät syytteeseen, syyte siirtyi oikeudenkäyntiin, jossa valamiehistö (*petty jury*) päätti, oliko syytetty syyllinen vai ei. Puolivuotiskäräjillä suuri valamiehistö koostui tyypillisesti alemman aatelissäädyn jäsenistä, oikeudenkäynnissä ollut valamiehistö taas oli yleensä koottu alempien sosiaaliluokkien jäsenistä. Käräjätuomari kuulusteli oikeudenkäynnin aikana sekä todistajia että syytettyä, ja valamiehistö teki päätöksensä näiden lausuntojen perusteella. Toisin kuin rauhantuomarin kuulustelussa, oikeudenkäynnissä annetut todistajanlausunnot olivat valan alaisia. Englannissa rangaistus noituudesta oli sama kuin muissakin törkeissä rikoksissa: syyllinen teloitettiin hirttämällä.¹⁷⁵

Gaulen tekstissä korostuu toistuvasti, miten henkilön noidaksi toteamisen tulisi olla pitkäjänteisen ja syvällisen tutkimuksen tulos. Tämän tutkimuksen tekemiseen tulisi Gaulen

¹⁷⁴ "whom [Gaule] I find (in his zeal for God, & in his Religious hatred to the barbarous cruelty of this age, in persecuting the poor and innocent) much inclining to the Truth, and I cannot say of him, but his intentions were godly; [...] that hee yeildeth at all to the common contagion of Error that hath defiled the World, [...] that Witches in the Scripture sence, are such as have made a familier compact with the Devill, and receive power from him to kill and the like". Ady 1655, 81—82.

¹⁷⁵ Darr 2011, 29, 31, 35, 50—59.

mukaan nimittää useita henkilöitä, jotka olivat oppineita luonnonfilosofiassa, lääketieteessä ja teologiassa. Vaikka noitien etsiminen on Gaulen mukaan kunniallinen tehtävä, ei sitä hänen mukaansa tule ottaa kutsumukseksi tai ammatikseen. Gaulen kielteinen suhtautuminen ammattimaisiin noidanmetsästäjiin ja hänen painottamansa noituussyytösten perinpohjainen tutkiminen juontuneet hänen kokemastaan vastenmielisyydestä Matthew Hopkinsia ja tämän metodeita kohtaan. Gaule on peräti liittänyt kirjansa alkuun Hopkinsilta saamansa kirjeen, jota hänen mukaansa on ”turha työ kommentoida”, koska Hopkinsin näkemykset voivat lukijat lukea hänen kirjeestään ja Gaulen tämän kirjasta.¹⁷⁶

Lähtökohtaisesti Filmer ei pidä mitään Perkinsin esittämistä noidan merkeistä niin vahvoina, että niiden perusteella henkilön voisi tuomita kuolemaan, mitä noituuden käsittely törkeänä rikoksena käytännössä tarkoitti. Siinä missä Ady kyseenalaisti taikauskaisen noidan tunnistamisen kalvinistisella raamatuntulkinnalla ja Gaule peräänkuulutti perinpohjaista tutkimusta, jossa saattoi olla paikka myös taikauskaisille noidan merkeille, Filmer nojasi kritiikkinsä Englannin lakiin. Filmer onkin käsittelemistäni kirjoittajista tiettävästi ainoa, jolla oli lainopillinen koulutus ja ammatillista kokemusta käräjäoikeudenkäyntiprosessista.¹⁷⁷

Mentaliteettihistoriaa ja noituutta tutkinut historioitsija Malcolm Gaskill esittää Gaulen halun noidanmetsästäjien kyseenalaistamiseen pohjautuvan Gaulen haluun palata sisällissotaa ennen vallinneeseen tilaan, mitä noidanmetsästäjät ja noitahysteria horjuttivat. Gaskillin esitystä onkin kiinnostava verrata Darrin huomioon siitä, että sosiaalishistorioitsija James Sharpe näki noituuden historian klassikoihin kuuluvassa tutkimuksessaan *Instruments of darkness: witchcraft in England 1550—1750* (1996) ironisena, että poliittisesti konservatiivinen rojalisti (Filmer) vastusti noitien metsästämistä. Kuten jo mainittu, myös Elmer tulkitsee kriittisyyden noitaoikeudenkäyntejä kohtaan 1640- ja 50-luvuilla ennen kaikkea maltillisten puritaanien kantana. Noitahysteriat kuitenkin loivat yhteisöihin sekasortoisuutta, jonka lisäksi sisällissota itsessään osoitti valtakunnan olevan ”sairas” ilman laillista kuningasta.¹⁷⁸ Sekasortoa aiheuttavien noituussyytösten kyseenalaistaminen ei siis Gaskillin ja Elmerin esitysten valossa ole ristiriidassa konservatiivisten poliittisten kantojen kanssa, vaan itse asiassa melko loogista.

Vaikka taikauskoisten noidan merkkien juuret ovat yliluonnollisessa, oli niiden käyttö todisteena noituudesta askeleen lähempänä empiiristä tutkimusmetodia kuin uskoa

¹⁷⁶ Gaule 1646, 3—4; 49—55.

¹⁷⁷ Darr 2011, 94.

¹⁷⁸ Gaskill 2005, 222—223; Darr 2011, 130; Elmer 2016, 158—161.

yliluonnolliseen merkkiin jonkun syyllisyydestä tai syyttömyydestä. Darr kirjoittaa: ”Jumaltuomion kokeiden rekonstruointi kokeina ilmentää halua kontrolloituihin olosuhteisiin standardisaation, toiston ja kontrolloinnin kautta”. Vaikka tämä voi ensisilmäyksellä vaikuttaa ristiriitaiselta, on se kuitenkin linjassa sen kanssa, mikä aikalaisittain nähtiin luonnollisena vaikkakin yli-inhimillisenä. Esimerkiksi uittamiskoe saatettiin toistaa useita kertoja, jotta voitiin sulkea pois uppoamisen tai kellumisen johtuminen jostain muusta kuin siitä, että vesi torjuu kasteensa kieltäneen ruumiin. Ady olikin harvinainen kyseenalaistaessaan täysin uittamiskokeen ja *cruentationin* käytön nojaten fysiologisiin seikkoihin.¹⁷⁹ Kaikki käsittelemäni kirjoittajat kuitenkin suhtautuivat epäillen kaikkiin taikauskoihin noidan tunnistamisen tapoihin.

3.2. Syytettyjen tunnustukset

Noitien tekemät tunnustukset olivat tärkeä osa varhaismodernia keskustelua noidista. Tunnustus oli selkein mahdollinen osoitus jonkun syyllisyydestä, ja sitä käytettiin usein vasta-argumenttina perinteisen noituuden kyseenalaistajien argumenteille. Tässä yhteydessä tunnustuksella tarkoitetaan juuri esitutkintavaiheessa tehtyä syyllisyyden tunnustamista, jota saatettiin käyttää todisteena oikeudenkäynnissä, mikäli syytetty kielsi syyllisyytensä oikeudessa. Tunnustus oikeudessa tarkoitti tapauksen siirtymistä suoraan rangaistuksen määrittämiseen. Kidutuksen käyttö kuulustelussa oli Englannissa kiellettyä vain muutamia poikkeuksia lukuunottamatta, kidutus tunnustusten saamiseksi oli päinvastoin kuolemalla rangaistava rikos. Tunnustusta ja vapaasti annettua tunnustusta (*free confession*) käsiteltiin kuitenkin toisinaan toisistaan erillään, mikä implikoi pakkokeinojen käyttämistä tunnustusten saamiseksi, ja kaltoinkohtelu mainitaan toisinaan selitettäessä, miten tunnustus on saatu.¹⁸⁰

Vapaasti annettua tunnustusta pidettiin yleensä parhaana mahdollisena todisteena henkilön noituudesta, koska rikoksen tunnustaminen oli syytetyn oman edun vastaista. Koska tunnustus oli todistusaineistona niin haluttu, epäiltyjen noitien lausuntoja saatettiin tulkita hyvin vapaasti. Tämä tarkoitti, että eksplisiittisen tunnustuksen lisäksi todisteena saatettiin käyttää myös implisiittistä tunnustusta. Darr käyttää esimerkkeinä implisiittisinä tunnustuksina tulkituista lausunnoista anteeksiannon pyytämistä noituussytöksen tekijältä ja

179 ”The reconstruction of ordeals as experiments embodied aspirations for controlled conditions through standardization, repetition and use of a control.” Darr 2011, 161—163, 185, 193.

180 Gaskill 2005, 114; Darr 2011, 44, 71—72, 243; Ewen 2011, 65.

tulkinnanvaraista aikeen myöntämistä (”en ole vielä koskaan tehnyt teille vahinkoa”).¹⁸¹ Käsittelemäni kirjoittajat eivät kuitenkaan noidan tunnustuksesta kirjoittaessaan käsittele implisiittisiä tunnustuksia, ja myös eksplisiittiset ja vapaasti annetut tunnustukset kyseenalaistetaan osittain tai kokonaan.

Kuten mainittu luvussa 3.1., Gaule pitää epäillyn noidan vapaaehtoista tunnustusta yhtenä todennäköisistä ja varmemmista noidan merkeistä. Gaulen mukaan kuitenkin tunnustuksen tukena pitää olla myös muuta todistusaineistoa, sillä ”tunnustus ilman todisteita voi olla vain harha(kuvitelma), ja todisteet ilman tunnustusta voivat olla vain sattumaa”.¹⁸² Olikin melko yleistä, että noituustapauksissa tunnustuksen lisäksi haluttiin muita raskauttavia todisteita; esimerkiksi Filmerin kommentoima Perkins piti ”paljasta tunnustusta” yksinään riittämättömänä, ja tuomitsemiseen käytettävän tunnustuksen tuli tapahtua asianmukaisen kuulustelun jälkeen, mihin oltiin päädytty raskaiden olettamien ja todennäköisyyden perusteella.¹⁸³

Filmerin mukaan Perkins myöntää, että henkilö voi tehdä valheellisen tunnustuksen itseään vastaan, jos häntä on uhkailtu, hän uskoo pääsevänsä vapaaksi tai pelastavansa henkensä tunnustamalla. Vapaaksi pääseminen ja oman henkensä pelastaminen saattoivat liittyä toisiinsa hyvin läheisesti, sillä käräjien odottaminen vangittuna altisti niin taudeille kuin nälälle, ja toisinaan syytetyt kuolivat vankeudessa ennen oikeuden eteen pääsyä. Essexin kesäkäräjillä vuonna 1645 29:stä noituudesta syytetystä neljä oli kuollut vankeudessa ennen käräjien alkua. Yhdeksän armahdettiin rangaistuksen määrityksen yhteydessä, mutta he joutuivat odottamaan vankeudessa, kunnes armahdusanomus oli toimitettu parlamentille, ja 16 tuomittiin kuolemaan hirttämällä. Yksi kuolemaan tuomituista, Margaret Moone, kuoli matkalla hirttopaikalle.¹⁸⁴

Epäilty noita saattoi tunnustaessaan myös nimetä muita noitia, jotka esimerkiksi olivat rohkaisseet syytettyä kääntymään noituuteen tai joille syytetty oli itse opettanut noituutta. Se, että tunnustusten yhteydessä nimettiin muita syllisiä, oli hyvin yleistä etenkin manner-eurooppalaisissa sapattioikeudenkäynneissä. Myös Hopkinsin ja Stearnen kuulustelemat

181 ”*I never did you any harme as yet*”. Darr 2011, 243—247.

182 ”*For Confession without Fact, may be a meer delusiō; & Fact without Confession, may be but a meer accidē.*” Gaule 1646, 45, 55, 101.

183 Filmer 1653, 11; Darr 2011, 147—149.

184 Filmer 1653, 11; Gaskill 2005, 121—123, 129—130.

noidat nimesivät muita noitia. Toisen noidan tunnustus¹⁸⁵ mahdollisena todisteena noituudesta tuodaan esiin myös käsittelemissäni teksteissä. Filmerin mukaan toisen noidan lausunto lukeutuu Perkinsin olettamiin, vaikkakin Perkins myöntää, että nimeäminen toisen noidan tunnustuksessa todennäköisesti ei tarkoita jonkun olevan noita. Gaule puolestaan pitää toisen noidan lausuntoa varmempana noidan merkinä. Kuten luvussa 3.1. käy ilmi, Gaule kuitenkin pitää myös valheellisia ilmoituksia varmemmista noidan merkeistä mahdollisina, eli nimeämistä toisen noidan tunnustuksessa ei voitu automaattisesti pitää luotettavana.¹⁸⁶

Perkins mainitsee Filmerin mukaan myös epäsuoran itsemurhan. Samoin Ady kirjoittaa, että jotkut vapaaehtoiset tunnustukset tulevat ihmisiltä, jotka haluavat mielummin kuolla kuin elää.¹⁸⁷ Epäsuoran itsemurhan yleisyyttä noituustunnustuksen motivaattorina lienee kuitenkin melko mahdoton todentaa.

Perkins myöntää Filmerin tekstin mukaan myös, että melankoliasta kärsivät saattoivat tunnustaa tehneensä mahdottomuuksia. Tunnustukset, joissa epäillyt noidat myönsivät tehneensä luonnottomia tai yli-inhimillisiä asoita, kyseenalaistettiin jo Reginald Scotin *Discoverie of Witchcraftissa* (1584), ja yhdeksi syyksi näille tunnustuksille Scot esittää melankolian. Ady lisää syyksi siihen, että melankoliasta kärsivät tunnustavat esimerkiksi murhanneensa noituuden avulla sen, että rahvaalle on opetettu taikauskoisia käsityksiä noituudesta. 1500- ja 1600-luvuilla melankolia määriteltiin tunteisiin ja mielikuvitukseen vaikuttavana sairautena, joka saattoi masennuksen, ahdistuksen, surumielisyyden ja uupumuksen lisäksi aiheuttaa hurmiotiloja, harhoja ja hallusinaatioita. Tämän vuoksi melankolia oli epilepsian ohella yleinen naturalistinen tai lääketieteellinen diagnoosi sekä epäillyissä demonisissa riivauksissa että noituustunnustuksissa. Epilepsiaa epäiltiin aiheuttajaksi etenkin sellaisissa riivaustapauksissa, joissa riivaukseen liittyi kohtauksia, tajunnan menetystä tai kaatumisia.¹⁸⁸

Ajatus noituuskäsitysten siirtymisestä oppineilta rahvaalle ei ole myöhemmällekään tutkimukselle vieras. On esitetty, että noitaoikeudenkäynnit itsessään olisivat muovanneet kansanomaisia noituuskäsityksiä ja vaikuttaneet niihin esimerkiksi ohjailevien

185 Huom. erillinen tietäjän tekemästä noidan tunnistamisesta.

186 Gaule 1646, 45—46; Filmer 1653, 9—10.

187 "One may confesse against himselfe an untruth being urged by force, or threatring, or by desire upon some grieffe to be out of the World". Filmer 1633, 11; Ady 1655, 58. Kuolemantuomiolla rangaistavien rikosten tekeminen oli yksi epäsuoran itsemurhan tapa varhaismodernissa maailmassa. Tätä ilmiötä on Suomessa tutkinut historioitsija Lauri Moilanen.

188 Filmer 1653, 11; Ady 1655, 66; Darr 2011, 245; Levac 2013, 117—118.

kuulustelukysymysten muodossa. Oikeudenkäynneistä myös kirjoitettiin pamfletteja ja niistä kerrottiin saarnoissa, jolloin oikeudenkäyntien yksityiskohdat suodattuivat oppineen ja usein demonologisen noituuskäsityksen kautta, mikä osaltaan saattoi lisätä demonisia elementtejä myös kansanomaisiin käsityksiin perinteisestä noituudesta.¹⁸⁹ Tässä viitekehityksessä onkin ymmärrettävää, että Ady kirjoittaa, etteivät melankoliasta kärsivät voineet pitää noituutta ja noituuden avulla vahingon tekemistä harhojensa kohteena ilman, että esimerkiksi papit opettivat ja legitimisoivat demonista noituutta ja perinteisiä noituuskäsityksiä.¹⁹⁰

Myöhemmät tutkijat ovat myös yrittäneet selittää noituutta ja epäiltyjen noitien tunnustuksia erilaisten psyykkisten sairauksien avulla. Levac nostaa esille modernien psykiatristen diagnoosien käytön problemaattisuuden varhaismodernien riivaustapausten selittämisessä. Levacin huomiot pätevät mielestäni myös noituuden selittämiseen modernien diagnoosien kautta, vaikka noituustulkintoihin tuo oman ulottuvuutensa myös mahdollinen kidutuksen käyttö tunnustusten saamiseksi. Ensimmäinen Levacin kritiikki on, että moderneilla diagnooseilla ei voida selittää kaikkia varhaismoderneissa riivausnarratiiveissa esiintyviä ”oireita”, vaikka yksittäisiä riivauksen piirteitä voikin yhdistää tiettyihin moderneihin diagnooseihin. Toinen Levacin esiin tuoma seikka, joka mielestäni pätee erinomaisesti myös noituuden tulkintaan diagnoosien kautta, on näiden diagnoosien lähtökohtainen epähistoriallisuus.¹⁹¹ Tällä tavalla jätetään huomiotta psyykkisten sairauksien kulttuuriset komponentit sekä omasta mielestäni se, ettei tapaa, jolla luonnollista ja yliluonnollista kulttuurisesti jäsennetään, voi selittää ainoastaan psyykkisillä sairauksilla.

Kuten on jo todettu, vaikka kidutus tunnustusten saamiseksi oli Englannissa kiellettyä, vankien kaltoinkohtelua saatettiin käyttää tunnustuksen saamisen keinona. Yksi kaltoinkohtelun keino oli pakotettu valvominen. Valvominen tapahtui muun muassa epäillyn noidan tarkkailun aikana, jonka tarkoituksena oli todistaa noidan apuhenkien imevän noidasta. Tarkkailun pituudesta on vaihtelevia¹⁹² lausuntoja, mutta se saattoi kestää useamman vuorokauden, joiden aikana epäilty noita, mahdollisesti myös tarkkailijat, eivät nukkuneet. Tarkkailuun saattoi Hopkinsin oikeudenkäynneissä kuulua myös tarkkailtavan pakottaminen

189 Kieckhefer 1975, 27—28; Nenonen 2006, 152—153.

190 Ady 1655, 66.

191 Levac 2013, 28—29.

192 Gaule puhuu 24 tunnin valvomisesta ja Ady mainitsee ”monta yötä ja päivää” (*”many nights and days”*). Filmer ei puhu pakotetusta valvomisesta lainkaan. Gaskill puhuu kolmesta päivästä Elizabeth Clarken tapauksessa, mutta mainitsee samalla ainakin tarkkailijoiden pitäneen lepopäivän. Gaule 1646, 44; Ady 1655, 53; Gaskill 2005, 48—49.

kävelemään edestakaisin kunnes tämä oli uupunut. Unettomuuden ja uupumuksen uskottiin saavan noidan helpommin kutsumaan apuhenkkiään esille myös todistajien läsnäollessa. Tarkkailun jälkeen tapahtuneissa kuulusteluissa kuulustelijoiden mahdollisesti johdattelevien kysymysten lisäksi pitkän unettomuuden aiheuttama todellisuudentajun hämärtyminen¹⁹³ on saattanut vaikuttaa tunnustuksiin.¹⁹⁴

Tunnustajan todellisuudentajua saattoivat mielisairauksien ja unettomuuden lisäksi hämärtää myös demoniset harhat. Se, miten todennäköisenä syynä tunnustukselle demonista harhaa pidettiin, tuntuu riippuvan pitkälti siitä, miten uskottavana kirjoittaja piti perinteisen noituuden harjoittamista demonisen magian avulla. Esimerkiksi Filmer torjuu kokonaan ajatuksen noidan oman tunnustuksen käytöstä, sillä paholaisen kanssa liitossa oleva henkilö käytännössä kärsii jo demonisista harhoista. Samoin Ady torjuu täysin noitien omat tunnustukset demonisina harhoina tai melankoliasta johtuvina. Gaule taas näkee demonisen harhan seikkana, joka tulee poissulkea ennen kuin tunnustusta voidaan käyttää todisteena, mutta uskoo myös tunnustuksiin, joissa tunnustaja ei ole harhainen.¹⁹⁵

Sekä melankolia että demoniset harhat saivat syytetyn tunnustamaan aiheettomasti, mutta siinä missä melankolian aiheuttamat harhat olivat sisäsyntyisiä, demoniset harhat olivat ulkoisten voimien aiheuttamia. Paholainen saattoi aiheuttaa harhoja esimerkiksi humoraaliopin mukaan epätasapainottamalla ruumiinnesteitä, mitä pidettiin myös melankolian luonnollinen syy. Toinen syy demonisille harhoille oli paholaisen tekemä aistien hämääminen esimerkiksi valoa tai aistivia elimiä manipuloimalla. Noidan tunnustus ja tunnistaminen saattoi myös perustua paholaisen valheisiin: paholainen saattoi valehdella sekä noidalle että tämän tunnistaneelle tietäjälle, että luonnollinen kuolema tai sairaus oli noidan magian aikaansaama.¹⁹⁶

Mielenterveyden ongelmat tai muut tunnustajan todellisuudentajua hämärtävät tekijät olivat siis seikkoja, jotka kaikki kolme kirjoittajaa näkevät syyksi noituuden (perusteettomalle) tunnustamiselle. Tämän lisäksi kaikki kolme ovat yhtä mieltä siitä, että hämärtynyt todellisuudentaju tarkoittaa tunnustuksen olevan merkityksetön. Tämä huomio löytyy jo Reginald Scottin tekstistä, jossa hän kritisoi melankoliasta kärsineiden tunnustusten käyttöä ja

193 Nykytiedon mukaan pitkään jatkunut unettomuus voi laukaista psykoosin myös niillä, joilla ei aiemmin ole ollut psykoottisia oireita, ja jo 24—48 tunnin unettomuus voi aiheuttaa aistiharhoja. Ady manitsee valvottamisen nimenomaisesti keinona horjuttaa syytetyn mielentilaa. Ady 1655, 53; Waters et al. 2018; mielenterveystalo.fi.

194 Gaskill 2005, 48—49, 89—90, 110; Ewen 2011, 66.

195 Gaule 1646, 101; Filmer 1653, 11; Ady 1655, 66—67; Darr 2011, 249—250.

196 Clark 1999, 166, 199, 515.

toteaa, ettei mielisairaana antamaa tunnustusta voida tulkita paikkansapitäväksi tai vapaasti annetuksi. Varovaisuus tunnustusten suhteen ei kuitenkaan kuulunut vain perinteisten noitien tuomitsemisen kyseenalaistajien diskurssiin, vaan erityisesti yli-inhimillisiä asioita tunnustaneiden lausuntoihin suhtauduttiin varauksella myös noitien tuomitsemista kannattavissa teksteissä. Vapaan tunnustuksen sijaan saatettiin vaatia tunnustusta, joka oli vapaa ja tietoinen (*free and voluntary confession*), mikä tarkoitti tunnustuksen olevan annettu sekä ilman ulkoista painostusta että ilman sisäisiä pakottavia tekijöitä, kuten mielisairauksia tai harhoja.¹⁹⁷

Tunnustuksen (tai tunnustukseksi tulkitun lausunnon) käyttöä todisteena esitutkintavaiheessa kiistanalaisempaa oli esitutkintavaiheessa saadun tunnustuksen käyttö tuomitsemisperusteena. Tämä tarkoitti yleensä sitä, että vaikka tunnustusta pidettiin usein ylivoimaisena todisteena, sen tueksi tuomitsemisperusteena vaadittiin myös muuta todistusaineistoa. Käsittelemistäni kirjoittajista ainoastaan Gaule hyväksyy tunnustuksen tuomitsemisperusteena, mutta vain siinä tapauksessa, että tunnustajan todetaan olevan järjissään eikä tunnustukseen ole liittynyt ulkoista painostusta.¹⁹⁸

Filmer kirjoittaa, että mikäli pelkkä tunnustus ei ole riittävä todiste, ei raskas oletama voi sitä sellaiseksi tehdä. Tämä on vastaus Perkinsin mielipiteeseen, jonka mukaan tunnustusta voi käyttää todisteena, mikäli se tapahtuu raskaiden olettamien perusteella tehdyn kuulustelun jälkeen. Kuten todettiin luvussa 3.1., Perkins ei Filmerin mukaan itsekään pidä olettamia niin vahvoina, että niitä voisi käyttää todisteena jonkun noituudesta. Filmerin mukaan lisäämällä todisteeseen, jota ei voi käyttää yksinään, seikkoja jotka eivät ole todisteita lainkaan, ei voi tehdä todisteesta käyttökelpoista. Ady puolestaan pitää perinteisestä noituudesta tuomittujen teloittamista (perustuen tunnustukseen tai muunlaiseseen todistusaineistoon) viattoman veren vuodattamisena ja antikristuksen huijauksena.¹⁹⁹

Darr tuo esiin sen, miten tunnustuksella oli sen lainopillisten merkitysten lisäksi myös hengellinen ulottuvuus. Syyllisyyden myöntämisestä useimmiten sanaa *confession*²⁰⁰, jota käytetään myös uskonnollisessa kontekstissa synnintunnustuksesta. Katumus tai rippi on

197 Darr 2011, 245—247.

198 Gaule 1646, 100—101; Darr 2011, 247—249, 255.

199 ”If a bare confession be not a sufficient prooffe, a pregnant presumption can never make it such”. Filmer 1653, 11; Ady 1655, 55; Darr 2011, 249.

200 Vrt. esim. *admission of guilt*

sakramentti²⁰¹ sekä katolisessa että ortodoksisessa kristinuskossa, minkä lisäksi se on säilytetty sakramenttina joissain protestanttisissa suuntauksissa. Myös niissä protestanttisissa suuntauksissa, joissa rippiä ei pidetty sakramenttina, se pysyi tärkeänä osana uskonharjoitusta sakramentaalina. Rippi koostuu synnintunnustuksesta ja synninpäästöstä. Synnintunnustus muodostuu tehdyn synnin paljastamisesta, katumuksesta ja vilpittömästä aikeesta välttää syntiä tulevaisuudessa. Katolisessa uskossa vaaditaan lisäksi katumusharjoitus. Synnintunnustuksen jälkeen ripittäytyjä vastaanottaa synninpäästön, jossa synti annetaan anteeksi.²⁰²

Varhaismodernissa kontekstissa rikoksen tunnustamisen ja synnintunnustuksen yhteys ei kuitenkaan ollut vain retorinen, vaan sekä synnin että rikoksen tunnustaminen perustuivat samanlaiseen sosiaaliseen mekanismiin. Sielun puhdistamiseksi synnit oli anteeksiannettava, ja vain tunnustetut synnit voitiin antaa anteeksi. Tunnustus vaati (hengellisessä mielessä) katumusta, ja katumus oli osoitus uudelleenmukautumisesta sosiaaliin ja uskonnollisiin normeihin. Olikin yleistä, että tuomitut rikolliset, myös noidat, tunnustivat syyllisyytensä vielä teloituspaikalla. Tämän tarkoituksena oli kuitenkin enemmän vahvistaa tuomion oikeellisuus ja se, etteivät tuomari ja valamiehet olleet syyllistyneet viattoman teloittamiseen.²⁰³

Hengellisessä mielessä noidan synnintunnustus ja synninpäästö toivat problemaattisuutta tunnustuksen vaatimiseen tuomion saamiseksi ja noituudesta annettuun kuolemantuomioon, sillä hengellisesti tunnustukseen liittyi myös anteeksianto. Gaule puolsi katuvan noidan kääntymystä niissä tapauksissa, joissa noita on ollut ”oppinut passiivinen tai harhojen vallassa”. Aktiivista tai oppinutta noitaa ei kuitenkaan voi Gaulen mukaan enää pelastaa, eivätkä nämä edes voi katua.²⁰⁴ Tässä palataan Gaulen aitojen noidan merkkien määrittelyyn, jossa noita on Jumalalle ja kristinuskolle suuremmin antagonistinen kuin Filmerin ja Adyn

201 Kristinuskossa sakramentti määritellään usein Augustinusta mukaillen ulkoisena ja näkyvänä merkinä näkymättömästä ja sisäisestä Jumalan armosta. Katolisella kirkolla on seitsemän sakramenttia: kaste, vahvistus (konfirmaatio), eukaristia, rippi, sairaiden voitelu, (pappis)vihkimys ja avioliitto. Englannin kirkolla taas on vain kaksi sakramenttia: kaste ja ehtoollinen. Sakramenteja vähäisempiä uskonnollisia toimituksia kutsutaan sakramentaaleiksi. Buchanan 2015, 520—521; Holcomb and Johnson 2020, 1; katekismus.fi; Katolinen kirkko Suomessa a.

202 Mullett 2010, 367—369; Darr 2011, 255—256; katekismus.fi.

203 Darr 2011, 255—257.

204 ”*That the Arted Passive and simply Deluded Witch may repent and be saved.*” Tekstissä ei ole käyttämässäni digitoinnissa tässä kohtaa erotettu termejä *arted* ja *passive* pilkulla. Voisi kuitenkin olettaa, että tässä kohtaa tarkoitetaan erikseen oppinutta noitaa ja passiivista noitaa, sillä Gaule ei tätä ennen tuo tekstissä esille passiivistyypistä oppinutta noitaa, ja tämän jälkeen tekstissä näiden vastinparit *pacted* ja *active* on erotettu toisistaan. Gaule 1646, 104—105.

teksteissä. Filmer puolestaan näkee noidan katumuksen keinona, jolla noita voisi rikkoa sopimuksensa paholaisen kanssa sellaisena kuin Perkins ja Del Rio ovat sen määritelleet. Filmer osoittaa, että noituus ei Perkinsin ja Del Rion mukaan ole anteeksiantamaton synti, sillä Filmerin mukaan Perkins kieltää asian suoraan ja Del Rio sallii noituuden tunnustaneille eukaristian ennen näiden teloitusta. Katolisessa perinteessä eukaristiaan kuuluvan kommuunion vastaanottaakseen tulee olla armon tilassa, eli ripittäytynyt vakavista synneistä.²⁰⁵ Ady ei tuo esiin tunnustuksen hengellistä puolta, oletettavasti koska pitää kaikkia perinteisen noituuden tunnustuksia melankolian tai harhojen aiheuttamina.

Käsitellessään noituudesta syytetyn omaa tunnustusta kaikki tutkimani kirjoittajat nostavat esiin sen, missä määrin tunnustusta voidaan pitää luotettavana. Jo 1600-luvun puolivälissä tunnistettiin, että painostus oli merkittävä valheellisiin tunnustuksiin johtava tekijä. Noituustapauksiin liittyi ”tavallisen” painostuksen lisäksi sellaista kaltoinkohtelua, jonka välttämiseksi tai lopettamiseksi saatettiin syytetyltä saada tunnustus, joka käräjillä muuttui syyllisyyden kieltämiseksi. Noituutta tunnustettiin kuitenkin myös ilman pakkokeinoja. Tällöin tunnustuksesta teki ongelmallisen se, voitiinko tunnustajaa pitää selväjärkisenä ja siten syyntakeellisena. Selväjärkisyyteen saattoivat mielisairauksien lisäksi vaikuttaa yliluonnolliset todellisuudentajua hämärtävät seikat eli demoniset harhat. Ainoastaan Gaule näki tunnustuksen tietyissä tapauksissa riittävänä perusteena noidan tuomitsemiselle Filmerin ja Adyn torjuessa tunnustusten todenperäisyyden ja siten niiden käytön todisteena kokonaan.

Samoin kuin noituuteen tekona, myös noituuden tunnustamiseen liittyi hengellinen ulottuvuus. Siinä missä noituuden harjoittaminen oli siirtyminen Jumalaisesta järjestyksestä demoniseen sekasortoon, oli tunnustus ja siihen hengellisesti liittynyt katumus merkki uudelleenmukautumisesta sosiaaliseen ja hengelliseen järjestykseen. Sekä Gaule että Filmer huomioivat teksteissään tämän hengellisen elementin: Filmer näkee katumuksen keinona irtautua paholaisen kanssa tehdystä sopimuksesta sekä noidan katumuksen hyväksymisen merkinä siitä, ettei noituus ole syntinä anteeksiantamaton. Gaule taas hyväksyy katumuksen noidan armahdusta puoltavana seikkana vain, jos kyseessä on passiivisempi ja siten vähäisempi noita. Aktiivisten noitien tunnustusta ei voitu Gaulen mukaan ottaa huomioon, koska nämä olivat kykenemättömiä katumukseen.

205 Filmer 1653, 8; Katolinen kirkko Suomessa b.

4. Lopuksi

Olen tässä tutkielmassa kartoittanut sitä, miten John Gaule, Sir Robert Filmer ja Thomas Ady ymmärsivät noituuden ja sen, millainen noita on, sekä millä tavalla he kyseenalaistivat perinteisen käsityksen mukaisten noitien oikeudessa tuomitsemista ja siinä käytettyjä todisteita.

Vaikka usko yliluonnolliseen kuuluu Euroopan varhaismoderniin aikakauteen, ei se kuitenkaan ole varhaismodernia aikakautta määrittelevä ilmiö; päinvastoin sanoisin, että varhaismodernia noituutta määrittää kuuluminen varhaismoderniin opilliseen, aatteelliseen ja hengelliseen viitekehykseen. Noitiin on kuitenkin uskottu paljon varhaismodernia aikakautta ennen sekä sen jälkeen, ja myös eurooppalaisen kulttuuripiirin ulkopuolella, mutta varhaismoderneilla eurooppalaisilla noitaukskomuksilla on omat yksilöivät piirteensä, jotka liittyvät. Tämä näkyy myös käsittelemieni kirjoittajien noitakuvauksissa ja noituussyytöksiin esittämässä kritiikissä.

Kirjoitin jo johdannossa, miten pidän termiä skeptikko hieman epätydyttävänä käsiteltäessä Gaulea, Filmeriä ja Adya. He kuitenkin suhtautuivat skeptisesti vain perinteisiin noituuskäsityksiin, siihen, mihin noidat ylipäätään kykenivät, sekä perinteisiin ja taikauskoihin keinoihin tunnistaa noita, eivät noituuden ja noitien olemassaloon ylipäätään. Ymmärrän toki termin käytön sen lyhyden ja helppouden takia etenkin teksteissä, joiden kirjoittaja voi olettaa lukijan tuntevan termin käyttöön liittyvän laajemman kontekstin. Itse olen kuitenkin todennut hedelmällisemmäksi käyttää kuvailevampaa (joskin vaikeammin käyttöön taipuvaa) kieltä, koska tarkoituksenani on ollut tuoda esiin myös ”skeptikkojen” ajattelun nyansseja.

Suurin yksittäinen haaste tässä tutkielmassa olikin kieli. Se, miten noituuteen ja magiaan liittyvä kieli käyttäytyy eri tavalla ja on syntynyt erilaisista lähtökohdista suomen ja englannin kielissä vaikeutti paikoin hyvinkin paljon asioiden selkeää esittämistä. Yleisin ongelma oli se, miten tietyt toisella kielellä yhdellä sanalla ilmaistut konseptit vaativat toisella kielellä lauseen tai kaksi, tai toisella kielellä konseptin eri nyansseille on omat sanansa, kun toisessa kielessä sanoja on vain yksi.

Erityisesti Raamatusta kuvatusta noituudesta puhuttaessa teksteissä korostuu noituuden ja sen eri piirteiden kategorisointi. Viidennessä Mooseksen kirjassa luetellaan yhdeksän ”iljettävää tapaa”, jotka myöhempien ajattelijoiden mielissä muotoutuivat noidan kuvailuiksi tai

kategorioiksi.²⁰⁶ Kaikki tutkimani kirjoittajat perustelivat noituuskäsitystään raamatuntulkinnallaan. Thomas Ady tulkitsi harhaopiksi kaikki noituuskäsitykset, joita ei voitu perustella Raamatulla, ja siten 5. Moos. 18:10—11:ssa nähdään tapoina, joilla tällainen aito Raamatussa määritelty noita esiintyi. John Gaulen tulkinta taas antaa tilaa myös perinteisemmille noituuskäsityksille raamatullisen tulkinnan lisäksi, mikä teki Mooseksen kirjan noituudesta osan suurempaa kokonaisuutta ehdottoman rajauksen sijaan. Robert Filmerin tulkinta sijoittuu näiden kahden ääripään välille ja, hän analysoikin enemmän sitä, mitkä 5. Moos 18:10—1:ssa mainitut tavat voitiin tulkita kuolemalla rangaistaviksi.

Se, miten epäillyn noidan syyllisyys todistettiin, on tärkeä osa noitaoikeudenkäyntien historian mystiikkaa. Syyllisyyttä testattiin julmilla kokeilla ja tunnustuksia saatiin kiduttamalla, tai näin asia esitetään nykyajan populaarikulttuurissa. Noitien tunnistamisen keinot ja niiden oikeellisuus herättivät keskustelua myös noitaoikeudenkäyntien aikalaisissa. Siinä, miten tutkimani kirjoittajat puhuvat noidan tunnistamisen metodeista, korostuu perinteisten noituuskäsitysten pitäminen taikauksena, eikä yksikään käsittelemistäni kirjoittajista pitänyt yleisiä noidan tunnistamisen keinoja täysin luotettavina. Suhtautumisessa noidan tunnistamiseen voi nähdä eräänlaisen Ockhamin partaveitsen²⁰⁷ — on todennäköisempää, että noidan merkille löytyy luonnollinen selitys, kuin että sille on yliluonnollinen syy.

Myös tunnustuksia käsiteltäessä tutkimani kirjoittajat keskittyivät siihen, voitiinko tunnustusta pitää luotettavana. Sekä noidan tunnistamisen tavoissa että tunnustuksissa yhteisenä tekijänä korostuukin se, millaisin keinoin saatuun tietoon voi tai ei voi luottaa. Filmerin ja Adyn mukaan kaikki noituutta tunnustaneet olivat tehneet sen joko painostettuina, kidutettuina tai melankoliasta tai harhoista kärsivinä. Myös Gaule, joka piti tunnustusta käypänä todisteena, oli sitä mieltä, että sekä ulkoiset että sisäiset pakotteet oli suljettava pois ennen kuin tunnustusta voitiin käyttää todisteena.

Miten siis vastaan esittämiini tutkimuskysymyksiin; millaisina noidat tutkimissani teksteissä kuvattiin ja millaisina yleisesti käytetyt todisteet henkilön noituudesta nähtiin? Vaikka kirjoittajien käyttämä noidan ja noituuden kuvailu poikkesivatkin välillä huomattavasti toisistaan, on ajattelussa nähtävissä yhtenäisyyttä: noita johti tavalla tai toisella harhaan oikeasta uskosta. Kaikkein ilmeisintä tämä on Adyn tulkinnassa, mutta sama on nähtävissä myös Filmerin ja Gaulen teksteissä. Gaulen tulkinta mukailee enemmän perinteistä

206 5. Moos 18:9. KR92.

207 Yksinkertaisin selitys on todennäköisimmin tosi.

protestanttista käsitystä, joka tuomitsi sekä hyvää tarkoittavan että vahingoittavan perinteisen noituuden, koska ne johtivat pois sallituista hengellisistä keinoista suojautua pahoilta voimilta tai asettivat magian käyttäjät suoraan kristinuskoa vastaan. Syytteiden kritisoinnissa taas nousi toistuvasti esiin todisteena käytetyn tiedon luotettavuuden kyseenalaistaminen.

Yrittäessäni ajatella noituutta ja noitaoikeudenkäyntejä neutraalisti välttämällä tarkoituksella ajatusta noitavainoista jonkinlaisena ainutkertaisena ääri-ilmionä, olen päätenyt ajatukseen, että noitavainojen juuret ovat pohjimmiltaan ihmisen sosiaalisessa ja yhteisöllisessä käyttäytymisessä. Noituudesta tekee erikoisen vain se, että ajatus yliluonnollisesta todellisena voimana maailmassa on nykyaikana niin vieras. Se, että yhteisössä etsitään etenkin konfliktitilanteissa uhkia myös yhteisön sisältä (etenkin niistä, jotka olivat yhteisön marginaaleissa tai alttiita konflikteille yhteisön sisällä), ei kuitenkaan ole erikoista nykyaikanakaan. Esimerkiksi erityisesti kylmän sodan aikana vallinneet punakammo, McCarthyismi ja 1990-luvun saatananpalvontapaniikki kuvastavat tällaista käyttäytymistä.

Ehkä historiallinen noituus näyttäytyy erikoisena ilmiönä myös siksi, että se ei asetu siististi mihinkään yhteen tai kahteen kulttuuriseen kategoriaan, josta sen voisi nostaa tarkasteltavaksi. Tätä kuvaa hyvin Malcolm Crickin historiallisen noituuden kuvaus, jota Stuart Clark lainaa *Thinking With Demons* -teoksessa:

”Voisimme sanoa, että ”noituuden” käsittely kuin se olisi eristettävissä oleva kysymys olisi kuin joku shakkipeliin perehtymätön näkisi sarjan pelin siirtoja ja kirjoittaisi sitten kirjan ”läheteistä”. Olennaista on, että ”lähettiä” ei voida ymmärtää erillään kokonaisesta järjestelmästä määrittelyjä ja sääntöjä, joista shakkipeli koostuu — se näet on olemassa ainoastaan tuon järjestelmän ansiosta.”²⁰⁸

Tutkimusaiheen rajaus tarkoittaa, että on pakko jättää vähemmälle huomiolle tai ohittaa kokonaan joitain varhaismodernin noituuden piirteitä. Vaikka noitaoikeudenkäynnit ja noitavainot eivät olleet niin laajamittainen ilmiö kuin nykypopulaarikulttuurissa ehkä ymmärretään, oli noituuden konsepti kietoutunut moniin niin hengellisiin kuin maallisiin asioihin. En esimerkiksi ole tässä tutkielmassa käsitellyt juuri ollenkaan noituuden tulkintojen sukupuolisia аспекtejä tai noituudesta käytetyn kielen ja antisemitismin yhteyttä.

Noituuden tutkimuksen historiografiaa käsittelevissä teksteissä on todettu, että noituutta tutkivan historioitsijan kompastuskivenä on usein sensaatiohakuisuus: keskittyttäessä suuriin noitahysterioihin, yksittäistapauksiin, luodaan helposti vääristynyt kuva ilmiön suuruudesta.

Mietin, mikä on oma suhteeni tuohon kompastuskiveen — olenko nostamalla esiin kolme

²⁰⁸ *”We could say that to tackle ‘witchcraft’ as if it were an isolable problem would be like someone unfamiliar with the game of chess observing a series of movements and then writing a book on ‘bishops’. The point is that the ‘bishop’ cannot be understood apart from—indeed exists only by virtue of—the whole system of denitions and rules which constitute chess.”* Clark 1999, 9.

yksittäistä tekstiä ja nimittämällä niitä noitaoikeudenkäyntejä vastustaviksi luonut kuvan yksinäisistä järjen äänistä noitahysterian keskellä? Olenkin yrittänyt pitkin tekstiä tuoda esille sitä, etteivät Gaule, Filmer ja Ady olleet perinteiseen noituuteen kriittisesti suhtautuvina kirjoittajina ainutlaatuisia tai edes erityisemmin aikaansa edellä; heitä edelsivät Englannissa Reginald Scott (k. 1599) ja laajemmin Euroopassa muun muassa Johann Weyer (k. 1588) ja Alonso de Salazar Frías (k. 1636).

Jatkotutkimuksen kannalta näkisin, että noitien tuomitsemista haastavasta näkökulmasta voisi löytää tuoreita lähtökohtia noitaoikeudenkäyntien ja historiallisen noituuden tutkimukselle. Suoraviivaisin keino jatkaa tämän tutkielman käyttämällä tutkimuskysymyksillä olisi laajentaa lähdeaineistoa käsittämään myös muita kuin julkaistuja lähteitä, esimerkiksi kirjeenvaihtoa tai päiväkirjoja, mikäli sellaisia on säilynyt. Toisena vaihtoehtona näen lähteä syventämään tekstien poleemista luonnetta ottamalla tarkemmin analysoitaviksi myös ne teokset, joihin nämä noitasyytöksiin kriittisesti suhtautuvat tekstit viittaavat.

Olisi kiinnostavaa myös yhdistää tekstit niissä mainittuihin oikeudenkäynteihin ja ottaa mukaan lähteisiin oikeuden pöytäkirjat; miten se, miten oikeudenkäynneistä kirjoitettiin, vertautuu oikeudenkäyntien itsensä tuottamiin lähteisiin. Näkisin vaihtoehtona myös jättää oppineet noituustekstit kokonaan pois ja tutkia, millaisissa tapauksissa noituussyytökset hylättiin oikeudessa.

Lähteet

Alkuperäislähteet:

Ady, Thomas: *A Candle in the Dark Shewing the Divine Cause of the Distractions of the Whole Nation of England and of the Christian World*. Painettu Robert Ibbitsonille, Lontoo 1655.

<https://www.proquest.com/books/candle-dark-shewing-divine-cause-distractions/docview/2240859345/se-2>.

Filmer, Robert: *An Advertisement to the Jury-Men of England, Touching Witches. Together with a Difference between an English and Hebrew Vvitch.*. Painanut I.G. Richard Roystonille, Lontoo 1653.

<https://www.proquest.com/books/advertisement-jury-men-england-touching-witches/docview/2248524337/se-2>.

Gaule, John: *Select Cases of Conscience Touching Vvitches and Vvitchcrafts. By Iohn Gaule, Preacher of the Word at Great Staughton in the County of Huntington*. Painanut W. Wilson Richard Clutterbuckille, Lontoo 1646.

<https://www.proquest.com/books/select-cases-conscience-touching-vvitches/docview/2248525034/se-2>.

Muut aikalaislähteet:

Hopkins, Matthew: *The Discovery of Vvitches: In Answer to Severall Queries, Lately Delivered to the Judges of the Assize for the County of Norfolk*. Painettu R. Roystonille, Lontoo 1647.

<https://www.proquest.com/books/discovery-vvitches-answer-severall-queries-lately/docview/2240952672/se-2>.

Jaakko I: *Daemonologie*, EPUB. Robert Walde-Graue, Edinburgh 1597.

<https://www.gutenberg.org/ebooks/25929>. Project Gutenbergin tietojen perusteella on vaikea sanoa, onko kokoteksti peräisin alkuperäisestä 1597 painoksesta vai 1603 uusintapainoksesta.

Trusler, John: *The Distinction between Words Esteemed Synonymous: In the English Language, Pointed out, and the Proper Choice of Them Determined. Useful to All Who Would Either Write or Speak with Propriety and Elegance. By the Rev. Dr. John Trusler, 2. painos*. Painettu kirjoittajalle, Lontoo 1783.

link.gale.com/apps/doc/CW0110496311/ECCO?u=turkecco&sid=gale_marc&xid=28aa773e&pg=1

Scot, Reginald: *The Discoverie of Witchcraft*, 1886 painos, toim. Brinsley Nicholson, EPUB. Elliot Stock, Lontoo 1584.

<https://www.gutenberg.org/ebooks/60766>.

Tutkimuskirjallisuus:

Almond, Phillip: *Doubt and Demonology: Reginald Scot 's The Discoverie of Witchcraft. The Science of Demons: Early Modern Authors Facing Witchcraft and the Devil*, toim. Jan Machielsen. Taylor & Francis Group, Oxford 2020. doi:10.4324/9780203702512-8.

Behringer, Wolfgang: *Weather, Hunger and Fear: Origins of the European Witch-Hunts in Climate, Society and Mentality. The Witchcraft Reader*, 3. painos, toim. Darren Oldridge. Routledge, Lontoo 2020.

- Butler, Sara: *Forensic Medicine and Death Investigation in Medieval England*. Sarja: Routledge Research in Medieval Studies. Routledge, New York 2015.
- Clark, Stuart: *Thinking with Demons: The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*. Oxford University Press, New York 1999.
- Darr, Orna: *Marks of an Absolute Witch: Evidentiary Dilemmas in Early Modern England*. Taylor & Francis Group, Oxford 2011.
- Davies, Owen ja Matteoni, Francesca: *Executing Magic in the Modern Era: Criminal Bodies and the Gallows in Popular Medicine*. Springer Nature, Basingstoke 2017.
- Dickason, Kathryn: Introduction. *Ringleaders of Redemption: How Medieval Dance Became Sacred*, toim. Kathryn Dickason. Oxford University Press, New York 2021. doi:10.1093/oso/9780197527276.003.0001.
- Dixon, Leif: The Ambivalent Demonologist: William Perkins's Discourse of the Damned Art of Witchcraft. *The Science of Demons: Early Modern Authors Facing Witchcraft and the Devil*, toim. Jan Machielsen. Taylor & Francis Group, Oxford 2020. doi:10.4324/9780203702512-15.
- Eilola, Jari: *Rajapinnoilla - Sallitun ja kielletyn määritleminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. SKS, Helsinki 2003.
- Elmer, Peter: *Witchcraft, Witch-Hunting, and Politics in Early Modern England*. Oxford University Press, Oxford 2016.
- Ewen, C. L'Estrange: *Witch Hunting and Witch Trials (RLE Witchcraft): The Indictments for Witchcraft from the Records of the 1373 Assizes Held from the Home Court 1559-1736 AD*. Taylor & Francis Group, Oxford 2011.
- Gaskill, Malcom: *Crime and Mentalities in Early Modern England*. Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Gaskill, Malcom: *Witchfinders: A Seventeenth-Century English Tragedy*, 2023 painos. John Murray Publishers, Lontoo 2005.
- Herrup, Cynthia B: *The Common Peace: Participation and the Criminal Law in Seventeenth-Century England*. Sarja: Cambridge studies in early modern British history. Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- Holcomb, Justin ja Johnson, David: Introduction: Mapping Theologies of Sacraments. *Christian Theologies of the Sacraments: A Comparative Introduction*, toim. Justin Holcomb. New York University Press, New York 2020.
- Kamali, Elizabeth: The Audacity of Judging Mind in Medieval England. *The Journal of Medieval and Early Modern Studies* 53 3/2023, 493—518. doi:10.1215/10829636-10689631.
- Kieckhefer, Richard: *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500*. Routledge & Kegan Paul, Lontoo 1975.
- Lantela, Pilvikki: Yksityiskohdistista yleiseen: Mikrohistorian historia, luonne ja mahdollisuudet kulttuurihistorian kentällä. *Kulttuurihistorian tutkimus: Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*, toim. Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Rami Mähkä, Sakari Ollitervo ja Marika Räsänen. Kulttuurihistorian seura, Turku 2022.
- Levac, Brian: *The Devil Within: Possession and Exorcism in the Christian West*. Yale University Press, New Haven 2013.
- Machielsen, Jan: Notes on Contributors. *The Science of Demons: Early Modern Authors Facing Witchcraft and the Devil*, toim. Jan Machielsen. Taylor & Francis Group, Abingdon 2020a.
- Machielsen, Jan: Demonology as Textual Scholarship: Martin Delrio's Disquisitiones Magicae. *The Science of Demons: Early Modern Authors Facing Witchcraft and the Devil*, toim. Jan Machielsen. Taylor & Francis Group, Abingdon 2020b. doi:10.4324/9780203702512-11

- Maxwell-Stuart, Peter: The Contemporary Historical Debate, 1400—1750. *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography*, toim. Jonathan Barry ja Owen Davies. Sarja: Palgrave Advances. Palgrave Macmillan UK, Basingstoke 2007.
- Maxwell-Stuart, Peter: A Royal Witch Theorist: James VI's Daemonologie. *The Science of Demons: Early Modern Authors Facing Witchcraft and the Devil*, toim. Jan Machielsen. Routledge, Abingdon 2020. doi:10.4324/9780203702512-10
- Millar, Charlotte-Rose: The Devil and Familiar Spirits in English Witchcraft. *The Witchcraft Reader*, 3. painos, toim. Darren Oldridge. Routledge, Lontoo 2020.
- Nenonen, Marko: *Noitavainot Euroopassa: Myytin synty*. Atena, Jyväskylä 2006.
- Nickell, Joe: *Relics of the Christ*. Lexington: University Press of Kentucky, Lexington 2007.
- Olli, Soili-Maria: "Paholainen on minun veljeni": Kirkon ja kansan paholaiskuva uuden ajan alussa. *Paholainen, noituus ja magia - Kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa*, toim. Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo. SKS, Tampere 2004.
- Pihlajamäki, Heikki: "Swimming the Witch, Pricking for the Devil's Mark": Ordeals in the Early Modern Witchcraft Trials. *Journal of Legal History* 21 2/2000, 35—58. doi:10.1080/01440362108539608
- Purola, Mari: *Kaupat pirun kanssa: Suomalaisia uskomustarinoita pirun ja ihmisen sopimuksesta*. Docendo, Jyväskylä 2021.
- Roper, Lyndal: *Oedipus and the Devil: Witchcraft, Sexuality and Religion in Early Modern Europe*. Routledge, New York 1994.
- Saarelainen, Juhana: Aatteet ja opit kulttuurihistoriallisina toimijoina: Elias Lönnrotin Kalevala aikakauden oppineen keskustelun tulkintana. *Kulttuurihistorian tutkimus: Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*, toim. Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Rami Mähkä, Sakari Ollitervo ja Marika Räsänen. Kulttuurihistorian seura, Turku 2022.
- Sharpe, James: *The Bewitching of Anne Gunter: A Horrible and True Story of Deception, Witchcraft, Murder, and the King of England*. Routledge, New York 2000.
- Sommerville, Johann: Introduction. *Filmer: "Patriarcha" and Other Writings*, toim. Johann P. Sommerville. Sarja: Cambridge Texts in the History of Political Thought. Cambridge University Press, Cambridge 1991. doi:10.1017/CBO9780511812644.002.
- Valente, Michaela: 2020. "Against the Devil, the Subtle and Cunning Enemy": Johann Wier's De praestigiis daemonum. *The Science of Demons: Early Modern Authors Facing Witchcraft and the Devil*, toim. Jan Machielsen. Taylor & Francis Group, Oxford 2020. doi:10.4324/9780203702512-6
- Waters, Flavie; Chiu, Vivian; Atkinson, Amanda ja Blom, Jan Dirk. Severe Sleep Deprivation Causes Hallucinations and a Gradual Progression Toward Psychosis With Increasing Time Awake. *Frontiers in Psychiatry* 9/2018. doi:10.3389/fpsyt.2018.00303.

Tietosanakirjat:

- A Dictionary of English Folklore*, verkkoversio, toim. Jacqueline Simpson ja Stephen Roud. Käytetyt artikkelit viitteissä. Oxford University Press 2003. doi:10.1093/acref/9780198607663.001.0001. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198607663.001.0001/acref-9780198607663>.
- Buchanan, Colin: *Historical Dictionary of Anglicanism*, 3. painos. Sarja: Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements Series. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2015. doi:10.5040/9798881822095.

Mullett, Michael: *Historical Dictionary of the Reformation and Counter-Reformation*. Sarja: Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements Series. Scarecrow Press, Lanham 2010.

Sanakirjat:

Kielitoimiston sanakirja, verkkoversio. Käytetyt sana-artikkelit viitteissä. Kotimaisten kielten keskus 2026. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/>.

Oxford English Dictionary, verkkoversio. Käytetyt sana-artikkelit viitteissä. Oxford University Press 2026. <https://www.oed.com/> (OED).

Verkkolähteet:

katekismus.fi: Rippi, anteeksiantamuksen sana meille. *Katekismus: Raamattu, rippi, rukous ja siunaus*. <https://katekismus.fi/raamatturippi/41.html>. [haettu 28.2.2026]

Katolinen kirkko Suomessa a: Sakramentit. *Katolinen kirkko Suomessa*. <https://katolinen.fi/sakramentit/>. [haettu 28.2.2026]

Katolinen kirkko Suomessa b: Eukaristian sakramentti. *Katolinen kirkko Suomessa*. <https://katolinen.fi/sakramentit/eukaristian-sakramentti/>. [haettu 2.3.2026]

Mathew, David: James I. *Encyclopedia Britannica*, 2026. <https://www.britannica.com/biography/James-I-king-of-England-and-Scotland>. [haettu 23.2.2026]

Mielenterveystalo.fi: Uni ja psykoosi. *Mielenterveystalo.fi*. <https://www.mielenterveystalo.fi/fi/omahoito/psykoosin-omahoito-ohjelma/2-uni-ja-psykoosi>. [haettu 25.11.2025]

Ohlemeyer, Jane: English Civil Wars. *Encyclopedia Britannica*, 2025. <https://www.britannica.com/event/English-Civil-Wars>. [haettu 25.11.2025]

ProQuest a: Haku: "au(Gaule, John, 1604?-1687.)". *ProQuest, Early European Books*. <https://www.proquest.com/eeb/>. [haettu 6.3.2026]

ProQuest b: Haku: "au(Ady, Thomas.)". *ProQuest, Early European Books*. <https://www.proquest.com/eeb/>. [haettu 6.3.2026]

Roinila, Markku: Ensyklopedia Logos, Varhaismoderni luonnonfilosofia. *filosofia.fi*, 2018. <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/varhaismoderni-luonnonfilosofia>. [haettu 25.11.2025]

Rosevare, Henry: Charles II. *Encyclopedia Britannica*, 2025. <https://www.britannica.com/biography/Charles-II-king-of-Great-Britain-and-Ireland>. [haettu 28.11.2025]